

~~35-110~~
06

ЛЕВАДА.

164

Галицько-руський альманах.

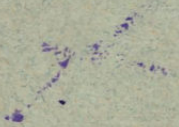
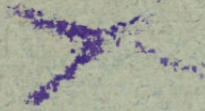
IX.

У ЛЬВОВІ 1901.

Накладом Наук. Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

6692/1901/9

НАШ АЛЬБОМ.

Ритми.

~~38740~~

I.

Де поділи ся ви, голоснії слова,
 що без вас моя туга віма?
 Розточили ся ви, як весняна вода
 по ярах, по байраках, по бálках.
 Чом не станете ви, як на морі вали,
 не гукнете одважно до неба,
 не заглушите туги прибором гучним,
 не розібете смутку моєї душі
 міцним на́прасним натиском бурі?

Я не на те, слова, ховала вас
 і напоїла кривю свого серця,
 щоб ви лили ся, мов отрута млява,
 і посідали душі, мов іржа.

Промінням ясним, хвилями буйними,
 прудкими іскрами, летючими зірками,
 палкими блискавицями, мечами
 хотіла-б я вас виховать, слова!

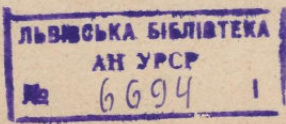
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
 щоб краяли, та не труїли серце,
 щоб піснею були, а не квилінням.

Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
 не будьте тільки дощикою осіннім,
 палайте, чи паліть, та не валіть!

26/VIII 1900.

II.

Чи тільки-ж блискавицями літати
 словам отим, що з туги народились?
 Чому-ж би їм не злинути у гору,
 мов жайворонка спів, дзвіночком срібним?

Чом не розсипатись над чорною рілею,
 мов дзвінкий дощ, просьвічений промінням?
 Чом не заграли колом танцюристим,
 мов ті листочки, що зриває буря,
 мов діамантові сніжинки в хуртовину?
 Чи тільки зірка тим яснійше сяє,
 чим темрява чорнійша вколо неї?
 Чи тільки в казці вироста калина
 з убитої людини і чарує
 усіх людей сопілкою дивною?
 Чи тільки в казці лебідь умирає
 не в криком навісним, а з любим співом?...

26/VIII 1900.

III.

Як би оті проміння золоті
 у струни чарами якими обернути,
 я-б з них зробила золотую арфу, —
 в ній все було-б ясне, і струни й гуки,
 і кожна пісня, що на иньших струнах
 брениць, мов голос вітряної ночі,
 бренила-б на моїй злотистій арфі
 тим співом, що лунає тільки в снах
 дітей щасливих. Туга-б відкотилась
 від гуків тих геть-геть у далину,
 мов білі тумани, пройняті сонцем,
 що здалека леліють, наче злото,
 не хмарою, а мрією здають ся.
 І жалі всі, в гармонію з'єднавшись,
 озвались би, мов хори в емпіреях...

14/IX 1900.

IV.

Хотіла-б я уплисти за водою,
 немов Офелія, уквітчана, безумна.
 За мною в слід плили-б мої пісні,
 хвилюючи, як та вода лагідна,
 все далі, далі...

І вода помалу
 мене-б у легкі хвилі загортала,
 немов дитину в тонкий співиток,
 і колихала-б, наче люба мрія,
 так тихо, тихо...

Я-ж, така безвладна,
 дала-б себе нести і загортати,
 пливучи з тихим, ледве чутним співом,

спускаючись в блакитну, ясну воду
все глибше, глибше...

Потім би на хвилі
зостав ся тільки відгук невиразний
моїх пісень, мов спогад, що зникає,
забутої балади з давніх часів, —
в ній щось було таке смутне, криваве,
та як згадати? Пісня та лунала
давно, давно...

А потім зник би й відгук
і на воді ще-б колихались тільки
мої квітки, що не пішли зо мною
на дно ріки. Плили-б вони, аж поки
в яку сагу спокійну не прибились
до білих водяних лілей, — там стали-б.
Схилили ся-б над сонною водою
берез плакучих нерухомі віти;
у тихий захист вітер би не віяв;
спускав ся-б тільки з неба на лілеї
і на квітки, що я безумна рвала,
спокій, спокій...

3/ХІІ 1900.

V.

..... Ні! я покорити її не здолаю
ту пісню безумну, що з туги повстала,
ні маски не вмію накласти на неї,
ні в ясну одежу убрати не можу, —
бе чорними крильми, мов хижая птиця,
і раниць, як тільки я хочу приборкати
її силомиць. „Гей, шаленая пісню!
і в кого вдалась ти така непокірна?
Дивись, я сьміюсь, коли серце ридає,
і погляд і голос мені покорились,
я тиха, спокійна. А ти? — наче вітер!
Нема тобі впишу. Тобі все одно,
що, стрівши, вогонь доведеш до пожежі,
що хвилі, спіткавши, розгониш до бурі,
що темні хмари в хаос помішаєш,
що вбогу хатинку, останній притулок
важкою лавіною скинеш в безодню, —
тобі все одно! Той нехай собі плаче,
хто іскру лишив на шляху необачний,
хто човен непевній воді доручив,
хто вийшов в дорогу темнеючій ночі,
хто вбогу хатину, останній притулок,

поставив високо над краєм безодні,
вдалась ти крилатою, мусиш летіть!

Так, вільна, вільна пісня! Я не знаю,
на щастя, чи на горе тая воля,
та я ще не скувала їй кайданів;
не знаю я, де взять на них заліза,
і на яким вогні вони кують ся.
Та певне вже — кувати не кувати,
а прийде час-година — розпадуть ся.
І стрепенеть ся визволена пісня
і вирветь ся з неволі, як ридання,
що довго стримане, притлумлене таїлось
в темниці серця.

Не просіть потіхи,
ви всі, що смутні, від такої пісні.
Нічого в ній лагідного нема.
Вона від туги й розпачу вродилась,
за скритий жаль вона помститься хоче
вогнем, отрутою, мечем двусічним туги.
Коли вам страшно, — геть ідіть з дороги!
Хай пролетить ся пісня одиноко,
як вихор через море ледове.
Не треба їй ні сліз, ні спочування,
їй треба тільки волі і простору.
Так божевільний волю здобуває,
щоб гнати ся на безвість до загину...

Летить безумна пісня — стережіть ся!
Бо жаль ваги не має, так як смерть!

1/II 1900.

VI.

Як би вся кров моя уплинула отак,
як сі слова! Як би моє життя
так зникло непримітно, як зникає
вечірнє світло!... Хто мене поставив
сторожею серед руїн і смутку?
Хто наложив на мене обов'язок
будити мертвих, тішити живих
калейдоскопом радощів і горя?
Хто гордоці вложив мені у серце?
Хто дав мені одваги меч двусічний?
Хто кликав брата сьвятою оріфламу
пісень, і мрій, і непокірних дум?
Хто наказав мені: не кидай зброї,
не відступай, не падай, не томись?
Чому-ж я мушу слухати наказу?

Чому втекти не сьмію з поля чести,
 або на власний меч грудьми упасти?
 Щоб-ж не дає мечі промовить просто:
 „Так, доле, ти міцнійша, я корю ся!“
 Чому на спогад сих покірних слів
 рука стискає невидиму зброю,
 а в серці крики бойові лунають?...

Кімполонг, 6 VI 1900.

Леся Українка.

Буркутські станси.

I.

Кожда кичера в млі,
 Кождий плай закуривсь —
 Що за мла на твоєму чолі?
 Ти чого, брате мій, зажуривсь?
 Як потік клетотить!
 Як гуде Черемош!
 Щось таємнее душу гнітить,
 Якихсь дум обігнатись не мож.
 Щось таке, мов докір
 Над душею гука,
 Мов та каня, що в млі поверх гір
 Сумно скиглить і дощ наклика.

II.

Дівчино, моя ти рибчино,
 Дівчино, кохане моє,
 Ти мого страждання причино,
 Скарбнице, що щастє дає!
 Обоє підемо, обоє
 В далеку мандрівку жита.
 Нічого не страшно з тобою,
 Бо ти чудодійне дитя.
 Ти стрілиш очима — і горе
 Розвієсь, мов мла на версі;
 Всьміхнеш ся — й розбурхане море
 Поклонить ся твоїй красі.

III.

Найгарнійша для нас
 Загранична квітка;

Найлюбійше лице,
 Що стрічаєть ся зрідка.
 Найчистійша сльоза
 Причарована штукою;
 Найвірнійша любов
 Усьвячена розлукою.

IV.

О, розстроєна скрипка, розстроєна!
 Стілько рук нетямущих, брудних
 Доторкало ся струн чарівних, —
 І вона їх розстроєм напоєна.
 Ріже вухо страшними акордами,
 У тонаці хоч гинь не встоїть...
 Де ти, майстре, щоб вмів настроїть,
 Оживить її співами гордими?

Іван Франко.

Із віршів Якіма Супиги.

I.

Любий Канів, славне місто, Вартова країно!	Боже милий!... Красо моя, Рідний, любий краю!...
Де згубив ти свою славу, Козача дитино?	Коли встанеш, прокинеш ся?
Так немов в глухій могилі, Зарослій тернами,	Коли привитаю Тебе, серце, в власній хаті
Утоптавій ворожими Важкими ногами,	Самостійним паном?
У безславі спиш, преславний, І ніхто не знає,	Коли стрінусь серед волі З лицарем-гетьманом?...
Де поділась твоя слава Й на сьміх не считає!...	Шкода гадки!... Твої діти Тебе одцурались,
Гори знають — все бачили, Та сказать не вміють, —	Мову рідну залишили З катом поєднались!
Замислені, загадані Мовчать та чорніють...	Не воскреснеш, милий краю! Закрутили руки
А діти їх доконають Твоє існування...	Тобі, брате возлюблений, Твої-ж дурні внуки!...
З катом лютим почнуть знову Нове катування!...	

7 січня 1900.

II.

Байдуже мені, що зима вже минає
 І світла й весела весна настає —
 Все се ані скільки мене не вражає
 І дум моїх скорбних зовсім не псує...
 Я серцем, душею далеко від світа
 Ному ся в укоханій любій меті,
 І нею вся істность моя оповита,
 Я нею, як хлібом, живу в самоті.
 На віщо дивить ся, як мир воскресає,
 Вдягаючись тихо в роскоші весни?...
 На що мені знати, які навиває
 Весна чарівниця і чари, і сни?
 За щож бо мені і зиму проклинати,
 Що має вже скоро загинуть сама?
 До чого-ж весну вам так радо приймати,
 Забувши, що знову-ж ще прийде зима?
 І всі ті чудові, святі почування,
 Котрі подарує вам згорда весна,
 Розбє спеки-літа значне перебування
 І осени мряка смутна й навісна!...
 І ви до зими та до хуї лихої,
 Забувши весну помандруєте впять,
 А я, не забувши мети дорогої,
 І зиму так буду, як весну стрічать.
 Для мене не буде ні мряки, ні хуї
 Й морозу лихого не знати-му я —
 Один, як і все, серед скорби та туги
 Мету держать буду в багні биття...
 Вона моє щастя, вона мої чари,
 Вона і весна найдорожча, святая!...
 Живи-ж, моя люба, не жахай ся кари, —
 Гори вогнем ясним, цілюща мета!...

8 березня 1900.

III. БАЖАННЯ.

Коли-б мені очі скоріше закрити,
 Та в ямі глибокій на віки зотліти,
 Сховавши у серці несповнені мрії,
 І лихо безкрає й юнацькі надії.
 Я-б духом незримим літав на Україну
 І щиро кохав би її сиротину,
 Я-б в душі людській вливав щастя, долю,
 Будив би надії, братерство і волю!...
 Кайдани міцнії з душ познімав би
 І в ямі з собою недолю сховав би,

А правду сьвятую між голого люду
 Оставив би жити до страшного суду!...
 Коли-б менї можна на сьвіт не дивить ся,
 Та з злом, що царює, бороть ся і бить ся,
 Я-б крила розставив і в людях літав,
 Боров ся-б і бив ся-б — неправду карав!...
 Але-ж з мене доля, як з торби глузує,
 Сьмієть ся із мене, як з дурнем жартує, —
 Ні жити, ні вмерти не дає, презлая,
 В багні тспить душу, проклята, лихая!
 Коли-б вже ті очі скоріще закрити,
 Щоб в ямі холодній до віку зотліти,
 Сховавши у серці несповнені мрії
 І лихо безкрає й юнацькі надії!...

4 квітня 1900.

IV. КОХАНІЙ ГАННУСІ.

(А. Е. Гол—р).

Розрізнили, роз'єднали, розбили надії,
 Наше щастя, нашу долю люде злії, злії.
 Я йняв віри, що до віку будеш ти зо мною,
 Моя зірко вечірняя, мій раю, покою!
 Я впивав ся сим бажанням, був над всіх щасливий,
 Жив тобою, мій янголе!... Боже милостивий,
 За що люде знущають ся чужими серцями,
 Рвуть надії молодії, сьміють ся над нами?!
 Невже у їх аніколи серце не палало,
 Не било ся важко в грудях, або не кохало?..
 За щож вони розбивають чужії надії?
 Серце моє, люба моя, люде злії, злії!...
 Де ти тепер, моя пташко, доле моя, раю?
 Де ти тепер? — Я не чую, не чую й не знаю...
 Роз'єднали нас з тобою, люде роз'єднали
 І дві душі молодії навик поховали!
 Поховали!... вже не встане та цілюща сила,
 Не воскресне проминуле, пташко моя мила! —
 Ми далеко... Тяжка туга заміє щастя душить
 Моє серце натоптане і кров в жилах сушить...
 Сушить, сушить, не висушить — вона прибуває,
 Як в далеке, проминуле думка поринає, —
 Там весело, там радісно серце одпочине...
 А тут, тут... Боже милий, гине воно, гине,
 Убиваючи з собою і всі наші мрії...
 Серце моє, люба моя, люде злії, злії!

Київ, 18 жовтня 1900.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ОЛ. ГАВРИША.

І. Дядько Яким.

Страшенна фуґа. Третій день мете та й мете; у коліно намело снігу. З хати не можна й носа виткнути — так бє. На вулиці ні душі: все живе поховалось: люде по хатах, скот по хлівах.

Я сидів у волості за столом; писарь копав ся чогось у шахві.

Увійшов дядько Яким.

Се був чоловік год під 60, з білою бородою і чорними з сивиною вусами, середнього росту, трохи згорблений. Вдягнений він був у свитину з домашнього сукна, зпід якої видніла рвана чумарка; на голові пошарпана, облїзла, смушкова шапка, повязана білою ганчіркою.

Старий зняв шапку, обтрусив із неї сніг, обітер свою бороду, обібрав із вусів крижини і тоді тільки вклонив ся нам.

Я кивнув йому головою і попрохав сісти.

— Я постою, — одмовив він.

— Що доброго скажеш?

— Нічого доброго! Погано...

— Що там трапилось?

— Нічого, — прошептав він, витираючи хусткою очи. — Нічого! Сором та й тільки!... Се я до вашої милости прийшов: ти наш старшина тепер, ми вибрали тебе через те, що довіряєм тобі... крім того, ти чоловік добрий і ми тебе поважаєм...

Я спостеріг, що дядько Яким задалегідь приготував сей початок розмови і ждав, що він скаже далі.

— Я прийшов до тебе, щоб ти заізвав його до суду, або иньшим чином заборонив...

— Кого до суду?

— Мого сина Михайла, який мені більше не син!

— Щож він таке зробив?

Старий провів хусткою по очах і подивився у низ, а його ліва рука міцніш здавила шапку.

— Гріх! Великий гріх! Ох, соромно мені й розказувати!... Смерть, як соромно!... Він мене, свого рідного батька... Дивись, отаким манісеньким я його на своїх руках носив, усім йому догождав!

Дядько Яким був дуже стурбований. Його посинілі губи скривились, очі заморгали.

— Сідай, дядьку! — сказав я. — Заспокійся!

Він сів.

— Пиши! — почав він далі. — Запиши се! Нехай усі знають, що старий батько заізвав сина свого до суду, через те, що син вигнав його... з власної хати вигнав! Я сам будував сю хату, як слід построїв, по хазайськи. Звісно — господарь, як же без свого дому? Я увесь свій вік по хазайству клопотав... усе для сина старався...

Він замовк і одвернув ся. Чутно було, як він схлипував.

— Пиши!

Я взяв шмат паперу і написав: „Протокол“.

— Пиши так: Яким Різван обвинувачує свого сина Михайла, якого він вигодував, виростив... Так, так! Виростив! Один Бог знає, як я його бері і кохав!... Він же у мене один тільки й був!... Я мав надію на старости літ найти в йому утіху, опору... Замість того він мені говорить... Знаєш ти, що він мені сказав? „Ти старий дурень — каже — через тебе пропадає хазайство... Я буду жаліти ся на тебе у суд і прохати-му, щоб тебе одрішили од хазайства... і геть вислали“. Се він мені говорить, моє дитя!

Старий довго ходив по хаті, далі підійшов до вікна, витер шапкою спітніле скло і почав дивити ся.

Видно було, що він плакав, проводючи по очах рукою, в якій держав хустку. Він довго мовчав. Нарешті я гукнув на його.

— Що? — спитав він ледве чутно, подивившись на мене.

— Розкажи мені, як се все було. Сідай.

Він сів.

— Стривай, я тобі все розкажу!

Голос його дріжав.

— Усе село знає... скільки у мене добра, — а я сам усе се придбав... Дякувать Господеві, у мене всього доволі! Я можу жити, як пан... Один ліс тепера більш 500 карбованців варт... Ліс сей я сам виростив, викохав, як своє дитя.. Кожне деревце я знав, обстригав, підчищав; кожен дубочок у мене ріс прямо, як свічка! Я думав: усе се дістанеть ся йому, моему лютому синові, — нехай же він ні в чому не терпить недостатків... І слава Богу, у його, здасть ся, всього доволі!

— А він щож? Продав що-небудь із твоєї власности?

— Ой, Боже мій! Боже мій!

— Він мабуть продав частину землі?

Старий замахав головою.

— Мені землі не так би жаль було.

— Виходить, що він ліс продав?

— Продав і його вже рубають... Не можу я сього бачити... Ох, краще-б я вмер...

— Кому-ж він його продав?

— Тото бо й є! Я може не так сокрушав би ся, як би він продав його чесному чоловікови... Він продав його отому розбишаці Тимошеви, що ніколи йому й грошей за його не виплатить. Тиміш усе своє хазайство провів, а тепер і иньших хоче з торбами пустити.

Він знову замовк.

— Я обімлів, як почув про се. Мене навіть і дома не було, як він продавав. А коли вже скінчили, мені розказала про се Стеха, його жінка. Я думав, що я з ума зійду. Він продав ліс і без мого, значить, дозволу! Я не міг діждати ся, поки він вернеть ся з города, щоб спитати його, як се він посьмів розпорядити ся так із моєю власністю... Над вечір він вернув ся. Він сказав мені „добривечір“ — і нічого більше! Я його питаю: „Чи правда тому, сину, що ти продав ліс?“ „Правда“ — каже. „Та як же ти смів се зробити?“ „А так — каже — я на се маю право!“ „Чий же по твоему ліс?“ „Мій“ —

каже. „А не мій?“ „Був — каже — твій, як я був малим. А тепер я в літах і він мій!“

— Потемніло у мене в очах, я ледве здержав ся на ногах. Так, так, синок! „А мені щож тепер робити?“ „Ех — каже — доживай ти тихесенько свого віку, от і все!“ „І ти вже ні на що мого согласія питати не будеш?“ „Ні“ — каже. Тут я вже не міг більше видержати. „Ні — крикнув я — се все моє! Поки ще хоч іскра життя в мене є, я тут хазяїн! Що ти там із мошенником Тимошем сторгував ся, се не моє діло?...“ „Заспокойсь — каже — тату: ліс, який я продав, мій. Я зробив контракта і вже получив завдаток“. „Деж завдаток?“ — питаю я. „Потратив — каже — се ще на тім тижневи було“. „Віддай йому назад завдаток, роби, що хочеш, а мого ліса не получиш!“ — кажу.

— Тут він схопив палицю і вдарив мене!... батька!... Так... Присягаюсь Господом Богом, він схопив палицю і вдарив мене.

Лице старого спалахнуло і сльози одна за одною покотились по його щоках. Помовчавши він спитав:

— Чому-ж ти не пишеш?

— Розкажи все! Тоді я запишу.

— Мене не боліло, як він бив; коли-б хата завалилась на мене, то й тоді-б мене не боліло. Боляче мені було від того, що він, мій Михайло, підняв на мене руку! Ось що мені боляче! Чи розумієш ти се? Як би мені сказали, що зараз настане кінець світови, що все згине і зостануть тільки один я — старий Яким, я швидче повірив би сьому, ніж.. ніж тому, що мій син... Я цілу ніч не міг очей студити... На серці було так пусто, так холодно... Борони Боже від сього, але у мене на душі було так, мов би у нас хто-небудь умер, або я сам перестав жити. Я був як у тумані...

— Нарешті засів ся день. Я сидів і курив свою люльку, коли ввійшов Михайло. Він став у дверях і так злісно подивив ся на мене. Я схилив голову і плакав. Я не міг вимовити ні слова. „Слухай — сказав він мені — як ти ще раз надумаш вмішати ся в мої діла, то зараз же геть вилетиш!“

— У мене знов потемніло в очах. „Хто геть вилетить?“ „Ти“ — говорить. „Ні, не я — гримнув я зіскочивши — а ти, ти, собако!“ Я трохи було не схопив його за горло. Тут прибігла Стеха з страшним криком; не доведи Боже, як вона кричала! — і кинулась на мене. Я оборонав ся. Тоді і син прибіг із мітлою і почав нею бити мене по руках. Обое вони били мене, аж поки я впав.

Лице старого то блідніло, то червоніло. Він підняв ся зі стільця і почав ходити по хаті. Я не сказав ні слова і дав йому час заспокоїтись. Довго ходив він по хаті.

— Краще-б мені в темній могилі лежати, ніж дожити до такого сорому! Ну, скажи сам, чи не краще-б було? До чого я дожив? Сили вже нема у мене, а довго хіба й розум стеряти?

Він знову провів хусткою по очах.

— А тепер що я робити-му, як він мене з двору вигнав?

— Як? він вигнав тебе з двору?

— Вигнав... Тим-то я й прийшов до тебе. Ти наш старшина. Ми тебе вибрали... Що там закон говорить? Має він право мене з двору вигнати? Тоді я у власнім лісі розшукаю собі дубка, петлю на шию та й...

— Не має він права вигнати тебе, дядьку Якиме, не сьміє він сього!...

— Не має права? не сьміє? Так на щож він се зробив?

— Так він справді вигнав тебе?

— Побий мене Бог, вигнав! Я вже дві ночі на соломі спав... у такий холод!

Він простяг до мене свої руки.

— Дивись, як дріжать мої руки від старости й холоду, — бачиш?

Дядько Яким раптом схопив себе за голову, почав рвати на собі волося і плювати на його.

— Сором вам, сором, сїдини мої! На голові дурня ви посивіли, дурня, який тепер дріжить від голоду й холоду!

Страшний був вид старого з широко розкритими погаслими очима і піною біля рота...

— Дядьку Якиме!

Мовчить.

— Дядьку Якиме!

— Що?

— Перестань, не годить ся так! Заспокій ся!

— Не годить ся так! А так годить ся, щоб я на старости літ оставав ся голодний і без приюту?

На дворі вив глухо вітер.

— Чуєш? Сю пісню я дві ночі під ряд слухав там, на соломі... Пиши-ж! Запиши все: і те, що я плакав, що я волося на собі рвав. Як що єсть на се який-небудь закон, нехай поступлять по закону. Коли ти мені скажеш: „Дядьку Якиме, по закону ти повинен убити себе“ — я се виповню! Скажеш: „Ти повинен повісити ся, дядьку Якиме“ — я тут-же повішусь! Тільки по закону, щоб усе було. Так... перший раз за життя свого переступив я отсей поріг, до сивини я дожив, ні з ким ніколи не судив ся. А тепер... І з ким же! З рідним сином.

Він усе ще дивив ся на мене своїми помутнілими очима і знову розплакав ся.

— Я був такий здоровий... за трьох я міг робити. А тепер уже немає сили, я зовсім ослаб. У мене все болить: і руки, і ноги, і тут, і там... А в груді коле, як голками... Не в моготу мені більше робити, лежу на соломі, як гнила колода, — бачу: там непорядок, там — гние, псуєть ся. Мені-б треба підняти та на місце поставити, як водить ся в хазяйстві, а я не можу, мої руки мене не слухають. Розумієш? Ти пишеш?

— Почав уже.

— Тільки все запиши! Запиши, як я плакав...

Я писав. Він мовчав.

— Можна тут курити? — спитав він.

— Можна.

Він закурив. Згодом він мовчки підійшов до стола.

— Дядьку Якиме!

— Чого?

— Слухай, що я написав.

Я прочитав йому протокола.

— Так ти хотів?

— Так. Але я ще не все сказав. Я хотів ще прибавити, що Стеха гірша сто раз і ненависнійша мені від сина. Вона все лає мене, вона його доводить до того, що

він бе мене... Дітей — і тих оддалила вона від мене. Вони так мене любили. Тільки покажусь було, вони вже й біля мене: „дідусю“ та „дідусю“. Ох! а тепер старший онук уже кричить на мене: „Не вязни — каже — геть іди!“ Шож далі буде? Певне швидко й діти почнуть мене бити... І все отсе — її робота! Вона нас стровлює. Ранійш було вона при мені і рота не сьміла роззявити. А отсе одного разу ранком чую, говорить: „Я твого старого собаку більш не можу терпіти. Коли ти його не проженеш, я з тобою жити не хочу. Покину дітей, хазайство і піду геть!“

— Яка фуґа! — сказав увійшовши соцький.

— Страшенна фуґа! — мов крізь сон додав дядько Яким.

— Усі дороги замело!

Дядько Яким схилив голову.

— У лісового зьвіра і то своя берлога єсть... У одного мене нема ніякого притулку!...

І він знову залив ся сльозами.

— Дядьку Якиме!

— Чого?

— Єсть у тебе сьвідки, як він тебе з дому вигонив?

— Єсть: Радивон, Бугай, Зузуля, Клим...

— Добре.

Я закінчив протокола і ще раз прочитав його Якимови.

— Може ще що-небудь прибавити?

— Ні, нічого більш.

— Ну, добре. Так от ми зипізьємо його до суду і поступимо з ним як слід по законам.

— Так! Тепер прощай!...

Він повернув ся до дверей і почав обв'язувати ся хусткою поверх шапки. Але-ж ледве він трохи одчинив двері, як вітер і сніг вірвались у хату. Дядько Яким увесь скорчив ся.

— О, Господи, який холод! І мені знову прийдець ся спати на соломі...

Він став і піднявши очи в гору, грізно промовив:

— Ну, Михайле, мій любий сину! Бодай тобі ніколи не знати щастя! Пошли тобі Боже на старости літ терпіти голод і холод і в чужих людях шукати прихилища і шматка

хліба. Пошли-ж і тобі Господи дожити до такого нещастя, до такого сорому, як дожив ся я, твій рідний батько! Дай Господи, щоб...

На останніх словах Яким зразу обірвав ся, мов би злякав ся чого.

— Ой! — крикнув він. — Господи Боже мій, не слухай мене! Всохни мені язик за такі слова! Господи, не карай мене, старого дурня! Як? І земля не розвернулася передо мною, щоб проглинати мене?

Він повернув ся до мене і швидко заговорив:

— Старшино, слухай! Віддай мені сю бумагу! Скільки слід заплатити за неї? Візьми! Ось тобі семигривенний!

Він почав шпортати у себе в кишені.

— Помутилось мабуть у мене в голові, я сам не знаю, що говорю. Що я сказав? Ох, стрівай, стрівай! Правду він казав, що я з ума вижив. Який я батько? Батько, що проклинає своїх дітей!...

Він перехрестив ся.

— Господи, збав мене од грішних помислів! Зле серце має чоловік і злий язик!

Він знову повернув ся до мене; він увесь дріжав, мов у пропасниці.

— Слухай! ось на тобі 20 копійок! Дай мені сю бумагу! Оддай її мені! На що вона тобі? А я не хочу скаржити ся. Я краще стерплю. Як-небудь, та вже зладить ся! Він лучшим стане, я знаю! Не дасть же він рідному батькови умерти з голоду і холоду.

Сердешний дідок здасть ся збожеволів. Він неспокійно озирав ся, лице його скривилось. Він кинув два гривеники на стіл і взяв протокола. Руки його дріжали.

— Можна? — спитав він.

— Візьми! — сказав я.

— Спасибі! Одного ще тільки прошу у тебе, не говори йому про се, а ні-ні... наче я й не був у тебе.

— Добре.

— Спасибі тобі!

Він зімняв протокола в руках і порвав його на маленькі клатті.

— Бачиш! Нехай ніхто не знати-ме, що я приходив жаліти ся! Адже ти нікому не скажеш?

— Ні, ні, дядьку Якиме!

— Ну й гаразд! Тепер я піду. Я піду прямо до дому. Нехай йому Бог допоможе у продажі. Слава Господеви, що є що продавати, — у його ще доволі остаєть ся. Тільки-б Господь здоровля дав! Правда?

І не дожидаючись моєї одповіді, старий почав далі:

— Одного я тільки боюсь, що Господь може почув мої слова... Чи довго до гріха? Я дуже гарячий, а з гарячу можу Бог знає чого наговорити. Як легко тоді свою душу погубити. Деж се моя палка? Ага! Ось вона! Тепер прямо до дому! Ще раз прошу тебе: будь ласка, нікому не згадуй про се, а особливо йому! Спасибі тобі за клопоти і прости мене Христа-ради!

— Прощай, дядьку Якиме!

Він одчинив двері і вийшов.

До краю здивований такою глибокою любовю нещасного батька, я вийшов слідком за старим і довго проважав його очима. Він ішов увесь зігнувшись, безперечно кутаючись у свою драну свитину і міцно обпираючись на палку.

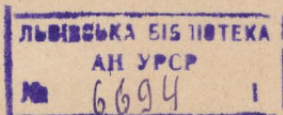
Мегіль не вгамовувалась і вітер усе так-же страшенно вив.

II. Верба.

Казка на позичену тему.

Давно се було.

Підняв ся з Чорного моря сердитий вітер і почав він дути у широкі лимани. Ні биєстрому Днієстрови, ні сьвітлому Бугови, ні самому батькови старому Днієпрови не стало давньої волі вилити у глибоке море свої води, і повернули ся ріки назад і, розсердившись, високо підняли над берегами каламутні, буйні хвилі. Днієстер зілляв ся з Бугом, Буг — з Днієпром, менчі річки пішли за старшими братами, і — гой-гой! Де степи були, розлило ся друге море. Де ходили зі скрипучими возами круторогі воли, де добрі молодці чумакували, по тим шляхам

поплили тепер осетер та білуга, витріщивши очи на невидані земні чуда, що затопила вода: на хати й церкви, на отари й ниви, на вишневі садочки й баштани з кавунами та динями, на млини й на вітряки, на козака з люлькою, на бабу в запасці, на дитину в сорочечці, на Жида в корчмі.

Багато людей потонуло, а багато і живими занесло у свій простір сердите море. Ні, то не так щось чорніє над водою, то видніється кладка, а на тій кладці — баба. Як стала вода підіймати ся, була баба на річці: прала, праником біла чоловікову сорочку; ударила сизая хвиля і одірвала кладку... Поплила баба, як була, з праником і з сорочкою, далеко-далеко, — аж у ті землі, де сонечко домує, де воно, яснее, після жаркого дня лягає одпочивати на зелену мураву під блакитнее небо. Сонце спить, а місяць кругом його ліжка вартовим ходить — дивить ся, щоб часті зірочки, що твої діти малії, не грались, ясного сонечка своїм пустуванням не будили.

Як попала баба у невідоме соняшне царство, обімліла і ледве жива зосталась: такі дива там побачила! Але потім опам'яталась, огляділась, роздумала, і став немилим їй білий світ: дитину вона згубила, чоловіка немає, батько з матір'ю далеко, а кругом — хоч би людина жива! Тільки місяць по небу ходить і косо поглядає на бабу жовтими очима.

— До сього часу у нас чоловічого духу ні нюхом, ні вухом не почувеш, ні очима побачиш, а тепер — на тобі! Живцем-живісенька відкілясь узялась бісова баба!

Ходить місяць, думає сю думу, а сам мовчить. І все мовчить. Верби не шумлять, вода не хлюпоче. Як ударить ся баба грудьми об сиру землю-матінку, як завис:

— Гіркая-ж ти доле моя! І на що я дурна баба жива зосталась? Краще-б же мені сироті плигнути з кладки до риб у сине море... Ой, лишечко! Деж моя дитина, деж моя дружина?

Голосить баба не годину, не дві, а цілу ніч; та так голосить, що зірочки миготять із переляку і шепочуть одна одній:

— Ой, дівчаточка, розбудить вона нам яснее сонце!

Потяглось сонечко на своїм муравчатім ліжковн і розсипалось по сьвітї злате проміння; піднялось воно, обіперлось підборідем об землю, глянуло суворо по небу ясними очима, — і місяць потуск і поблід, як винуватий, зірочки полохливою отарою побігли з неба, а хмари, там десь аж за сонцем, почервоніли, мов би засоромились; як же се так сталось, що не дали сонечкови спокою? як же рано заставили його почать ясний день!...

Перелякалась баба. Ще-б тобі! — стоїть перед нею само ясне сонце, що твій добрий козак, і так уперто на неї дивить ся.

— І чого ти, дурна бабо, репетуєш? хіба тобі не подобаєть ся тут? боїш ся, що плохе житя буде? Е, ні! Твоя Україна перед моїм царством — мов зима перед літом. У мене тут ні голоду, ні холоду, ні нужди, ні роботи, ні сіву, ні неврожаю, ні подушного, ні рекрутчини, — живи, як у Христа за пазухою! А ти плачеш і розбиваєш мені сон! Подумай: чи гаразд же буде мені, сонцєви, дякуючи тобі, ходити заспаному, мов на похмілля парубок? Шлях мій над землею великий, і всякі люде мене бачуть, а у мене очи злипають ся, наче хто віка медом намазав!

— Ой, як же мені не кричати, ясне сонце? — одмовляє баба. — Нема у мене дружини моєї, ні дитини моєї, нема батька, нема неньки, ні біленької хатинки! Осталась я одна-однісенька сиротою на сьвітї.

Замислилось сонечко і, подумавши, говорить:

— Торкни лівою рукою оте дерево...

Торкнула баба дерево рукою: еге! дерева як не було, а] замість його — високий віз; на возї дитина сидить, бублик гризе; за возом чумак бреде; у смолі сорочка, у дьогті штани, в зубах люлька... Іде та на волів погукує: „Цоб! цоб! сиві-круторогі!...“

— Та тож мій Онанас! — скрикнула баба.

А чумак до волів:

— Тпру!... Тю, скажені!

Встромив пугу в землю і каже:

— Отсе добре, жінко, що ти не втопилась, бо я вийшов у дорогу не поснідавши, і хочу їсти, як наш Рябко,

бісів цуцик. Топи, моя ластівко, піч, та годуй чоловіка борщем.

Зажили Опанас із жінкою і дитинкою на краю світа, як у царстві небесному. Чи довго, чи коротко вони так жили, але заскучав Опанас без людей.

— Шож се за край? — жалієть ся. — Нема ні базарю, ні сусід, ні шинка... Тут умреш, так і на поминки нікому прийти!

І почав він, щоб не скучно було, лупити свою жінку. Жінка в сльози; а так як вийшла у їх ся тамошня нічу, то сонечко знов переполошилось.

— Ну, що там? — закричало воно зі свого ліжка на Опанасову жінку. — Чи мені знову підіймати ся з першими півнями? Чоловік у тебе єсть, дитина єсть, — кого ще треба?

— Нікого мені не треба, яснее сонечко, хиба чи не буде твоя ласка подарувати мені пару молодниць-сусідок, щоб було мені безталанній з ким словом перекинути ся, кому пожаліти ся на розбишаку-чоловіка. Чоловік мій, як там був шибеник і пяниця, таким і тут зостав ся: зато-скував, катової душі віра, за своїм товариством-гультаями, а мої ребра в одвіті.

— Дурна ти! — сказало сонце. — Хиба я не показало тобі дерева, з якого можна зробити яку хочеш кумпанію? Іди, уйми свого Опанаса, та щоб я більше вас і не чуло, а то буде вам!

Опанас, попобивши жінку, заснув. Проснувшись — очам не вірить: народу кругом, як на ярмарку! Та все знайомі, та все камрати-приятелі! Ось і пан голова, і пан староста, і сусід Остап Козолуп із жінкою і молодим Козолупенком, і кум Охрім, і старий корчмарь Янкель зі своєю балабустою і Жидинятами: стоїть на килимі, таласом покритив ся, заповіді на лоб навязав, — молить ся... Ге-ге-ге! то-то славно! усе село, що потонуло там, за синім морем, воскресло і стоїть на ногах, як живе.

І почали усі ті люде у-купі жити-поживати та добра наживати. Що день, то більше їх у соняшному царстві: ростуть, як печериці після дощу. Треба козакови наймита, хазяйці — наймичку, бють чолом Опанасовій жінці:

— Пані-матусю! будьте ласкаві — дайте доброго парубка, чи добру дівку до нас у двір!

Піде Опанасова жінка в ліс, доторкнеть ся до того дерева, що їй сонечко показало, — „ось вам і наймит з наймичкою, добрії люде!“

Садки посадили, криницю викопали, ще й журавля поставили, церкву построїли, млин, Янкель шинок одкрив... Не житя, а так таки масниця!

Прийшов великий празник — Сьвята Тройця. Убралась-розрядилась Опанасова жінка: квітчаста на їй плахта, корсетка з найкращого зеленого сукна, уся червоними квітками розшита, завіска і білі рукави шовком повишивані, усякими колірами одливають, коральове намисто з дукачем, — король, а не баба! Іде вона до церкви, виступає червоними чобітками на срібних підковах, — усї їй дорогу дають, шапку перед нею здійсмають, кланяють ся їй до пояса, бо як же таки дітям не почитати своєї рідної матери? А коли розсудити по правді, то Опанасова жінка була усьому селу замісь матери.

Входить баба у храм божий і бачить: на її місці — самому почотному — стоїть незнайома молодиця, така видна з себе, велика та огрядна, а лице темне, як у Волошки, і суворе; брови над перенісям зрослись.

— Одступи геть! — сказала Опанасова жінка.

Мовчить молодиця, наче в рот води набрала і ні з місця. Розпалилось серце у Опанасової жінки.

— Хто ти така, молодице? — каже вона. — Відкіля ти взялась, що наважилась ставити мені ногу на чоботи? Треба знати би вороні своє сїдало, то воно-б краще було!

— На займай мене, бабо! — похмуро одповіла молодиця. — І тобі, і мені від того краще буде.

— Як же не зайняти! Геть піди з мого місця! Я старша тебе!

— Неправда твоя, Опанасова жінко! — усе так-же поважно одповідала сувора молодиця. — І старша я від тебе, і більшого почоту варт.

Засьміялась Опанасова жінка.

— Дотепна-ж ти на жарти, моя красуне, та жартам тут твоїм не місце! Бачиш, скілько тут людей? Усе се мої

діти, і всі вони, як одна душа, почитають мене за матір, а ти чим похвалишся?

— І дітей у мене більш твого, Опанасова жінко! Не просту молодичку ти бачиш перед себе, а саму Матір-Сиру-Землю.

Злякалась Опанасова жінка, одступила було... але бабське серце взяло верх над розумом.

— А мені яке діло? — закричала вона злісно. — Хоч би ти й справді була Мати-Сира-Земля? Не я до тебе, а ти до мене прийшла не звана, не прохана, да ще мене, хазайку, з місця зганяєш! Геть піди! Я тут пані, а тебе ми не знаєм і знати не хочем!

І зіпхнула Матір-Сиру-Землю з почотного місця. Подивилась Мати-Сира-Земля глибокими темними очима, і — мов залізні бруся покотились із камінної гори — загуркотів її голос:

— Дурна ти, чванлива бабо! Не вміла ти пошанувати мене у себе, так я-ж по своєму пошаную тебе у твоєму дому, і не вирвати ся тобі із моїх рук, доки світу-сонця!

Кинулась Опанасова жінка тікати, — не тут то було: ноги як приросли. Дивить ся вона навкруги себе помутнілими од жаху очима: ні церкви, ні людей. І в-шир, і в-подовж, з переду й з боків тягнеть ся зелена рівнина; кулики перелітають із одного місця на друге; небо сіре та кисле — наче в Литві. Глянула баба на себе: ноги загрузли по коліна в болото, сіра кора повзе од землі в гору по білому тілу... доповзла вже до пояса... Ще трошки — і буде Опанасова жінка не баба, а дерево: те саме, з якого вона воскресила у невідомій країні своє село.

Заголосила сердешна баба:

— Матінко - Сира - Земле, прости! Не погуби мене, безросудну!

І знову пробуркотів залізний голос:

— Не я тебе гублю — губить тебе похвальба твоя! Було-б не хвалити ся тобі своїми дітьми, що з верби набрала, не була-б ти тепер сама вербою.

І вдягла сіра срібляста кора Опанасову жінку: тіло зробилось деревом, ноги — корінням, підняті до неба руки — двома товстими гильками, волосся, що в передсмертний час до гори піднялось — молодими віточками. Замість баби похилилась над болотом сіда, розкидиста верба...

Від тієї верби і пішли верби по всьому божому світові; скільки дітей було у Опанасової жінки, стільки й верб родилось від того дерева; і як легко Опанасова жінка переробляла верби на людей, так-же легко приймають ся скрізь із верби гилки.

Встроми в осени на берегу ставка або коло криниці в землю вербову гилочку: вона зазеленіє до весни. Рік, другий, третій, — глянь, над твоїм тихим ставом уже нахилилась круглим гиллястим шатром верба. Нахилилась, стоїть як із срібла вилита і тріпочучи шумить під вітром своїм блідо-зеленим, з сивиною, листом, мов би нагадує далеке минуле, мов би плачеть ся на свою гіркую долю.

З ДАВНЬОГО МИНУЛОГО.

ПРО ОЛЕКСАНДРА ЯКОВЛЕВИЧА КОНИСЬКОГО.

Стояла люта зима. Чи була вона й справді такою, чи то нам так здавалося, але ми, південці, сю зиму сильно терпіли од морозів: се була перша зима у Водогді по переселеню нашої родини з України.

В антрактах між уроками рознесла ся чутка, що „привезли ще одного“, і ми кинули ся в низ до швейцарської і на ганок гімназії: через невеликий пляц, на подвірю губернаторського будинку справді стояла вкрита інеем тройка коней, а коло неї — жандар. Така звичайна річ в ті часи!...

Ми, гімназисти, прислухали ся до того „привезли“ з великою цікавістю. Години за дві вже ми знали, що привезений — „політичеській“ і не Поляк. За обідом я сказав про се батькови. Обличє в його поблідло.

— Знову привезли!... Да коли-ж сьому прийде кінець?!... — Устав ізза стола, одіг ся і пішов кудись...

У вечері вже сильно топили у флігелі, переносили ліжку, стільці, умивальник, а в годині десятій приїхав і оселив ся в нас Олександр Яковлевич Кониський. Се його привезли в 1862 р. з Подтави, а батько сказав: „Се наш земляк із України“.

Ми, юнаки, дивили ся на політичних засланців як на мучеників, як на людей вищого порядку, ідейних, кра-

щих; та й не ми одні, а вся Вологда, всі навіть так звані аристократи приймали в себе засланців, уважали їх цвѣтом, запрошували бувати і по славянському звичаю витали їх хлѣбом-сілю, кормили й поїли. Адміністративні політичні вели перѣд поміж вологодським суспільством.

Олександр Яковлевич, в той час молодий чоловік, веселий, енергічний, гострий, різко-сміливий в думках — зачарував нас.

Його любов до вітчизни — не знала границь. В змаганнях і в спокійних бесідах він доходив до крайностей: він бачив в Україні одно лиш гарне, красиве, живуче, на темні-ж плями і на злі сторони нашої вітчизни він ніби закривав очі. Само собою розумієть ся, що за народ уважав ся тільки простий нарід, селяне; вони ідеалізували ся до крайности, їм, бідолашнім, начіплювали ся всілякі добродітелі. Все се було крайністю, але все воно мало незвичайно гарний вплив на молоді душі і розум наш, синів кріпацького віку, що бачили і застали ще „Машок“ і „Ванюк“ без людського обличчя, яких водили „на конюшню“ і віддавали ганебній карі на тілі.

Тієї зими Олександр Яковлевич запопадливо працював: то він досилав до „Основи“ вірші, то займав ся перекладами на українську мову. Тоді, при мені, він укладав арифметику на рідній мові для народних шкіл. Він твердив і глибоко вірив в те, що для розвою народу, для його освіти потрібні найлекші способи засвоєня сих знань: для Українця лекше вивчити нове, невідоме на рідній своїй мові, ніж із початку трудити ся над вивченням російської мови, щоб потім на тій мові набувати позитивного знаня. Він вірив у справедливість сього, а також і в те, що 23 мільони українського народу чекають того, і через се ні звідки не буде перепон і перешкод.

Пригадуєть ся про Олександра Яковлевича тільки загальне, деталі-ж минулого, так інтересні, заслонюють ся зараз тугою з приводу його смерти. Ще живий, теперішній, недавній чоловік стоїть перед очима і заслонює ще колишнього.

Але з подробиць ось що я памятаю добре, і думаю, що воно має вагу для оцінки його, яко суспільного діяча.

В нас, у гімназії, було двох учителів російської мови: в нижчих класах д. Бунаков (відомий діяч народньої освіти) і Левицький. Останній викладав „словесність“, учив нас по „Хрестоматії“ Галахова так марудно, по рутинерськи. Він давав нам теми: „Кремль при лунномъ свѣтѣ“, „На развалинахъ замка въ Швеція“ і т. ин., де „брега безмолны“ грали величезну роль. Свого особистого, власної душі, власної думки, власної форми і стилю — він „не допускаль“. Деякий час у старшому класі його заступав д. Бунаков, і перша тема, яку він дав — було описати якийсь-будь випадок із власного життя, або щось таке, що бачив власними очима. Ми зраділи такій новині і почали писати. Я написав багато й марудно про випадок, свідком якого був сам: на ловах невмісно застрелив ся молодий чоловік, наш сусід. Мене, одинацятилітнього хлопчика, сей випадок сильно вразив; я не міг ніяк забути горя і розпуки його молодій жінки, її матери, як у вечері привезли труп сього юнака. Я все се описав, але почував, що списав не до ладу: тут було „вступленіє“, „изложеніє“ і „заключеніє“, було все, як нас учено, але все було, на мою думку, мерзено. Я побіг до фдітеля... Олександр Яковлевич уважно вислухав, прочитав і порвав на шматки увесь мій твір.

— Отсе так... тепер ніч на дворі... Ідіть миттю, лягайте спати, забудьте все, що писали; а в ранці сїдайте і пишїть зовсім так, як отсе ви мені розказували. І завжди пишїть те, що бачили, що чули; пишїть так, як горорите!...

З того часу я у д. Левицького більше 2 не мав.

Я писав завжди по заповіту Олександра Яковлевича так, як говорив, але я до того додав ще одно: я пишу не тільки так, як говорю, але й так, як думаю й почувую...

Записавши на своїому віку не одну стопу паперу, я не можу не памятати, що перші прочинки свідомої любови до вітчини розвинули ся під впливом його; дякуючи йому я ніколи не забував про свій нарід, жив із ним, навчав ся в його, і що міг і як міг, передавав суспільству в своїх маленьких оповіданнях. А що се так, в тому може

запевнитись кожний, хто тільки читав ті оповідання. І в них заслуга Олександра Яковлевича, бо я не один, нас дуже і дуже багато...

От через що я дозволив собі зупинити ся на дрібному випадкові з нашого спільного життя.

Недовго Олександр Яковлевич жив у нашій родині: проти вельми благородного і вельми доброго губернатора, генерал-майора Хоминського виникло підозріння, що він потурає засланцям, і їх вислали з Вологди. Олександра Яковлевича одвезли в Тотьму. Але й тут знайшли ся люде: ісправник, із поміщиків, Макшеев, дуже гарна людина, прийняв Олександра Яковлевича і привітав його. Потім привезли в Тотьму д. Шелгунова — і гурток збільшив ся.

В Тотьмі Олександр Яковлевич зустрів ся в родині відомого дуки Кокорева з його небогою, Марією Олександровною Пестеревою — „кротчайшею“ — як ми її пізніше іменували, і одружив ся з нею. Кокорев був проти того женіння, але воно відбуло ся через „умыканіє“.

З часів перебування Олександра Яковлевича в Вологді, я памятаю його енергічну участь у збиранню грошей для засланців. Він ні перед чим не зупиняв ся: їздив він і до панів, і до купців, і до урядовців, просив, і просив і збірив. А збирати було для кого: то був страшний час. Масами, по десяти, по двацяти підвод привозили адміністративних засланців - Поляків північно-західнього краю. Стояли морози, стужа була. Поселенців, переважно простий народ, з жінками і з дітьми-немовлятками, обірваних, холодних і голодних привозили в Вологду, а звідсіля розвозили далі, на північ...

Може воно так і треба було, хто його знає, але я можу свідчити, як свідок, що сї масові висилки не були з'організовані і засланці страждали і були глибоко нещасні.

Олександр Яковлевич умів тоді глибоко спочувати і виказувати своє співчутє на ділі.

В 1865 р. несподівано, далеко од дому і родини, в Красноборську, вмер мій отець, лишивши сїм'ю і мене 17-літку найстаршого. Тут Олександр Яковлевич зумів віддячити за те, що його щиро привітали... В 1866 р.

Йому дозволено було жити в Бобринці, а потім в Катеринославі, де в 1871 р. нас знову звела доля... Але спомини про сі часи, як і про пізніші часи життя Олександра Яковлевича не входили в мою програму: інші його краще знали, і інші краще мене зуміють сказати про нього тепле й достойне слово.

Кінчаючи на цьому свою замітку, я мушу додати, що немає людей без хиб і недостатків; що всякі рахунки: партійні, політичні, родинні, повинні замовкнути. Смерть — найбільший акт правди і смирення — все покрила і в наших серцях повинен лишити ся тільки жаль, що ще один борець зійшов у могилу, що небіжчик Олександр Яковлевич увесь свій вік служив отверто добру і до останньої хвилини любив свою вітчину і був їй вірний.

3 грудня 1900 р.

Дмитро Маркович.

ОСИП ШПИТКО.

В И Р І Д.

ОПОВІДАНЬ.

X.*)

Не весело було мені на серці, коли я прощав ся з моїм барлогом, з місточком Д. та з могилою Іліновської. Не весело, хоч я йшов до нової трупи ангажувати ся, з надією, що скінчать ся бодай хвиливо мої муки. Якась грижа їла мене, сум і тоска налягли на мою душу. Я довго думав тільки про що-лише згаслу товаришку долі і недолі і мені здавало ся тоді, що нема властиво людей на світі щасливих, нема і щастя такого, яке я уявляв собі давнійше, а все, все кругом видалось мені незглубимою тайною, нерозвязаною загадкою. Я силкував ся розвязати сей проблем при помочи релігії, християнізму — та дарма, ніяк не йшло, не клеїло ся, так, як не клеїлась уже й молитва в моїх устах на могилі Іліновської. Весь порядок на світі, суспільний устрій, ба навіть правди релігійні видались мені несправедливими, кривдою для мільонів тих власне, які найменше заслужили на ту кривду. Я запитував себе: чому воно так на світі, що одні опливають у добрі та достатках, грішать скільки хочуть, визискують своїх ближніх, кривдять їх лиш на те, аби мали чим оплачувати нові роскоші, значить ся, живуть далеко не по приказу божому — а про те їм легко на світі

*) Див. кн. VIII, стор. 149—168.

жيهть ся, вони добрі, поважані, займають найвиші щєблі на драбині суспільного житя, вони всім трясуть, цілим сьвітом, навіть церквою, і їх ніхто не потягає до відповідальности; а иньші так гіренько бідують, ціле жите роблять ніби для себе, голодують, постять... а кривава праця не приносить їм навіть стільки користи, аби мати за що наняти собі людей та попів на похорони? Чому воно так на сьвітї, що одним добре і тут на землі і по смерти на другім сьвітї для них місце запевнене — а другі терплять тут ціле жите і там не надіють ся щастя, бо їх вичеркнено з лісти гідних божого раю?... Чому воно так?... Адже Бог сотворив усіх людей людьми однакими і однакі призначив їм ролї, дав однакі права і привілеї — чому-ж инакше дієть ся?... Адже Бог хотїв мати всіх людей щасливими, всіх добрими, всіх рівними — чому-ж між ними така ненависть? Чому витворив ся той подїл, ріжниці, пропасти? Чому одні мають у небі царювати, а другі мучити ся... чому?... Аделїна Ілїновська була „повією“... мучила ся, а фатум хотїло, що вмерла майже нагло, вмерла без покаяня, без сповїди... не мала часу навіть подумати про те — і їй *призначене пекло — чому?... Роман Луневич проклятий вирїд... терпить на землі пекло, а й по смерти неба відай не понюхає — чому?... Чому воно так?... Адже Бог всемогучий і всевідучий, і Він ище на мільярди лїт перед сотворенєм сьвіта знав, що між иньшими народять ся Аделїна Ілїновська і Роман Луневич, що вони будуть терпіти крайну нужду, будуть грішити і підуть по смерти до пекла... На щож сотворив нас, засуджуючи вже з гори на вічні муки?... Бог знав теж наперед, що між иньшими народить ся такий а такий чоловік, що він буде жити в достатках, буде студіювати теологічні книги, зістане попом, єпископом, а відтак і папою або патріархом, його люде будуть ище за житя називати сьвятим, а по смерти — то вже напевно умістять його в календарі найперше як преподобного, відтак благословенного, а в кінці таки самі люде преконїзують його на сьвятого — чому воно так?... Чому одним занадто добре, а иньшим занадто зле? Чому одним із гори призначене добро, а иньшим вічні муки?... Боже, навчи мене,

роз'ясни мені отсю страшну тайну, зідри з очей більмо невіжі, скинь із серця заслону сумніву, зроби так, щоби я увільнив ся від гнітючого, немилосерного тягару, просьвіти мене, нехай не мучу ся!...

Отакі думки залягали мій мозок по дорозі з Д. до купелевого місця Р. Тут застав я невеличке товариство, що під „дирекцією“ бувшого театрального машиніста Бергера розпочало ряд представлень.

Я прийшов вечером і ціле товариство застав уже в гардеробі. Запах шмінки і мастиксу увільнив мене від тих спогадів, які мучили мене дорогою, відсвіжив, неначе влив у моє серце якоїсь живої роси. Товариство прийняло мене доволі радо, вже хоч би тому, що я одинокий між ними був музикальний і актором був уже несогіршим. З моїм приходом змінила „дирекція“ і репертуар, так, що одного вечера я був актором, а другого капельмайстром. Я оповів усім про наше жите в останніх хвилях з Іліновською, про її смерть... Усі дивували ся, буцім навіть жалували, особливо ті, що власне в найприкрийшій хвилі опустили її — бо застав я тут із тих кількоро. Та в кінці перейшли над нею до звичайного дневного порядку, вилаявши вперед добре і скритикувавши, мовляв, „до споду“ її акторський талант, переконуючи одно одного, що таки „нема артистів понад нас“.

Поводжене тут було доволі слабоньке, ліпше воно й не могло бути. З виємком кількох мірних сил усе иньше не мало нічогоського спільного з штукаю та артизмом. Були се то прогнані із шкіл студенти, то якісь писарчуки, то покоївки і Бог знає яка бранжа. Все те тікало до театру, де-хто шукаючи доброї нагоди до гуляючого жита, а де-хто захисту перед ворожою долею. Представлена такими силами драма чи комедія, переставала бути собою, часто була лише пародією. Додавши ще до сего факт, що більша часть акторів, особливо на провінції, запивають ся часто, ходять обдерті, жебрають, натягають публику немилосерно, ба, часто навіть крадуть — годі й вимагати поводження. Публика ошукана раз, другий — держить ся опісля остронь і від доброго театру. Моя-ж нова трупа була справдішною мішаниною ріжнородних елементів. Між нами

жандармерія пізнала і увязнила навіть звичайніського, ноторичного і від давна пошукуваного конокрада, а факт сей не викликав між публікою майже ніякої сенсації. Кожний здвигав раменами, як би хотів сказати: „Чи один там є такий самий?...“

Верх суспільности дбає звичайно лише про столицю, а провінцією зовсім не інтересуєть ся. Тим-то й така нужда між акторами і така маса театриків множить ся і упадає. Не дивниця отже, що я, живучи як раз у часі, коли, як на моє нещасте, театри росли мов гриби по дощи і зникали мов гриби в посуху, переходив такі страшні колії; не дивниця, що й трупа Бертера як швидко з'організувала ся, так швидко й розбила ся.

І знов біда, знов нужда, знов голод...

По трьох тижнях дістав ся я до одного з найліпших тоді провінціональних театриків, що пробував у місті С. Управителем його був якийсь збанкрутований урядник асекураційного товариства. Грав сам не зле, а його жінка, то вже й на столичній сцені могла-б імпонувати... очевидно красою. Взагалі можна було мати надію на ліпше, коли-б не.. ще одна важна причина, яка в високій мірі шкодить істнованю провінціональних театрів. Є се заздрість, незгідливість. Не знаю, чому воно так, але оті прикмети хіба ніде так міцно не вкорінені, як поміж акторами. Наколи одно дістане від публіки „браво“, то друге кажить ся, чому не воно. Любимець публіки буває рівночасно зненавиджений до неможливости між власними товаришами. Його обмовляють, шкодять ріжними способами, пеують добру репутацію, старають ся його на сцені „засипати“, так, аби зблямував ся і став неможливим. А коли се не вдаєть ся, то грозять директорови страйком, а сей ратуючись від банкрутства, поневолі слухає і „димісіонує“ нераз найліпшу силу.

Таке склалось і зо мною. Публіка любила мене за спів, любила й за гру. За те товариші доти доїдали мені, поки найперше мене не виїли, а відтак і самі не розбрили ся. Кілька осіб узяли мене в оборону, хоч також більше задля докученя моїм супірникам, до яких знов вони чули ненависть. З того повстала між ними страшенна війна.

В часі представлень допускались скандалів, так, що публіка почала звільна сторонити, а з часом таки зовсім перестала ходити до театру. Всякі зусилля директора, аби привернути давнійший стан, оказались безхосенними. Товариство розлетілось, а я лишився знов мов на леду.

В С. проживав собі тоді доволі убогий швець, міщанин Тарахкало, у якого завше квартирували провінціональні актори. Не любив він їх, бо не розумів навіть штуки і її значіння, лише спочував їх недолі. Його молодий син Броньо більше вже на тім розумівся; удаючи великого приятеля акторів, він із ними часто волочився по шинках і тратив криваво зароблений гріш. Тарахкали були колись Русинами, та польська культура перелицювала їх так, що навіть говорити по руськи не вмів, хоч і по польськи калічили скандально. Давнійше пан Тарахкальський мався добре, крім гарної і великої хати мав ще кілька кавалків поля, була й худоба і коні, та з часом збіднів дуже, так, що іноді забракло в хаті кавалка хліба. Оце обідніне завдячує — як казав — своїй жінці, що пристрасно пила горілку, віддаючи за неї Жидам усе, що лиш попало в руки. Тарахкало не бив її ніколи, він просто не вмів бити, не вмів навіть сердитись так, як то звичайно сердяться люде. Лише сварився безнастанно, соромив жінку, де лиш міг, але не був здібний до ніякого рішучого кроку. Розумів своє велике нещасте, радився соток людей, просив дати який лік на жінку та на своє горе, обіцяючи Бог зна що, але всяка, хоч би й найрозумніша рада не трафляла йому до переконання; він лиш покигував сумно головою і відповідав:

— То не поможе! так лиш вам здається! — просто, як чоловік без жовчи.

Жінка вмерла на сухоти, та лишила чоловікови гідну себе наслідницю, 13-літню Франю, дівчину вправді гарну, над вік розвинену, за те морально цілком зіпсовану. Одиноким занятєм її було: пити горілку, пускати сплетні і забавлятися з ріжнородними підозреними індивідуами. Так її навчила покійна мати. Коли мені про се оповідав Броньо, я не вірив, сьміючись йому в лице, та відтак і сам переконався.

Раз приміром, на кілька днів перед своєю смертю, прикликала Тарахкальська до себе Франю і власними руками дала їй 30 крайцарів на горілку.

— На, Франусю, — говорила ледво чутним голо-
сом, — сховай собі, лиш так, аби батько не бачив, бу-
деш мати...

— Хтож вигадав — сказав я обурений — давати
такій дитині гроші на п'яцтво? Сеж моральне і фізичне
вбійство! Хочете з неї зробити налогову п'ячку, знищити
дитину, власну свою дитину спідлити?...

— Та їй горілка нічого не шкодить. Воно бідне таке
якесь нездале і мале держить ся.. часто на голову скар-
жить ся... а як трошка вище — то зараз стане инакша...

Всякі мої уваги і просьби не знайшли послуху ані
в серці старої, ані молодій. Франя врадувана сховала
гроші і побігла бігцем простісїнько до шинку.

Старий Тарахкальський знав і про доньку, що запи-
ваєть ся, гриз ся тим, але не вмів собі дати ніякої ради.
Франя ходила цілком самопас. Наслідуючи маму, тягла
з хати, що лиш дало ся і виносила Жидам за горілку,
брала подушки, сорочки з тата, брата, навіть із себе, брала
шевські копита, шкіру і иньші знаряди, а як ні, то добу-
валась нічу до батькової калитки і крала гроші. Старий
пізнавав її, коли мала горілку, а коли ні; хоч би лиш
покушала — він зараз казав: „О, вже має!...“

Став нарешті все дома замикати перед нею на ключ.

— Чекай! — відгрозив ся — тепер уже не по-
нюхаєш! Будемо бачити, звідки візьмеш тепер! — Та й се
не помогло нічого. Франя завше була запита. І старий
знов їв ся, гриз ся, знов жалувал ся, шукав якої ради,
обіцявав за неї золоті гори, але вислухавши, по давньому
покинував головою, приговорюючи зі зневірою: „То не по-
може! так лише здаєть ся! я вже пробував усїляко!...“

Бувало вигляне, що її нема дома, та зараз і кида-
єть ся по всіх усядах шукати фляшки з горілкою. Франя
не пила в місті, лише приносила до дому цілу флящину
і тут попивала по троха. Найбільшою його потіхою і най-
страшнійшою пімстою було знайшовши пляшку з горілкою
розбити в очах доньки; з тим страшним актом ждав на неї

звичайно й по кілька годин. Коли прийшла домів — він викликав її на подвір'є, витягав із кишені фляшку і — таррах до каміня!

— А на! а маєш флящину! — Опісля-ж хвалив ся ще перед сином або передо мною: „Але-м їй показав — фіст! Правда, яка була налякана? Нехай знає, що я не жартую!“

— Бійте ся Бога! — напучував я раз старого. — Та що з неї буде? Та-ж вона вже й тепер налогова піячка?

— Що ви знаєте? — відповів киваючи сумно головою. — Та-ж вона вже й по місті зачинає ходити.

— Як то?

— А так! Хиба я її не здивав оноді з отим якимсь голоп'ятником, що в суді пише?... Дав їй 20 крайцарів. Гадаєте, що дала мені хоч один шельюг?... Прошила...

— Ну, та й ви на се нічого? Не збили ані голоп'ятника, ані Франі?...

— Та як? та що я їй зроблю? Ніби то що pomoже?

— Як то — кажу — не pomoже? Та-ж я бив би доти, доки-б не поправила ся!

— Говоріть ви своє, а я знаю своє! Та де їй уже що pomoже!... Але я тому голодрифови із суду... ну, ну! попам'ятає він мене!...

— Не голоп'ятникам грозить, але візьміть ся до дочки! Я не розумію, аби ви живий і ще здоров батько не дали ради такому смаркачеви?

— Так вам здасть ся! Як би ви мали дитину, то робили-б те саме, що й я... Що то говорити! От, нещастє, тай тільки!

Говорю бувало Броньови, аби він заняв ся сею справою, коли тато не може.

— А що мене Франка обходить? — відповідав звичайно добродушно. — Врешті вона ще мала, дурна... от, бавить ся...

— Добре — кажу — бавить ся... з писарчуками із суду...

— Направду?

— Питайте тата, він сам здивав їх на проході...

— Ну, хоч би й правда, то що я на те пораджу? — І пішов у місто за направкою, спокійний, безжурний, як би нічого не стало ся.

А мене се боліло, так боліло, що я трохи не плавав. Я-ж собі навіть не виображав давнійше, що є на сьвіті такі тати і мами, котрі так виховують своїх дітей; я й не припускав, аби знайшов ся де такий чоловік-риба, або просто дерево, що таким тоном обжалує власну дитину перед чужим чоловіком. Я ні за що в сьвіті не був би повірив, що 13-літня дівчина може так налогово напивати ся, і живучи під оком батька та 20-літнього брата — обкрадати власний дім і чужих людей та віддаватися розпусті.

Я нагадав собі власного тата... Що він зробив би так із своєю дитиною, приміром зо мною!... Тільки був би я й жив! Адже-ж я не обкрадав його, не піячив, ні розпусти ще не знав — а він як жорстоко карав мене! Вправді сьогодні і я не дуже далеко відбіг від Франі, все-ж таки вважав себе висшим морально, бодай о стілько, що не був ще ні в чім налоговим. Мій тато бив мене і соромив перед людьми иноді за ніщо. А тут, коли одного разу Тарахкальського сусідка приловивши Франю на крадіжж курки, прибігла сварити ся, то він запирав дух-тіло, що се неправда, боронив свою дитину перед „напастями“... Дивні річи на сьвіті!..

Я не міг довше дивити ся на се — і втік. Як вийшов раз за місто скупати ся в Сані, та більше вже й не повернув до Тарахкальського. Тут, в ліску жовтенької як віск лозини так було гарно, так якоесь любо, так поетично, що тут я й заквартирував ся. Слухаючи плюскоту Сяну та шуму лозини, міг я собі тут роздумувати свобідно, супокійно і довго, ніким не стережений, не підслухуваний, не перешкоджуваний. Роздумуючи отак на самоті я ставав иньшим чоловіком, байдужив собі все на сьвіті, закидав попередно приняті пляни і віддавав ся мріям. Цілими днями і ночами лежав я инколи горіжиць і вдивлюючись у безмірну многоту тіл небесних, марив Бог зна про що: як не літав думками по Марсах та Юпітерах, то літав крилами по широких та розлогих степах України; як не бу-

див своїх земляків із віковичного сну силою вимови, силою чуття, силою тонів, то будив їх золотом; як не поривав світла силою, то розумом, як не гуманністю, то цинізмом, безличністю... Але із сего завше таки виходило, що я хотів би був суспільности служити, чим будь, аби лиш дати доказ, що я не такий як інші, що я вмю ближніх любити, а хоч вони на любов із мого боку не заслугують, то все-ж таки хотів би був їм показати, що я чоловік великий, благородний і за муки, за сльози, за всі кривди плачу їм добродійними вчинками. Нехай і так, що я вирід, але вирід у добрім значіню слова; нехай мене й ненавидять, нехай лякають ся, нехай подивляють та сьміють ся з моєї ексцентричности, але разом нехай і хвалять і боготворять моє назвище...

Мої мрії не мали ніколи границь, снувались і снувались наче ті тонесенькі павукові тканочки, а що раз то красші, що раз то чудовійші, приємнійші, солодші... Проваджений ними забував я все; лиш деколи вказував ся мені ясний як сонічко образ Естери, та й він зникав швидко. А коли мої думки прибирали конкретнійші форми, то я бажаючи висловитись, виговоритись перед ким-будь, хоч би й перед корчиками ясно-жовтої лозини і побачити оті думки яснійшими, реальнійшими, сказати-б — з боку холодної обсервації — почав був із них укладати вірші. Та читаючи їх опісля я не знаходив у них того, що хотів бачити; не бачив того, що перед тим думав, про що марив; одним словом — мої мрії були зовсім інші, чим вірші, одні з одними не мали нічого спільного. Се мене гнівало і смутило, я дер оті вірші на кусники і кидав у філі Сяну, а сам пригноблений та втомлений незрозумілою мені борбою духа з розумом, кидав собою об траву, примикав очі і — віддавав ся знов солодким мріям.

Та годі було вічно лежати в траві. Від лежанки боліли боки. Тоді я вибирав ся до поблизького ліса на прогулку, співав собі ріжні знайомі пісеньки, а виспівавши їх імпровізував, не зважаючи на слова, лиш на музику. Співав теж годинами, а сумно якось завше, так сумно, що иноді аж розплакав ся; чого — Бог зна! От так чогось, з туги, жалю, радості... Були хвилі, коли мені здавалось,

що я розумів себе. Сплакавши, я задумав ся, і знов у моїй голові роїло ся, знов пасмо за пасмом снувало ся таких чудових і зовсім не неймовірних мрій!... От, коли-б мені так стати композитором — Боже! не було-б на сьвітї людини, будь вона і без серця — аби її мої пісні не порушили, не роз'оружили, не витиснули хоч би з висохлах навіть очей сліз жалю, розпуки або покаяня!... В моїх піснях, зроджених у такім зболілім серцю, мусить бути плач, вони мусять бути сумні-сумні... як моє жите, вразливі, як моя душа... Вони будуть сумні — то й люде засумують ся; вони заплачуть — то й люде заплачуть... У ті мої пісоньки я віллю стільки чутя, скільки сам його маю, стільки ніжности, скільки дізнав від Естери... віллю все, що бачу душею і чую серцем, віддам їх сьвітови такими, якими були мої мрії... Не міг словами — то звуками пісень вискажу весь біль і жаль і горе і смуток... Нехай усі знають, що ніхто-ніхто, лиш я один на сьвітї так мучу ся, лиш я один маю сей великий дар так сумно і ніжно zarazом говорити — не язиком, а музикою; не розумом, а серцем, душею... Нехай усі знають, що я вирід у благороднім значіню і що саме не вони, а я, той ненавиджений, переслідований, проклятий ними вирід, до сего здібний, що лиш я в силі зносити такі тяжкі хоч незаслужені муки. Напишу стільки пісеньок, скільки кропель сліз вилив через час мого мученичого жита, скільки буків, погорд, проклонів, зневаг-знаруг відібрав від усіх тих, яким я не те, що нераз у нічім не провинив ся, а яких я навіть бажав любити, дуже-дуже любити... Скільки днів переголодував я і ночей переходив звонячи зубами від грижі та студени, скільки румянцив сорому почував на заплаканім лиці, а ударів серця тоді, коли бажуючи спасти себе від голодної смерти, сягав рукою по чуже добро, стільки пісеньок їм напишу! Нехай співають і плачуть zarazом, жадуючи за свої погані вчинки та соромлячись за себе і за мене. У моїх пісеньках виступлю перед сьвітом як будитель духа правди і сьвітла, як теній, як местник усіх кривд сповнених народами на народах, одиницями на одиницях, як віщун свободи, волі, рівности і любови... Оттак співав я і марив. А коли навкучив ся

мені власний голос, я вигравав собі на бзиновій дудочці. Се був найдешевший інструмент, бо в кожній хвилі я міг собі сам його зробити.

Такий побут на самоті, особливо в місцях безлюдних а мені любих, впливав на мене корисно з боку морального, бо мріючи про самі ідеальні річі, я мимовільно позбував ся всякого песимізму, набутого між людьми. За те я упадав фізично та матеріяльно; фізично, бо позбавлений був усяких хоч би найпримітивніших вигід (спав на голий, вохкій землі, за дня зносив спеку, а нічю студінь...), а матеріяльно — бо нічого не заробляв, тратив дармо час, та в додатку що раз гірше обдирав ся, доходючи не раз до такого гидкого стану, що годі було комусь за дня в очи показати ся. На се однак я не мав ніякої ради, чув себе безсильним, так, як і Тарахвальський супроти свого нещастя. Знайшовшись раз на самоті, чаруючій мое око і душу, я не легко її опуskав. Лінивів тоді, ставав отяжілим, переставав журити ся будучим, прозою, властивою ціхою земського житя, а хоч инколи й запитував себе: що буде? — то ся думка швидко улїтала з голови, її витискали иньші, милїйші, гарнїйші... Що мені „завтра“! Іще не одно „завтра“ прийде, іще буде час гризти ся, бідувати, терпіти... а така чудова нагода упоїти душу та зболїле серце солодощами райських мрій не зараз трапить ся...

Мене нічого не обходило навіть власне здоровле. Мені здавалось, що коли я в 19-ім році житя міг підносити зубами 100 клїр. пшениці — то в 80 піднесу бодай половину сего. Хлїб, запевнене собі бити?... Пусте! цілковите ніщо! Зрештою — на все те ще час, великий час... Адже я молодий хлопець, 23 роки житя ще не скінчив... Є час!...

А час упливав, звільна, звільна — але упливав не вертаючи, наче ті філі срібнолентого Сяну. Я міг так і згинуту, похнюплений у цілих роях фантастичних дум і треба було якоїсь незвичайної сили, важної події, аби мене від них відірвала, справивши на путь істини, на дорогу реальнїйшого житя. І наколи я справді досі не за-

гинув де в лозах із голоду та студени, то завдячую те „важним подіям“, яких ніколи не щадило мені невмолиме фатум.

XI.

Третього тижня побуту над Сяном зайшла в мойому життю важна зміна, що певно теж в значній мірі вплинула на мою дальшу судьбу. Граючи собі та поспівуючи, я їй не припускав, аби мене хтось підслухував та інтересував ся — не так мною, як моїми піснями; бо хоч у мріях сягав я високо, високо — то на ділі не дуже любував ся звуком власного голосу та технікою гри на дудочці.

Одного прегарного осіннього передполудня, погравши собі на дудочці, сидів я біля ріки на кривім вистаючім з берега корині верби чи вільхи, і задуманий ловив зором водяні бульки та жмутки біленької мов сніг піни. В тім чую чийсь тихі, повільні кроки.

— Добрий день!...

Немов електрична струя прошибла мене скрізь по тілі. Хто посмів непрошений переступити пороги моєї сьвятині? Хто поважив ся перешкоджувати мені, будити з моєї любої задуми?... Я оглянув ся. Передо мною стояла висока, гарна, наче з мармуру викута статуя жєнщини. Одїта була не зовсім по візитовому, майже в неїлїжу: яскраві півмешти, звичайна темна спідниця, без катанки навіть, волосє звисало в неладі і кінці теплої, зимової хустки, якою старала ся окрити груди та чистеньку сорочку із сірого полотна, вишиту по буковинськи. На її лиці малював ся якийсь смуток, утома. Пальцями лївої руки крутила жовтенький прутик лозини і дивилась на мене лагідним зором. Справдішній образ „Грішницї Марії Магдалини“.

— Перепрашаю... я відай перешкодила вам... — промовила по хвилі усміхаючись тим сумним, перелетним смїхом терплячої жєнщини. — Ви так самі?...

— Сам — кажу, не спускаючи з неї очей.

— Тут, як бачу, дуже приємно... Позвольте й мені сісти коло вас на хвильку?...

— Прощу, се-ж мені ні в чім не перешкаджас. В кінці не маю ніякого права ані дозволяти, ані заборонувати... Я тут чужий, так само як і ви.

— Все-ж право замешканя промовляє за вами...

— Яке право? Я-ж тут зайшов випадково, сьогодні рано...

— Не гнівайтесь на мене, але ваша оборона на ніщо не здасть ся... Я вас уже так як знаю, бачила вас кілька разів, чула як нераз співали, грали...

Мені стало соромно.

— Нехай і так — кажу — то не розумію, звідки вам прийшло ся...

— Мішатись у несвоє діло? Так певно хотіли ви сказати?... Простіть, ще раз вас прошу, що я сьмію вдирати ся в тайни вашого життя... Я бачила вас недавно в театрі... так, пізнаю добре. Ви грали тоді Фіодора у „Драмі одної ночі“ Урбанського. Се роля наскрізь патріотично-польська... а тим часом ви Русин...

— Хиба-ж мені на чолі написано, що я Русин?

— Не на чолі, а в серці... — Тут голос її задрожав і урвав ся нагло, наче з тим словом визала ся драма її власного життя. — Ви Русин — повторила ледво чутним голосом, спускаючи в низ очи — так, я знала ще тоді, коли слухала ваших пісень... О, ніхто не відспіває руську думку з таким чутем, як Русин... І я теж Русинка...

Вона сіла собі біля мене, повісила сумно голову і прислонивши рукою очи від сонця, стала оповідати своє життя.

Справді, незавидна й її доленька! Називаєть ся Зоня. Її батько був народним учителем в однім місточку східної Галичини і впав жертвою „względów służbowych“. За те, що в часі виборчого руху посьмів заманіфестувати себе публично як Русин, що з властями переписував ся по руськи, що заложив у своїому місточку читальню „Прогресівити“, що освічував мужиків — заплатив найперше хлібом, а відтак і житєм. Його перекидали з місця на місце, гонили з села до села, через те й руйнували матеріально і морально, так, що він наслідком грижі попав у сухоти і помер, помер по 24 роках тяжкої служби, бідована, не діждавшись навіть стабілізації. Першим і най-

гіршим його ворогом був пенсіонований податковий поборець Капульський, старий кавалір, бурмістр і председатель місцевої шкільної Ради. Він побачив у-перве Зоню, коли мала 17 літ житя, та відразу загорів до неї всіми інстинктами своєї зввірячої любови. Та що вона не була простою дівкою, яку можна було закликати до свого дому, то він навязав близші зносини з родиною Зоні. Заходив туди часто, особливо впадав тоді, коли старий занятий був у школі. Старої він не бояв ся, анї не брав її в рахубу; вона була недужа і на тілі і на душі. Побачивши таку грубу рибу, що залацяєть ся до її донечки, просто не знала, де його подіти та посадити, тим більше, що крім Зоні було дома ще пятеро діточок, а тут платня дуже а дуже скромненька... лиш по одній сороччині кинути, по чобіткови — тай пішли гроші. Мати Зоні була собі проста женщина, донька скарбового коваля і вийшла заміж за вчителя лиш тому, що була дуже гарна. До неї теж залацяли ся ріжні панки та приватні офіціялісти, давали їй гарні подарунки... Не пропала вона, то й Зоні ніщо злого не станеть ся, ніхто й знати не буде. Бурмістр груба риба, він може на їх користь поговорити з інспектором, із старостою, а ті можуть дати ліпшу посаду, стабілізацію... підвишуть платню та перестануть уже переслідувати.

Зоню однак виховував батько по своїому, по руськи, любив її дуже і стеріг, як ока в голові. Вона відпихала Капульського, ховала ся перед ним, але він ставав ся ще прикрійшим. Приносив старій ріжнородні лакітки, давав навіть гроші, задурював її, обіцяючи женити ся з Зонею... уживав ріжних-преріжних способів і в кінці — Зоня сама не тямить добре, як се стало ся.. Мусів її чимось піддурити, підпоїти, бо инакше вона була б йому за ніщо в сьвітї не піддала ся.

Страшенно тоді терпіла... Батько прогнав її з дому, хотів її і маму і себе постріляти. Бурмістра позневажав на вулиці, за те виточено йому процес і засуджено на вязницю, а крім сего Рада шкільна окружна по перепровадженю дисциплінарного слідства засуспендувала його і лише завдяки інтервенції кількох послів у міністра

дістав „w drodze łaski“ 13 гульденів місячної платні, а то „ze względu na chorobę żony i liczną rodzinę...“

Очевидно бурмістр більше не то що не показував ся, але став його відтак і сам переслідувати. Вправді суд в першій інстанції засудив був його — але він відтак постарав ся о фальшивих свідків, котрі під присягою зізнали, що Зоня приймала у себе ріжнородних людей — і висшій суд прихилив ся до тих виводів, засуджуючи ще Зониних родичів на кошти. Пан бурмістр не жартував, стягнув кошти, не готівкою вправді, але — коровою, останньою і одинокою їх коржительною запла- тив собі...

Мусів узискати сатисфакцію. Адже він видна урядова особа, а його так тяжко позневажано!...

А Зоню розпука брала ся. Її на вулицю соромно було показати ся, перестала ходити навіть до церкви, плакала лиш безнастанно і журила ся. Гризла ся й мати, жалувала, що дала ся так піддурити, плакала-плакала, а коли довідала ся про засуд висшого суду, то головою товкла об стіну і — другого дня померла на серцевий параліж. Старий теж невдовзі пішов за мамою, умер на сухоти...

Діти порозбирали кривняки, а двоє більших служать: братчика взяв один слюсар на практику, а молодша 12-літня сестричка є покоївкою у судії, саме того, що судив її справу в некористь Капульського.

— І ось уже три роки — кінчила Зоня своє опові- дане — як я їх не бачила. Зараз по смерти батька по- кинула я дім своєї нерідної тітки, у якої перебувала по прогнанню з дому, продавши все зайве з моєї скромної гардероби, і поїхала до Львова шукати служби...

Історія сеї бідної людини зворушила мене до глибини серця. Просто наймовірне, аби на світі були такі шакалі, що такими брудними дорогами доходять до своєї мети. Адже такий Капульський учений чоловік, інтелігентний, він же на те вчив ся?... Страшна річ!

— Довго ви були у Львові? — запитав я Зоню.

— Не цілий рік. Мене приняла до себе одна жінка каменичного сторожа. Дві нас таких у себе держала, та тут було дуже невігідно і я валяла ся у Львові по ріжно-

родних домах, а в кінці заїхала й сюди. Мешкаю недалеко звідси, сама, в домі одної Жидівки. І якось живу. До родини не пишу, не довідуюсь... вони мене не знають і не хочать знати, зрештою я й сама не хотїла-б завдавати їм сорому. От, вийду часом, зароблю що, зварю собі обід, а відтак виходжу десь або у поля, або онтуди понад Сян... Я здавна любила прогульки. Та останніми часами щось зі мною діється, чого я й сама не розумію. Лиш раз, один раз почула я вашу пісеньку про козака, якого вбито закривши йому очі червоною китайкою — затагнено в жито. Ся пісня збудила у мойому серці від давна вже укритий жаль; жаль за утраченим віночком дівочої невинности, за родичами, яких я передчасно зігнала із сего сьвіта, за молодими літами, що так марно, так сумно прогули... врешті жаль іще за чимсь, чого я ще не зазнала, а що будить ся десь у закутку мойого серденька — за любовю... Мені здасть ся, що я-б так уміла любити, так горячо любила-б... коли-б тільки...

— Коли-б тільки вас хто полюбив... — докінчив я за неї.

— Так, правду кажете, та я сего навіть і не надіюсь. Хтож би хотїв любити просту, звичайну вуличницю?...

— Але-ж сей „хтось“ — кажу — не доконче мусить знати про се!

— Мусїв би знати, пнакше я-б його й не любила так, як бажає сего мое серце...

І заплакала нещаслива глибоким, сердечним плачем; не слъози лились із її очей, але кров...

Я не міг плакати, але жаль і мені стало бідної дівчини, щирий, глибокий жаль, та годї було їй се оказати. Вона говорила правду, не тяжко було й пізнати і саме тим, що так безпощадно себе обжалувала, привязувала до себе чоловика, даючи ясний доказ, що вона чиста, невинна жертва страшних обставин та суспільного порядку.

З того часу ми стали щирими приятелями. Вона прибігала до мене часто, иноді по кілька разів на днину. Сїла бувало, оповїла що, нажалувала ся, поплакала — тай бігла домів. Плакала не лиш над собою, але і надо

мною. Я оповів і їй де-що з мого життя... була така щира, мила, така якась, сказати-б, можлива, що мимовільно відчувалося потребу серця й душі — говорити їй правду.

— Знаєте — сказала раз прибігши до мене в побідній порі — від коли я вас пізнала — чую, що я дуже змінила ся і то на ліпше. Якось мені веселіше на серцю, лекше... Я гадала, що я пропаща вже, пропаща на віки!... А тепер маю те переконанє, що буду ще щаслива. Боже! як би я вам була вдячна, як глибоко, нескінчено вдячна!...

— За щож мені? — кажу.

— Вам, тільки вам, бо ви мене збудили, отрясли із того поганого забуття, освітили мою нерозумну голову, впоївши в мене переконанє, що коли зірву з дотеперішнім способом життя, Бог не буде мене карати за минуше.

— Більшої кари чей-же годі сподіватись від сеї, яку ви вже перейшли.

— О, правда, свята правда... Але... скажіть мені — промовила по хвилі окрасившись легоньким румянцем — чому ви мені кажете: „ви“? Я вже навикла, що мені усі тикають, а ви... я-б хотіла, аби й ви мені тикали, от, хоч би так як... сестрі. Добре?

— Добре — кажу — але в таких разі і я сего жадаю.

— Я вже пізнійше... теж так буду говорити, а так відразу... якимось не сьмію, чую, що я не варта сего...

Бідна дівчина. Адже й вона колись своїм гостям тикала, такий уже там у них звичай. А від мене сего не жадала, бо — каже — „не варта“. І я полюбив її щиро, полюбив справді як сестру, як одинокого тоді вірного друга-товариша, а може, може навіть і більше — бо-ж нема чей на світі чоловіка без крихітки егоїзму. Коли її не було, то я був неспокойний, чогось мені бракувало, я заєдно спозирив туди, звідки вона мала прийти. Я полюбив її, отсю бідну людину, не так може задля її краси, як радше задля її смутку, задля її сирітської долі, що де в чім і до моєї була подібна. Жаль, співчутє — а від них і до любови вже недалеко.

Зоня часто приносила мені теплу страву, от, так, почастувати, звичайно як сестра братови. Зразу я приймав

і їв без найменшого опору, але коли вона замінила почастунки на звичайний щоденний харч, мені стало якось моторошно... не тому, що від неї, ні! лиш жерело грошей, за які вона закупувала харч, видалось мені мутним, якось мене і соромило і немов гризло. Та вона побідила мене моїми таки власними засадами та науками, яких я їй вперед уділював. Ну, і їв уже я від тої хвилі, але совість уже не спала. Треба було щось із собою робити, погадати про будуче, тим більше, що се вже був початок падолиста і холодніло на добре.

Раз пустився під саму ніч уливний дощ. Я сховався в дупло великої порохнавої верби, що й завше робив у таких випадках. В тім надбігла Зоня і знайшовши мене стала просити, аби я йшов до неї, та там переспався.

— Як же можна так легковажити власне здоров'я? — говорила майже плачучи. — Се-ж просто гріх!

— Мені якось гупо виглядає...

— Чому? Що се кого може обходити? Мені се не пошкодить ані крихітки, я-ж часто приймаю ріжних гостей. Тобі — теж ніщо не станеться, бо ти знов нікому не знаний. Моя слава давно вже закопана... Ходи! ходи мій бідний братчику!... — І як стала просити, як стала благати — то я пішов, не міг оперти ся солодким, щирим просьбам, просто не мав сили. А зайшов раз — то другий вже таки силоміць тягла, а там я й замешкав.

— Най там люде говорять собі, що їм захочеться, а ми мусимо якось вилізти з біди.

Раз прибігла з міста незвичайно весела і ущасливлена.

— Ромцю! Ромцю любий! Я вже маю службу. За три дні йду до роботи. Боже мій милий! Яка я щаслива! — і далі мене цілувати. — А ти, братчику, не гризи ся, я тебе не опушу, хиба сама скончаю. Хата заплачена на два місяці наперед, тут і річи мої поки що лишать ся. А з харчом — якось то буде, добре, що я вже з болота видобула ся.

За три дні Зоня вже була в службі. Я лишив ся в її покоїку, але він посумнів уже без неї. Вона тут навідувалась до мене що днини, а ніколи не прийшла з порожніми руками.

Кільканацять днів по тім Зоня прибігла вечером із величезним пакунком.

— Ромцуню, я тобі щось принесла. А диви-но! Таке гарне пальто, два гарнітури ще майже цілком добрі, один то таки мало що ношений. Мій пан хотів усе те продати ганделесови за 5 злр. Та-ж гріх був би! Мав купити Жидюга, то я купила для тебе. Тепер і так холодно, а ти біднятко мав би мені мерзнути? Ні, воліла-б я!

Серце краяло ся на сам лиш спомин, що така добра, гарна, мила, така щира і благородна дівчипа мусіла перейти такі страшні колії життя!

Не було виходу, я приняв і сей подарунок, не маючи і см разом сили оперти ся її просьбі.

— Моя пані знає все, знає, хто я. Я оповіла їй усю біду і плакала... Вона мене дуже полюбила. Питала сьогодні, для кого я купую оте одіне. Я й се оповіла по правді, геть усе... лиш не виявила твоєї назви. Я при тім страшенно розплакала ся, а вона тулила мене до себе, втихомирюючи як свою дитину. Я ще гірше стала плакати. — „Пані дорога! — сказала я. — Що пані роблять? Деж я варта сего!“ — А вона мене погладила по чолі і відповіла з заплаканими очима: „Усі ми, дитинко, грішні на світі. І Бог і люде більше радують ся таким, що із злого навернув ся на добре, чим таким, що злим не був ніколи!“ — Дуже добрі люде. Вони теж Русини. Він — адвокат. Пані дуже хотіла-б тебе побачити, казала мені: „Проси його від мене і від мойого мужа, аби прийшов до нас. Ми маємо щось із ним говорити, аби конче прийшов“. — І я прирекла, що тебе стягну...

— Ні, сего не могу зробити — відповів я.

— Чому?

— Просто, не маю лиця.

— Хиба-ж ти зробив тут що злого? Противно, ти поступив так, як поступає лиш дуже а дуже чесний чоловік.

Але я не пішов. Соромно мені було. Він-же побачить мене в тім одіню, в яким сам ходив недавно, вони-ж знають, що його купила бідна Зоня — для кого? Для мужчини, для молодого здорового мужчини, що радше комусь, хоч би й Зоні, повинен би купити. Чув я в душі,

що поступаю не дуже коректно і тому не мав лиця показати ся тим людям на очи.

Переодівшись у свіже одіне і глипнувши в першу-ліпшу виставову шибу на місті, я просто не пізнав себе. Такого дорогого та порядного одія я ще з роду не мав на своїому хребті. Схуд я був дуже, запустив бороду — геть змінив ся.

Тоді й мені якось лекше троха стало: адже я міг десь вийти, з кимось поговорити...

Як раз зайшовши так одного вечера до знайомого голяря, подибав я припадково у него одного із порядніших моїх товаришів по званю. Він приїхав був сюди, щоб викупити річи, заставлені ще перед тим за побуту свого в трупі „бувшого асекураційного урядника“. Товариш мій дуже мною втішив ся, бо мав порученє від свого директора, аби старав ся вивідати мою адресу.

— Ти-ж нам доконче потрібний! — говорив він швидко, захвалюючи мені свою трупу. — Та директор тебе просто озолотить. Знаєш Грабовського? Се-ж найбільший і найпорядніший театр! Є нас 20 осіб — поводжене дуже добре, чудесне! Гай! не надумуй ся, лиш сїдай таки зо мною. Товариство уділове — дістанеш 8 марок, на певняка! ві-сім ма-рок! чуєш? Котовський має лиш 9!...

Я таки справді не надумував ся, бо не було й чого. В С. не було що робити, та чекати божого змилуваня. Зоня Зонею — а тут справді треба було думати про завтра. — Хто знає — думалось мені — чи я таки не оженю ся колись із нею!... Гарна дівчина, добра... а яка-б з неї була акторка!... чудово виглядала-б на сцені!... Треба було щось серйозного думати.

— Ти від'їжджаєш уже? лишаєш мене? — говорила з плачем Зоня, коли я з нею прощав ся.

— Мушу, їду до Т—а, заангажований до театру. Тут мені не сидіти...

— Але будеш до мене писати?

— Буду!

Ми розійшлись як брат із сестрою.

XII.

Трупа Грабовського ще не була зліплена, коли я приїхав до Т. Товариство що лиш збирало ся. Директор вправді і мене заангажував на 8 марок, але якось не спішив ся з інавгураційним представлєнем. Актори жадали задатків, бо майже кождий терпів на хронічний брак грошей, треба теж було взагалі вложити троха капіталу в театр, аби зробити його можливим. Тут були куліси, заставлені ще Гліновською, бібліотека, гардероба і т. и., а на все те треба було що найменше 800 злр. Грабовський отягав ся і видно було, що він серіозно не думав про театр, бояв ся, аби й його не постигла така судьба, як його попередників. Певне було, що хтось його здержував, відмовляв, бо він щораз остигав до штуки та до такого кочового житя.

Три тижні, цілі три тижні водив він нас за ніс. Врешті годі було довше ждати. Зібрала ся ціла трупа на нараду і по довгих сварках, наріканях та колотнечах рішили зірвати з Грабовським і на власну руку розпочати ряд представлень, а то тим більше, що їх капітали були цілком вичерпані і не було способу рушити ся з місця. Біда лиш, що вперед мусіло ся викупити троха гардероби та бібліотеки, а також дістати від правительства концесию. Та на жаль, ніхто не хотів ризикувати на се гроша, а правительство знов не спішилось з видачею дозволу на представлення. Із сего вийшло таке, що товариство Грабовського таки ще в зароді заснітило ся. Більша часть акторів та акторок порозлазилась, де-хто міг, по більшій часті до крєвняків, а нас чотирьох лишилось на леду. Іще мої товариші скорше могли ратувати ся, жиючи між своїми земляками, та ще й в додатку більше або меньше знайомими. Лиш я один лишив ся знов мов сирота на чужині, на самих Мазурах, де не мав ні одної знайомої душі, котра-б мене поратувала.

І справді, два мої товариші по кільканацятьох днях п'ятики повпихали ся до суду на дістарів. Лишив ся зі мною лиш один Кручковський, на вид дуже тиха людина; він і мешкав на мій кошт і харчував ся, поки були край-

царі. Я держав його при собі 62 дні. Але дня шістьдесять третього Кручковський, котрий вічно чванив ся своїм шляхотством, той сам Kazimierz Jan Karol de Leliwa Kruczkowski, котрого я держав і кормив два місяці, зробив мені, доволі милу несподіванку: обікравши мене до ниточки втік світами. Забрав і пальто і все иньше одіне і білизну і останніх ще 6 здр... Дав однак доказ, що він справдішній „джентльмен“, блакитньокровний шляхтич, бо лишив мені із себе сподні і маринарку, забувши лише на те, що я від него був що найменше о 15 см. висший, а о 30 грубший; камізельки не лишив мені, бо й сам її не носив від довшого часу. Так отже за мій хліб та за добре серце заплатив мені тотариш, і я — Бог знає вже котрий раз лишив ся без занятя, без гроша, без хліба і без шельюга при душі.

Положене моє стало тим прикрійше, що зима була остра, а всякі заходи властей, аби приловити злодія з зимовим одінем були безуспішні. На домір злого викинено мене з помешканя на вулицю. Мороз переходить мені по-за шкіру, коли собі ще сьогодні пригадаю оту памятну зиму. Найтвердший характер міг подати ся. Чому я де не згинув з голоду, або просто не замерз від студені, сего рішучо не розумію.

Цілі два місяці перебув я під голим небом. Не було де склонити голови, не було де загріти ся, не було за що й теплого молока купити... А морози тиснули — трохи душі з тіла не витиснули. Зразу заходив я на залізничу стацию і удаючи пасажира, бодай кілька годин в почекальні передрімав ся. Але швидко прогнали мене звідтам портнери, грозячи мені увязненем, як звичайному „gzezi-mieszko-ови“, котрий чигає на людські кишені. І пішов я шукати нічлігу знов... на вулиці. Та й тут було зимно і небезпечно. Що хвилька наражений я був на увязнене нічною вартою. Через те опісля й до поліції я не зголошував ся в справі Кручковського, резигнуючи вже зі зложеня сьвідоцтва. Для більшої безпеки виходив я що вечера за місто, ген-ген... майже в поля, до річки, зарослої вільшиною і тут проходжував ся цілу ніч. Були однак такі страшні ночі, що я таки ходячи замерзав. Тоді а відда-

вав ся примусовому спортові — совганці на леду. Однак по двох ночах такої гімнастики з чобіт повилазили пальці на верха, підшви цілком понижили ся. Позв'язувавши шнурками вершки, совгав ся я відтак босими ногами. Щастем для мене, я случайно довідав ся, що в парафіяльнім костелі що дня о год. 5 рано сходять ся люде на молитви. І се може одинокий случай в моєму житю, що церква була мені справді домом божим, бо тут бодай три годинки міг я собі що рана відпочити та трошки передріматися. Люде не зараз спостерегли, що я приходжу до костела не молити ся, але просто спати. Проста обережність показувала мені змінювати місця кожним разом: раз у тій лавці, раз у другій, то в захристії, то на хорах, то таки просто на сходах — де було вигіднійше. Я чув себе страшенно ослабленим, бо не їв майже нічого. Доста сказати, що за оті два місяці найстрашнійшою в моєму житю нужди я видав 1 злр. 73 кр. разом на їжу і тютюн. По два, три і чотири дні не мав я кришочки хліба в роті, вдоволяючись водою, а часто лише снігом. Одинокий і останній раз перетерпів я 6 днів о голоді. Останнього, т. є. шестого дня, купив мені якийсь незнайомий, подібний до мене голодранець чарочку горілки і за 1 кр. булочку. Я тим страшенно упив ся і зараз таки за дверми шинку впав на хідник цілком безпритомний. Не тямлю вже, що тоді зі мною діяло ся — я опинив ся в теплій хаті учителя шкіл виділових п. І., котрий упевнивши поліцію, що я йому знайомий — забрав мене до свого дому. Були се вправді цілком незаможні люде, та за те певно найбогатші в Т. прикметами душі. Я відлежав у них три неділі лігмом, а всі вони цілим домом (мали семеро дітей!) ходили коло мене як коло власної дитини, ділячись зі мною останнім шматком хліба. Пан І. пізнав мене з театру ще зперед двох років. Пані І. перебрала мене в чистеньке біле і оказувала стільки ніжности, стільки теплоти серця, що я нераз думав собі: „Чому я не зазнав такого родинного тепла у власній родині?“ Не бридили ся мене, ані не звертали уваги на факт, що завдяки мені й по їх власних сукнях почали лазити здорові воші, спадщина ще по Кручковським. Раз приміром при обіді 12-літня донечка

спостерегла на сукні мами вош і голосно дала вираз обридження. То пані І., немов відчуваючи мій великий сором, а разом і біль із сеї причини — швидко в усіх вговорила, що то служниця оноді принесла се сотворіне з дому. Я не раз чув, як пп. І. по тихоньки в другій кімнаті просили дітей, цілюючи менших, аби супроти мене оказували як найбільше серця і чемности.

— Він бідний, — долітало часто до моїх ух, — нещасливий! Він сему не винен. Се-ж чоловік, наш ближній, брат — а Господь наказує помогти такому бідному.

І справді, діточки пп. І. і менші і дорослі так були виховувані, що й самі відчували моє страшне горе... На кождім кроці оказували мені стільки симпатії та співчуття, що я часто мусів утирати сльози. Наймолодший з дітей, 9-літній Казьо, вмів уже зречи ся добровільно на мою користь снідання і піти до школи натще. Зя те дістав від тата гарний презент. Про се я случайно довідав ся.

Кілька разів я хотів опустити їх дім, не хотів бути для них тятаром, та вони просто силоміць задержували мене, ховаючи де-що з моєї „тардероби“.

Так надійшли Різдвяні свята по латинському обряду. В кімнатах пп. І. панував цілий день незвичайний рух. Убирали „ялинку“, то смажили ріжні присмаки, то порядили комнати, убираючи їх по святачному — а з усім засягали й моєї ряди, так як коли-б я належав до їх родини.

Вже в часі осьвічування „ялинки“, роздавання дітям святачних подаруночків родичами та традиційного „оплатка“ тиснулись мені до очей сльози. Так тут було любо, так якоесь свійсько, тепло... Всі, з виїмкою пані дому, цілувались зі мною в лице. Врешті наповнились чарки вином. П. І. встав, а за ним і всі ми повставали, відтак він промовив більше або менше тими словами:

— Діти мої дорогенькі! родину укохана! Сьогодні обходимо памятку рідва Того, котрий навчив нас правди, любови Бога і любови ближнього, Того, що за отсю правду поніс мученичу смерть на хресті. Се найбільше, найторжественнійше і найкрасше свята християнського світа. Для нашого дому согорічне свята божого рідва і з другого ще боку торжественне, іменно тим, що Господь Бог у своїй

нескінченій доброті зіслав нам незвичайного, а дорогого серцем нашим гостя. Він же наказує любити ближнього, як себе самого; він наказує гостя в дім прийняти, хорого відвідати, нагого придіти... І я нескінчено вдячний Богу, що не кому иньшому, лиш саме нам зіслав оте щастє. — Відтак звернувшись до мене: — І тому першу отсю чарочку вина, котре пю лише в часі найбільших съвят — вихилю за твоє здоровлє, дорогий і любий брате во Христі. Одно лиш маю при тїм бажанє, я бажанє щирє, горяче: нехай отсей новорожденний Христос осолодить тобі твоє мучениче житє, нехай віллє в твоє серце стїльки чутя, щастя, милости і радости, стїльки втїхи і тої вдоволяючої солодкости, скїльки я сьгодні чую у мойому серці з нагоди твоєї у нас гостини. Прийми, брате дорогий, мій дім так, як свій рідний!...

Решти я вже не дослухав, не міг довше здержуватись, вибух у голос довго придавлюваним плачем, утїкаючи до другої кімнати. Тут упавши на софку і вкривши лице в долонї я плакав-плакав... трохи серце з жалю не трїснуло, а зі мною плакали й вони всі, голублячи мене та обціловуючи не як чужого-чуженицю, а як свойого, рідного...

На другий день відібрав я з почти три місяці тому висланий з дому лист. Мати доносила менї, що у них лагодять ся до весїля; молодша від мене сестра виходила замїж. Вістка прийшла в саму пору.

Перший раз за три роки мойого кочового акторського житя відписав я мамі. Очевидно не згадував нічого про своє сумне положєнє, навпаки писав, що мені дуже добре, що задля навалу праці не можу нїяк тепер думати про подорож до дому... колись... пізнїйше...

Одно мене дивувало, іменно, що моя сестра, котру я лишив дома майже дитиною, бо мала тоді лєдво одинацять лїт — виходить замїж. Мені здавало ся, що вони кєпкують собі з мене. Та нї, се була правда.

Кїлька тижнів опїсля дістав я з дому другий лист, а в нїм мати залучила мені десятку. Догадала ся, що мені не так то дуже добре поводить ся, коли я не мав чим оплатити листа. Мати звивала мене, аби я вже покинув раз той проклятий театр і вертав домів. — Тут — писала —

тепер пошукують таких як ти, будеш жити дуже добре. Маємо вже й дівчину для тебе; і гарна і богата і шляхцяночка навіть. Казала, що пішла-б за тебе; навіть її батько говорив нашому татови, аби тебе спровадив назад до дому. „Дам йому — каже — Марійку, десять моргів поля і виправу, а крім того справлю весіле“. Отже вертай чим скорше. Тато рад би теж бачити тебе чоловіком, лиш не хоче того показати по собі“.

Я мав би їхати до дому! По що? аби мене таким бачили, аби кепкували собі з мене, сьміяли ся, що ось то, мовляв, доробив ся!... Мав би вертати знов на посаду дяка, попівського послугача; я, чоловік з иньшими вже поняттями, з иньшими аспіраціями?... А штука? а мої ідеали? А за щож я терпів такі муки? для кого?... Коли-б був хотів співати на хорах ірмолої, то був би зовсім не потребував покидати сего звання та пускатись у широкий сьвіт шукати иньшої, ліпшої долі! Ні, ні за що в сьвіті не верну ся! не хочу, не можу... мені тепер навіть не вільно покидати сего, до чого стремить моє серце й душа. Я хотів стати артистом — і буду ним, але не на провінції, лиш у столиці. Буду і мушу бути! Чей-же люде не Татаре, допоможуть і мені, як допомогли вже не одному. Лиш до діла! шкода дорогого часу.

Мамина посилка дуже мені придала ся. За тих 10 злр. я убрав ся від стіп до голови і рішив їхати до Львова. Там — навіть по думці п. І. — мене повинні-б радо прийняти. — Там — каже — співаків потребують. Я маю знайомих кондукторів, то легко буде можна і перешварцуватись залізницею.

Попрощавшись щиро і подякувавши пп. І. за їх благородну, безінтересовну поміч, вибрав ся я в дорогу до Львова.

(Далі буде).

Борис Грінченко.

Арсен Яворенко.

Драма на пять дій.

ДРУГА ДІЯ.*)

Сад у Яворенків. Стежка, стіл, круг його ослінчики.

I.

Підкова (сам сидить за столом. Він тепер убраний ліпше, не такий блідий і худий і трохи не такий кудлатий. Видко, що йому поліпшало жити. Перед їм товстий зшиток, він щось у йому пише. Спинить ся, подумає і знов пише). Ніяк не виходить отсе прокляте „подер“. Хоч ти дусни — рихми не доберу! От, здаєть ся, й не штука описати дощ — мало його бачиш, того дощу! — а отже як затнув ся, так і затнув ся! Спершу так довко складало ся:

Дощ заляпав, заплюскав, засакавав,
З хмари прямо на землю попав,
А хмара надулась як корова
І вже з неї хлюща готова,
І дощ по землі як подер...

Отут уже я й став — ніяк не добереш рихми! Ну, яка-ж би тут рихма?

І дощ по землі як подер,
Наче хтось у вулику чмелів запер...

*) Див. кн. VIII, стор. 169—186.

Ні, чмедів у вулику не запирають...

І дощ по землі як подер,
Наче кого пожер...

Ні, дощ нікого не жере...

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер —

О! от воно! от воно! Рихма готова, — гайда, Підкова! (Пише і проказує:)

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер,
Наче хто з його шкуру здер,
Або хто п'яного в хату впер,
Трохи я з ляку не вмер.

Ху! скінчив! Оттак описаніє! Сьогодні вже двоє віршів написав. Се гарне, ну, а те, що в ранці, дак іще краще! Бо до своєї дами. Як лицарь — я їй стихи посв'ящаю. Є і в мене дама: О—ля! Просто, знаєте, як вона мене в-перве побачила, то аж заніміла, нічого ї сказати не могла. . тільки повела мене в кухню і звеліла Оришці дати мені пообідати. Проклята Оришка завсіди мало їсти дає! Я так зараз і догадавсь! Ну, а мені тож треба влюбить ся, бо як я не закохаю ся, то не можу віршів складати. Ну, так і я за нею... Ой, любить вона мене!... Тільки чого-ж вона мовчки страждає? От уже місяць, як я тут усякі хазяйственні щоти записую — чорт зна що доводить ся писати! — і постійно так страшно на неї дивлюсь, а вона все не насмільить ся признати ся... Ну, та вже сьогодні вона покорить ся мені: сьогодні я їй прочитаю свої стихи. О, хтось уже йде сюди. Чи не прикащика чорт несе? — все заганяє мене щоти писати. Втечу швидче, залізу в гущавину, щоб ніхто не почув, та почитаю ся тих стихів, да так їй одкатаю, що аж у серці їй запече! (Виходить).

II.

Арсен та Харита розмовляючи йдуть стежкою. У Харити в руках квітки. Вона дійшовши до стола, стоячи починає ті квітки розбирати, складаючи їх у пучечок, а Арсен сідає біля неї.

Арсен. Вона дівчиною й не була така. Вона прислухала ся до моїх слів, згожувала ся з добрими думками.

Дещо мені й тоді не подобало ся в їй, але я думав собі, що як одружимо ся, то дуже вона переробить себе. Аж воно... Спершу наче б то й так. А далі все гірше та гірше... І от тепер — як бачиш: я в один бік, а Ольга в другий.

Харита. Вона нудьгує: ти все за своїм ділом, а діло се її не цікавить.

Арсен. Ото-ж то й горе, що не цікавить! Але чому-ж то так?

Харита. Знайди таке, щоб вона їм зацікавила ся.

Арсен. А чи се можливо?

Харита. Чому ні! І взагалі давай їй більше свого часу: ти все за роботою та за роботою. Воно й на себе самого се негарно. Треба-ж свою силу й на далі зберегати.

Арсен. Зостанеть ся ще! Я радий, що з ділом так повело ся. Своє село згодилось, Степанівка, Тройчата, Гута, Озерщина також; з панів більшість також — ще тільки два села та трое панів як пристануть, то болота всього повіту в моїх руках. У своєму-ж селі вже на той рік на болоті сіно косити-муть, бо діла вже менша половина зостала ся. Як скінчу се, тоді моє слово придбає вагу серед людей, і я могли-му багато зробити.

Харита. О, певне зробиш!

Арсен. От іще справа, яку неминуче треба дуже посунути і широко поставити — щоб вона весь повіт обняла і пішла далі: організація товариств тверезости серед самих селян.

Харита. Добре. Я сама почну се в нашому селі, а тоді, як ти обробиш ся з болотом трохи, то пошириш далі.

Арсен. Неодмінно, — алкогольізм убиває, нівечить народ. Учитель мусів би ширити сю думку, да в нас він якийсь такий затурканий, що ніякого пуття з його нема. Поруч із сими товариствами, або, коли хочеш, і в купі з їми — філія центрального господарського бюро.

Харита. Ну, поки ти за се не клопочись — я сама. А то і болото, і бюро господарське, і лікарню буде —

над силу вже на себе береш. І хоч би-ж сама робота, а то ще й боротьба з ворогами.

Арсен. Та як же-ж без боротьби? Працювати, боротись і подужувати — се тільки й робить розумним наше життя. Та й які тут вороги? Дід Тиміш, що лякає темні голови своїми казками, та Лапченко, що примушував залежних од його людей кричати проти мене в громаді?

Харита. Одначе навіть дід Тиміш багатьох збиває з пантелику, а Лапченко і декого з сусідніх панів підбурив проти тебе. На селі вже знов щось плетуть проти тебе. Сьогодні в лікарні дід Юхим казав, що чув од людей...

Арсен. Та щож там? Звичайні сплетні. Нехай собі! Я стою твердо, і вони з мого становища мене не зунуть. І Карпо Павленко — помічник у мене добрий. Він мені чимало полегкости робить. Та з нашим народом і легко робити і багато можна зробити! Та й що се ти мені проповідуєш берегти ся праці, коли сама і щиро і багато працюєш?

Харита. Ну, я там! Все націляю ся та наміряю ся! От може далі пощастить...

III.

Павленко (увиходить). Арсене Петровичу! Біда на болоті!

Арсен. Яка?

Павленко. Після обід частина робочих покидали роботу.

Арсен. Через що?

Павленко. Не хочемо, — кажуть, — та й годі! А се Лапченко сказав, що хто буде у вас робити, з того зараз гроші почне правити, які хто винен, а хто й не винен, тим землі не дасть на осінь. Полякали ся деякі та й покидали.

Арсен. Ти, здасть ся, правійша була, Харито, ніж я думав.

Харита. Від Лапченка можна сподіватись усякої найгіршої каверзи.

Павленко. Та й ті, що позоставали ся, ремствують: кажуть, щоб їм більшу плату, бо так, кажуть, у вмові з громадою написано.

Арсен. У вмові нічого того нема, а я плачу робочим більшу плату, ніж деінде.

Павленко. Та се й самі вони знають, дак же каламутить їх Лапченко з своїми прибічниками.

Харита. На лихо ще старшина занедужав і навіть небезпечно: я в його була сьогодні — тиф.

Павленко. Ото-ж тепер Лапченкови й воля крутити, бо староста за старшину править.

Арсен. Гарзд! Треба се впорядкувати. Ходіть зараз туди! (Ідуть усі троє, але їм назустріч Крашевич).

IV.

Крашевич. Здорові були! (Подає руку Хариті, тоді Арсенови).

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу, але вибачай, що я тебе покину: дуже пильна справа, то мушу йти.

Крашевич. О, будь ласкав! (Арсен виходить із Павленком).

V.

Крашевич. Скільки гарних квіток у руках, і ви самі розцвітаєте як квітка.

Харита. Облиште ваші банальні компліменти! Так погано їх слухати. Як вам не сором?

Крашевич (образившись). Чого-ж мені повинно бути сором? Не розумію! Колись ви инакше приймали мої слова —

Харита. Бо думала, що принаймні ваші думки, коли не діла, однакові будуть із вашими словами. А ви тільки казали фрази, щоб мене дурити, вдавали ідейного чоловіка. А я була така сліпа й нерозумна, що не розбирала тоді сього... того, що се була просто шарлятанерія.

Крашевич. Одначе, се вже занадто.

Харита. Ви заробили того. Я соромлю ся себе самої, що могла няти віри такій нечесній людині, як ви.

Крашевич. Чим же я нечесний? Щож тоді було? Два-три поцілунки якихсь, та й годі. Се-ж дурниця! Більшого-ж у нас не було.

Харита. І ви сьмієте?!... Та я не хочу говорити з вами, бо ви... ви нікчемний!... (Виходить).

VI.

Крашевич (сам, після павзи). А! і на чорта я сказав той комплімент! Так якось завикнеш казати, та й ляпнеш! Думав, що вона вже все забула. Погано, що розсердив, бо вже й Арсен на мене щось не дуже прихильним оком поглядає... А мені тепер треба, щоб було тихо, бо тут Оля. Мабуть знов треба буде фраз гарненьких пустити. Чи повірять же? Повірять! Їм тільки засип усякими просьвітами, народніми добробробами, громадськими інтересами, та скажи, що мужика не треба різками бити, то вони вже й раді. Нема лиха без добра. Усі сі пакосні просьвіти да добробути хоч на те здатні, щоб очи кому треба замазувати. Ех, усіх би їх різками — так як мужиків!

VII.

Лапченко (увиходить). От таки знайшов вас, Модесте Кириловичу. Здорові були! (Подає руку). Я й до вас заїздив, — сказали, що ви тут, дак я й сюди.

Крашевич. А щож там?

Лапченко. Та, бачите, пильна справа, немедленна... Завтра сходка. Сочинимо крик — скасувати условія. Воно було у Чмалія, а він нам його за десять рублів продав.

Крашевич. А як на сходці більшість буде за його, а не за вас?

Лапченко. Ні, сього не страшно. Ми вже такі казочки між народом пустили, що моє почтеніє та й годі! Мужика одурити легко, бо він темний — як сліпий: скажи йому, що рівно, дак він не бачучи і загуде в провалля.

Крашевич. Треба-б іще перед сходкою хоч пів відра нашим поставити.

Лапченко. Буде й се. А ви, Модесте Кириловичу, не забудьте нагадати всім, хто вам винен гроші чи хліб, щоб не сьміли й писнути за інжинера.

Крашевич. Не забуду. Але-ж у Чмалія, здасть ся, тільки копія була, а саме условіє в Арсена.

Лапченко. Не щож бо то й що! Про се-ж я й побалакати з вами хотів. Що, як би те условіє у пана інжинера добути? Нищечком, щоб він не знав... Ви з Ольгою Олександровною добре знакомі... Ну, а їм уже звісно, де документ лежить.

Крашевич. Вигадайте!

Лапченко. А щож? Просьба мур пробиває.

Крашевич. Ні, не можна... (Думає). А в тім... Може й справді? Гаразд, я спробую.

Лапченко. Чудесно! Постарайтесь, щоб документ на завтра. Треба пхати... А знаєте, я добув вексельок на його і в надлежащее время...

Крашевич. О, се булоб-б дуже добре.

Лапченко. Ще-б пак! У його грошей тільки-тільки стає — се вже я знаю! — а як по вексельку заплатить, то він сів, — розбираєте?

Крашевич. Та деж ви добули? Розкажіть! (Виходить розмовляючи).

VIII.

Ольга швидко йде стежкою. З боку виходить до неї Підкова.

Ольга. Ви не бачили Модеста Кириловича?

Підкова. Ні, не бачив. Ах, Ольга Олександровно! Яку я інтересну штуку читав у христоматії про лицаря Айвенга, як він свою даму обороняв — ловко! Як би тепер так!

Ольга. Тепер уже нема таких лицарів.

Підкова. Може й є... Такі... в душі лицарі...

Ольга. Бач, як! І дам обороняють?

Підкова. А то ні? Та я й сам... От у мене й стихи про се єсть... Дозвольте вам прочитати, бо тут, знаєте, й до вас єсть.

Ольга. До мене?

Підкова. Еге: од мене — до вас.

Ольга. Цікаво! Ану, читайте, коли так.

Підкова (витає папірець і читає:)

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма...

Ольга. Як? як? що ви прочитали?

Підкова. Се так у христоматії написано, що богині були
в гречеському храмі, — так я відтіля...

Ольга. А! Ну, читайте!

Підкова. Дозвольте з початку, а то перемінило ся.

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма!
Моє серце з любови палає,
Наче сухий хмиз згаряє,
Що ніяка вода його не заливає.
Я тебе беру у свою заштиту,
Я твою красу прославлю по світу, —
Дай же мені якого небудь привіту!
Так жадно дивлють ся на мене твої очи,
Як кіт на мишу серед ночі.
Я без тебе погибаю,
Любови твоєї благаю, благаю, благаю!

Ольга. Ха-ха-ха!

Підкова. Чого ви смієте ся?

Ольга. Ха-ха-ха? Як? Як? Так дивлють ся на мене ваші
очи, як кіт на мишу? Так ви мене до миші при-
рівняли?

Підкова. Та ні-ж бо! А тільки се, значить, так ска-
зано, що як котови здорово хочеть ся миші, то так
і мені хочеть ся...

Ольга. Мене! Ха-ха-ха!

Підкова (ображений). Не розумію, чого тут сміяти ся!
Може ви не могли понятти моїх стихів? Так я вам
ще раз прочитаю і об'ясню...

Ольга. Не могла понятти? Ха-ха-ха!

Підкова. А вже-ж! Бо таких стихів даже в христоматії
нема... У їх скрізь самі рихми... Я їх сьогодні
пів дня складав...

Ольга. Бідний! Аж пів дня складав, морочив ся!... Як
мені вас жалко!... Ха-ха-ха! (Побігла, але потім спи-

вила ся). Та слухайте ви: глядїть же в-друге, ніколи не читайте менї таких дурниць, а то я Арсенови Петровичови розкажу. (Виходить).

IX.

Підкова (сам). Чи вона глузує з мене, чи се тільки так? Ні, неможливо, неможливо, щоб вона з моїх стихів насміяла ся?... Як то? мої стихи дурниця? Скільки над їми морочив ся, переправляв — рихма до рихми... А може де не так? Ану! (Дивить ся на папірець). Дама — храма, палає-згоряє-заливає, мої очи — серед ночі... — ні, все як треба. Чого-ж би се воно? (Думає). Догадавсь! догадавсь! Се-ж вона чоловіка боїть ся! Не дурно вона про його згадувала! Боїть ся признатись, дак хоче сьміхом закрити. Ні, мене не одуриш! Я два дні сидіти-му, я в-триє довші вірші складу, а таки я тебе дошкулю! Признавш ся і упадеш мені на груди! (Хоче йти і відразу спиняєть ся). А може суперник у мене є? О! коли ти зрадила мене, то я... слідком за тобою ходити-му, а піймаю! Підкову не одуриш! (Швидко виходить).

X.

Крашевич (сам вертаєть ся і сїдає за стіл). Де вона подїла ся? Обійшов сад і не міг ізнайти. Ні, таки треба Арсена припинити! А то таку гору над мужиками взяв, що всі його слухають ся. Але-ж і впертий, — такий точнісінько, як був і в гімназії: ніколи не схитнеш його, як уже наважив ся що робити. Але bestія — дамочку гарненьку собі піймав! Нехай лиш переїздять у гóрод, а то мені в зимку скучно без неї буде, бо та Женя таки вже надокучила мені... Харита певне зостанеть ся тут фершалувати — дуже добре було-б... І надало мені колись із нею поромансувати! Але вона докучна з своїми ідейними балачками... От Оляка — їси — не наїси ся! Солодко!

ХІ.

Ольга (вбігає). Здрастуй, любий! (Цілує його). Так приїхав, що я й не знала.

Крашевич. Та я тебе шукав у саду та не міг ізнайти. Є до тебе діло.

Ольга. Облиш уже діла Арсенови, дорогий! Хай він робить діла, а ми тим часом...

Крашевич. А ми тим часом будемо цілувати рози! (Цілує Ольгу).

Ольга. Ах, рози! І над розою соловейко щебече... Не треба діл! Життя — то закохане щебетання серед квіток — отаке повинно бути життя! Як би я хотіла бути пташкою! Маленькою, маленькою... співучою пташкою... Літала-б... щебетала-б... ні про що не думаючи... Ах! (Заплющує очі).

Крашевич. А як ми щебетати-мем, як я поїду в город, бо мушу-ж...

Ольга. Ох, не кажи! Я не хочу про се думати! О, Боже, яка я нещасна! Він поїде в город, покине мене, а я... а я мушу тут гинути.

Крашевич. А хочеш, щоб і ти в городі була?

Ольга. Невже ти хочеш, щоб я втікла з тобою? Ох, страшно!

Крашевич. Ні, на щож се робити? Сього зовсім, зовсім не треба робити!

Ольга. А знаєш, хоч і страшно, а я таки зважила ся-б.

Крашевич. Ах, Олю, кажу-ж тобі, що сього зовсім не треба.

Ольга. Але се так поетично...

Крашевич. Може, але можна все зробити благопристойно і ти жити-меш у городі. Тільки ти повинна пособити мені.

Ольга. О, все, що хочеш!

Крашевич. Саму тебе Арсен у город не пустить, — значить, треба зробити так, щоб і він приїхав. Але поки він тут панькати-меть ся з своїми болотами та лікарнями, то не вилізе відсіля. Треба зруйнувати його діло, — тоді він поїде.

Ольга. А як же се зробити?

Крашевич. Розбити його діло з болотом. Тоді всі його пляни загинуть: громади йому не вірити-муть, він і сам знеохотить ся до всього. Наша громада вже проти його, да в його формальна умова. Як би її не було, зараз би все припинилось, бо громада відняла-б у його болото.

Ольга. Ну?

Крашевич. Знайди в його сей папер, умову, і віддай його мені. Ти знаєш, де він?

Ольга. Мабуть у його в замкненому портфелю.

Крашевич. А ключ од портфелю?

Ольга. Завсіди у Арсена в кишені.

Крашевич. Але-ж ти його можеш виняти — в ночі наприклад.

Ольга. Ах, справді! Се чудово! Тільки... я не знаю, чи се не буде мов би... вкрасти?

Крашевич. Зовсім ні! Вкрасти — се значить щось собі взяти — гроші, чи річ яку. А паперу-ж ти собі не візьмеш, а віддаси мені його тільки на те, щоб зробити можливим наше щастя. Ну бо вже, годі! не церемонь ся! Се треба на завтра. Ти-ж моя гарна! (Пригортає її і цілує).

Ольга. Ах, знаєш, якось сором... у чужий портфель лізти... мов би справді красти...

Крашевич. Зовсім нема чого тут соромити ся. Ти будеш соромити ся і занапашати-меш своє й моє щастя.

Ольга. Добре! добуду! Все для тебе зроблю, любий мій, гарний! (Обнімає і цілує його).

Крашевич (встає). Обережно, а то ще хто побачить. Ходім далі, там зручнійше. (Виходять).

XII.

Підкова (сам виходить із кущів). От вам! Так не розум? Як догадавсь, що в мене є суперник, так і вгадав! Добре, що слідком за нею пішов. О, тепер я знаю, через віщо ти з моїх стихів сьмієш ся! Шкода — не чув про що розмовляли. А як цілували ся — бачив. Ну, начувай ся-ж тепер! Підкова не такий,

щоб із його знущати ся! Він і Ляхів не бояв ся!
Кари тобі, кари!...

Бенкетуєш, ізраднице,
Моє безголове, —
Нехай собі бенкетуєш,
Нехай на здоров'я!
Нехай, клята, бенкетуєш, —
Я тебе скараю...

Се стихи з Шевченка, тільки я їх переробив, щоб
лучші були, то тепер уже сї стихи все одно, що й я
сочинив. Оттак, як у сих стихах, — так я тобі й зро-
блю! Побачимо ще, хто на кого пожалієть ся! Де
Підкова, — не кажи ні слова: там кара готова!

ЗАВІСА.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Майдан перед волостю. Волосний рундук. Трохи з боку
під тиню колоди лежать.

I.

Дівчата (сидять на колодах і співають:)

Ой попливи, утко,
Проти води прудко, —
Та накажи матусенці,
Що я умру хутко.

Утоньки немає,
Матінки не буде:
Деєь на мене молодую
На віки забуде.

Ой полети, галко,
Де мій рідний батько, —
Нехай мене одвідає,
Коли йому жалко.

Галочки немає,
Ватенька не буде і т. д.

Ой полети, орле,
Де братічок оре,
Та й накажи йому, орле,
Яке мені горе!

І орла немає,
Братіка не буде і т. д.

Ой летить, синиці,
Де рідні сестриці:
Нехай мене одвідають
Мої жалібниці!

І синиць немає,
І сестриць не буде і т. д.

Дівчина перша. От уже завели якої сумної!

Дівчина друга. Он парубки вже йдуть — може весе-
лійшої утнуть.

Дівчина третя. Ану, цитьте, — що вони співають.

II.

Парубки (співають спершу за сценою, а тоді виходять:)

Ой на горі та женці жнуть	А позаду Сагайдачний,
А по під горою	Що проміняв жінку
По під зеленою	На тютюн та люльку
Козаки йдуть.	Необачний.
Попереду Дорошенко	Гей верни ся, Сагайдачний!
Веде своє військо	Візьми свою жінку,
Славне запорожське	Віддай тютюн, люльку,
Хорошенько.	Необачний.
По середині пан хорунжий,	Мені з жінкою не возить ся,
Під ним кониченько,	А тютюн та люлька
Під ним вороненький	Козаку в дорозі
Грає дуже.	Знадобить ся.

Гей, хто в лісі — обізви ся,
Та викрешем огню
Та запалим люльку,
Не жури ся!

III.

Староста (іде до волости). Ех, біля волости розспівали ся!
Нема вам иньшого місця? (Дехто з парубків скидає шапку). Слухайте ви! Хто з вас там ходить на болото робити?

Голоси парубочі. Я! — І я! — Ми в-двох із братом. — І я.

Староста. Щоб од сього дня ніхто вже не сьмів туди ходити!

Один парубок. А чого-ж то так?

Староста. А того, що я так велю! Так громада при-суждає. Пошлю десятника: кого побачить на болоті, — буде той у холодній сидіти.

Голоси. Та за щож? З якої се ради? Уже й заробляти не можна.

Староста. Можна, та не там.

Парубок (виступаючи наперед). А кому яке діло, де я заробляю?

Староста. Не патякай! В інжинера навчив ся розп'якувати, — знаю, що ти вчащаєш туди!

Парубок. І вчащаю, бо він розумний чоловік і гарний.
Хиба я що проти закону кажу?

Староста. Не розпускай язика, коли начальство говорить! Гетьте звідсіля, бо тут сходка збираєть ся!

Парубки і дівчата (виходять гомонячи). Се якісь нові права! — Гарні права; що вже не сьмій куди хочеш піти заробити! — Та начхати на його! — Еге, начхай, а він тебе в холодну. — А ти вже й злякав ся!

IV.

Лапченко та Чмалій увіходять.

Лапченко і Чмалій. Доброго здоровля!

Староста. Здоровенькі були! (Здоровкають ся за руку і зіходять на рундук, там сїдають).

Лапченко. А що — звеліли писареви приговор писати про заперщення роботи на болоті?

Староста. Уже дописує. Як посходять ся, — зараз руки в людей поодбираємо, та й годі. Хоч би швидче! А то всі його так слухати ся стануть, що нікоторого й порядку не буде. Уже й так мужик носа дере. Парубок, пущьверінок поганий — і той з тобою заводить ся!

Лапченко. Ще-б не драв, коли такі порядки у себе інжінер позаводив: розплата з робочими що-тижня, по закону. От Крашевич: нема, — каже, — грошей, а бери квіток у лавку до Лапченка. А хто-ж за квіток у лавці дає за руб на руб? Сімдесять копійок! Трицять копійок бариша: десять назад у економію вертаєш, десять собі, а десять — для спокойствія — на сельськое і волостное правленіє.

Староста. Всім вигода. А тепер і старшина такий підобрав ся, що в одну з ім співає: все по правді та по закону — хоч ти лусни!

Лапченко. Возмутитель!

Чмалій. Та воно се нам, звісно, лекше...

Лапченко. А ти, Чмалію, мовчи! Ти своє знай: десять рублів узяв за погубленіє сього діла, то й цить та слухай ся! Розбирай, що ми тебе купили! Розібрав?

Чмалій. Та розібрав... (Встає і йде до громади, що тим часом почала збирати ся).

Староста. Добре, що пан Крашевич пособляє.

Лапченко. Нехай пособляє. Як сього приборкаємо, тоді й його. Адже купимо з вами в-двох Крашевичеву земельку, га? Земелька добра, а довгу на їй сила: деж йому вдержати!

Староста. А вже-ж купимо. Дай, Боже, панам більше довгу на земельку набирати!

Лапченко. А нам її купувати! Годі вже панам панувати, — ще й ми над мужиками попануємо!

V.

Поки ті розмовляють, починає зіходити ся громада. Здоровкають ся, дехто сідає на колоди, розмовляють проміж себе спершу тихо, а після останніх слів Лапченкових голосніше, що вже Лапченка з старостою й не чути.

Павленко. Нема чого тепер громаді тут розбирати! Як висушимо болото, дасть вам чоловік суху землю, — тоді й будете розбирати, як йому гроші заплатити.

Чоловік перший. Як висушить, то скажуть: тепер у їх нема болота, добра земля, — та й накинуть таке по-земельне, що більше буде оплатків, ніж того бариша від болота.

Павленко. Неправда! Таких оплатків не може бути!

Чоловік другий. Буде в нас нова земля, — буде з чого й платити.

Чоловік третій. А ти хіба не чув, що без дозволу від синода болота не можна сушити? А то буде кара.

Гончук. Коли-б ся брехня була правдою, то й тоді кара йому, а не вам.

Чоловік третій. Ні, нам, бо болото наше.

Павленко. Не збивай з пантелику людей брехнею! Арсен Петрович інженер і знає, що можна, а що ні.

Чоловік перший. Мабуть не дуже знає, бо прогнали з інженерів.

Павленко. Хто-ж його прогонив? Він сам не схотів.

Чоловік перший. Та вже треба казати, що сам, коли проганяють.

Гончук. Ну, та й брехуни ви, як я на вас гляну!

Чоловік четвертий. Як таке діло, що нам за його ще й одвічати, то зараз піти та к бісовому батькови все розваляти, та й годі!

Дід Тиміш. А я вам казав: не займайте болота! Бо се вам так не минеть ся! Не минеть ся!

Староста. А що, люде добрі, — здасть ся, вже багато зібрало ся, — можна починати. Я послав десятника до інжинера, щоб сюди явив ся, бо громада потребує. А ми поки поміркуймо — що нам із болотом робити, щоб нас самих сей пан у болото не впер.

Павленко. Як же то так?

Староста. А ти цить, коли я кажу! Я був у гóроді з Хведором Степановичем (показує на Лапченка) і довідались ми: такий закон є, що хто висушить болото, хоч і чуже, дак тому буде й земля висушена.

Чоловік перший. Та невже? Дак се інжинер нашу землю забере?

Лапченко. А забере! Усі начальствующі, котрим закони звісні, так кажуть.

Чоловік третій. Дак як же се? Він нашу землю забере, та ще ми йому за те й платити будемо, що він собі землю висушить?

Дід Тиміш. Не висушить! Вона йому не попустить.

Староста. Бачите, яку штуку підвів! Убереть ся посеред нашої землі та й почне відтіля воювати.

Павленко. Та се все брехня! Чом же доси ніхто про такий закон не чув?

Лапченко. Як би всі знали про його, то хто-б же давав болота сушити? От інжинери й хобають закон.

Голоси. Дак коли таке діло, то його, бісового сина, по потилиці від нас! — Мало в нас і так усяких на шії сидить, дак ще й сей!

Гончук. Що ви вигадуете? Деж таки він на шию сїдає?

Павленко. Гляньте, скільки вже він добра зробив громаді!

Староста. Придобрював ся до людей, щоб триста десятин землі йому дали. Побачите, що далі буде.

Голоси. Не даваймо йому землі! — Однімемо болото! — Годі вже йому сушити! — Не дозволимо!

VI.

Арсен (увиходить із портфелем у руці; всі стихають). Здорові були, панове громадо! (Дехто здоровкаєть ся, а більше що мовчать. Арсен проходить на рундук і стає там). Кликали мене за якимсь ділом? Кажіть, яке! (Усі мовчать).

Староста. Та бачите, — дочулись уже ми про той закон, що хто болото висушить, то того й земля.

Арсен. Що?

Чапченко. Іменно.

Лоловік. Щоб люде свою землю віддали та ще й заплатили за те!

Арсен. Та що се ви кажете? Я якось погано розбираю.

Лапченко. Погано розбираєте? Хм! А нам так воно розбірно.

Чоловік четвертий. Та що там довго слезувати? Навпростець казати та й годі! Одурих нас пан інженер та й годі!

Арсен (поважно). Думайте про те, що ви кажете! Се неправда!

Чоловік четвертий. Ні, правда! Такий закон є, що хто болото висушить, то того й земля буде. А інженери дурють людей, кажуть, що сього нема, та й забирають у їх землю.

Арсен. Хто се вас баламутить? Всі закони понапечатувані. Покажіть мені, де сей закон напечатано.

Чоловік третій. Ми люде темні, — деж нам показати? А тільки є той закон.

Лапченко. Правду господин інженер кажуть, що такого закона в печаті нема. А через що? А через те, що господа інженери не допускають його у печать.

Голоси. Бач, як! — Самі не допускають печатати, а тоді й кажуть: находь, де він! — Отсе так дурисьвіти!

Арсен. Не сьмієте ви такого говорити! А я вам кажу, що все се гидка брехня! Вибирайте з проміж себе людей, і зараз же поїдемо в город, підемо до всіх, яких хочете, начальників і попитаємо в їх — чи є такий закон. Покажемо їм нашу умову, і хай вони скажуть, чи я вас одурих хоч на макове зерно.

Павленко. Ну, чого-ж змовкли? Вибирайте-ж! Там усе видно буде — знати буде, хто бреше!

Гончук. А то порозпускали свої брехливі язики!

Голоси. Та щож... може й правду каже... Виберемо, — нехай поїдуть, довідають ся...

Чоловік четвертий. Що ви кажете? Довідають ся! Деж таки видано, щоб пани та за паном руки не потягли? Та ще дасть їм скуп, то всі за його будуть.

Голоси. Правда! правда! — Не треба вибирати! — І так видно, що брехня!

Голоси иньші. Та пострівайте! Треба-ж розібрати діло!

Голоси перші. Що там розбирати? — Видно й так! —

Хай кидає роботу! — Не дозволимо більше робити!

Староста. А вже-ж! Припиняйте роботу! Не розходьте ся, люде добрі: зараз приговор про се буде, то будемо руки відбирати.

Арсен. А я вам кажу, що я роботи не припиню. Я маю право, — у мене є умова.

Староста. Нема у вас ніякої умови. Де вона у вас узяла ся?

Арсен. Як то — де? Чмалій мені передав її від громади.

Староста. Ні, громада вам нічого не давала. Чмалію! адже ти нічого не давав господину інженеру?

Чмалій (понуру). Не давав.

Староста. Правда, що писано умову, та потім громада роздумала та й не схотіла давати. Дак Чмалій і вернув її назад. Так, Чмалію?

Чмалій (понуру). Так.

Арсен. Та щож се? Чи я сплю, чи що? Так я-ж вам її покажу врешті! (Швидко відмикає портфеля і шукає там між паперами) Де се вона поділа ся? Нема... Стрівайте, я мабуть її дома забув...

Староста. Не клопочіть ся, господин інженер: однак не знайдете. Ось вона! (Виймає з пазухи папера і показує здалека).

Арсен. Як то? Вона у вас? Яким же робом? Дак се в мене її вкрадено?! Віддайте її назад! Зараз назад! (Кидає ся до старости, але той швидко подаєть ся назад,

ховаючи папір у навуку, а двох десятників тим часом придержують Арсена).

Арсен. Гетьте ви! (Відштовхує десятників, ті пускають його). Дак он ви як! Злодійством діло вчинили! Люде добрі! панове громадо! Та щож се робить ся? Ви-ж самі давали руки до сієї умови, а тепер дозволяєте злодіям, шахраям перекручувати справу!

Павленко. Не дозволимо!

Гончук. Не сьміють вони! (Але сі два вигуки застають ся одинокі: громада мовчить).

Арсен. Он яка річ! Уся громада на шахрайство пристає. Уся громада! Тільки два чесних і застало ся! Дак от кому я хотів пособляти! О, сліпі, сліпі! Зрозумієте самі колись, яку ви неправду чините і собі шкоду, та мабуть уже пізно тоді буде. Буде каяття, та не буде вороття! (Швидко виходить).

VII.

Спершу стоять усі мовчки. Дід Тиміш виступає наперед і починає говорити голосно та грізно, де далі грізнійше.

Дід Тиміш. Чого-ж замовкли? Гріх треба покутувати! Хиба забули, яке то болото? Був тут колись гóрод великий і прогрішив ся перед Богом, як Содома і Гомора. І звелів йому Бог провалитись у землю, і стало на тому місці болото. І там усі тії люде сидять на дні й досі карають того, хто в болото вступає: хто вступить, того й затягне. Опанаса Панченка сієї весни затягло. Тарас торік утоп. Левченко позаторік загинув там. Вас іще досі милувало, але більше вже не помилує, ні, не помилує! Усі там погинете, божевільні! Бо ви зламали божу кару над грішними душами, то на вас тая кара впаде, на все село впаде! (Голосно, аж кричить). Спокутуйте гріх! Розваляйте нечестиву роботу! А то Бог покарає! Бог покарає! (Всі вражені в одну мить мовчать).

Голоси. На болото! Розваляємо! (Біжать).

ЗАВІСА.

(Конець буде).

ОБРАЗКИ.

I. Хочу докучити тобі!

„Хочу докучити тобі!“

Ой, дитино!...

Старий Гектор приволік ся з села на обійсте, збитий, спосочений. Ціле тіло — один синяк, одна рана. Приволік ся на обійсте, так рад, що може спокійно лягти на соломі. Позирає за тобою, тай так чогось маячить ся у зболілій, песячій голові, що один твій погляд щирий, ясний, одно твоє добре слово — страх добре зробить, половину болю відійме...

Але ти зовсім не дивиш ся на нього. Та на другім кінці подвіря увесь занятий метанєм стріл із лука. Постерігаєш врешті собаку на соломі. Кажеш наївно: „А-ну! застрілю Гекторця!“ — тай випадково кладеш у лук найтугійшу з твоїх стріл. Не міриш дуже, ба, безпечний, що не вцілила, і не дивиш ся більше в той бік. Стріляєш собі дальше...

Пес із слабим зойком витягає стрілу з рани. Починають стрясати ним тихі, передсмертні судороги...

Ідеш збирати стріли по подвірю. Ловиш розсіяно жалібний погляд собаки. „Бідний Гекторцьо — повідаєш — голоден, не снідав іще нині. Зараз! Зараз! Зараз принесу маленькому песикови молока“. І йдеш по молоко до кухні...

„Хочу докучити тобі!“

О Боже!

Завзяв ся проклятий, навісний Сатир, та в одно перебігає мою дорогу. Куди не піду, де не погляну — скрізь вишкірює на мене зуби його безлична, цинічно вєсмїхнена пика, тай кпить ся, тай кпить ся, тай кпить ся... Де не повернусь, скрізь мучить його страшний, пакісний регіт: ха! ха! ха! ха-а!... Тому-то ніде не можу прибрати собі місця. Лиш іще в вашім дитинячім, яснім сьвітї мені добре, бо нечиста сила не має до нього приступу. Та нині!... Дивно і страшно!... Нині вздрїла я відбите його ненависної пики навіть у твоїм добрім, дитинячім обличю. Навіть у твоїм безневиннім голосі почулось мені його пекольне: „Хочу, хочу, хочу, хочу, хочу... хочу докучити тобі!“

„Хочу докучити тобі!“

Ах! є таки правда на сьвітї!...

Як була я ще малою, пакісною дитиною, то нераз бувало беру стару Мариську, вірну няньку братів моїх, за рамена (горбата небїжка була), тай трясу нею, аж тріщать сухі кости, аж задихаю ся сама, тай приповідаю: „Грушки трясу, Марисько! Грушки, Марисько, грушки!“

А як прийшла я до розуму, то не годна була перепросити старої Мариськи за дитинячі пакости, бо вже її не було на сьвітї.

За те тепер мушу сама не раз і не сто разів почути: „Грушки, Марисько, грушки!“

Ах, так! Уже докучай хїба!

„Хочу докучити тобі!“

Чому і по що — не знаю (за грїхи мої відай) зіпхнули мене в глубокий склеп, тай замутовують живцем... Безсильна перешкодити тїй роботї, стою лише в тїм склепу, тай мовчки дічу удари молотків: стук! стук! стук! стук! Що раз то студенїйше, що раз то більше не стає мені повітря. Вже лиш невеличкий отвір... Гляджу крізь нього німо, жду, що буде дальше... Постерігаю твое дитиняче лице, тай щось мені робить ся відрадно. Ти дивиш ся

на склеп розсіяно. А що не кричу і не плачу, то здаєть ся тобі, що то не на правду замувають мене — а так лише — для забавки може, або що. Зрештою тобі ніколи думати про се. Твоя молода, кипуча енергія домагаєть ся спожиткованя — тож довиш сквапно добру нагоду. Тай береш плиту — таку велику — таку тяжку — тай котиш до отвору. Ти почервонів увесь із натуги, та такий щиро, по дитинячому радий своїй силі, що хоч і як мені не до сьміху — а мушу всьміхнутись...

Грриим!...

Ба, не притулюй же уха до плити!...

10/2 1901.

Марта***

II. Смутна пісня.

Був літній вечір. Тетяна Орішевська сиділа на рундучку своєї школи. Увесь обрій, від півночі до півдня, горів рівним золотим кольором; на йому обриси церкви, хат і садків були зовсім чорні, дуже виразні і від сього мали особливу, різку красу. Учителька, русява дівчина, з карими очима, з рожево-смагляватим личком, здавалась невдоволеною з нудьги. При чужих вона намагала ся за-всіди бути однаково веселою та жвавою і була з тих, до яких люблять залицятись.

Її справді брала страшенна нудьга. Помічниця поїхала на цілі вакації до дому, рідних не було, тутешнім панам вона не подобалась, а книжок майже не можна до-стати. Їй було двадцять пять років і її всі навколо взивали старою дівкою, додаючи від себе три-чотири роки, чи скільки кому бажалось.

Їй надокучило сидіти і вона пішла у хату, думаючи засьвітити дямпу та дочитати книжку, що якось собі здо-була. Десь близьенько, наче струмок сьвіжого повітря, за-звеніли дівочі голоси і Тетяна побачила на вулиці юрбу панночок, яких зараз пізнала. Дві були дочки тутеш-нього пана Степаненка, а останні їх приятельки, що при-їхали погостювати. Вони реготались, штовхали одна одну з стежки у грязюку, а порівнявшись зі школою, де в одчи-

неному вікні видніла постать учительки, що саме сьвітила лампу, хотіли зупинитись.

— Не варт! Ще хто побачить! — не згодилась старша на пропозицію подивити ся і завважила: — Вона хоче бути мальовничою в околі осьвітленого вікна. Чула наші голоси і думала, що з нами може паничі є.

— А що воно за потороча? — басом, кривлючись і навмисне голосно вимовила менша.

— Чи се наша учителька Тетяна Сергіївна Орішевська! — сама собі відмовила вона з великим комізмом.

Усі зареготались і пішли швидче.

Тетяна звичайно чула і в її руках зазвеніло скло ударившись о лампу. Брови трошки зсунулись, вона трошки зблідла, але не поспішаючись підійшла до дверей, звеліла наймищі зачинити віконниці і сіла читати.

— Вона дуже високо несеть ся! — знов згадала про учительку старша Степаненко. — Се вона набралась пихи того, що Маковенко до неї залицяєть ся, тай взагалі вона поводить ся так вільно, що подобаєть ся всім паничам. Гидота, що Маковенко трохи не всі дні пробуває у школі. Се так народня учителька!

— Ну, скажім, як вона може не приймати його, коли він „по ділам служби“ буває. А от я не можу того терпіти, як вона поводить ся з паничами, а тим так се подобаєть ся, що вони тільки її й бачать. Мене давно кортить сказати папі, щоб її турнути відсіль. А поки-що, усі наші надії на тебе, Оксано. Ти ловинна всіх од неї одбити і принадити у нашу компанію, — звернулась Степаненко до чорнявої панни, майже красуні, до лица прибраної, з сьвітським поводженнем. Та недбало усміхнулась і щось погорде та призирливе, навіть огидливе промайнуло в її погляді, коли вона глянула на Степаненкових. Про те, видно, призначена їй роля була їй під смак і вона й на хвилину не сумнівалась, що перемога буде за нею.

— Ой швидче-швидче ходім! Ще-ж треба передягтись, а то пізно буде йти до Садовських.

Панночки з жартами повбігали на своє подвірє.

Тим часом Тетяні принесли записку від Садовських, з запрошуванням прийти, бо у їх зібрались гості і з села

тільки її й немає. Тетяні страшно не хотілось іти, вона-б залюбки просиділа дома читаючи, ніж зустрічатись із сими панночками, що образили її і будуть придивлятись, яке се вражінне зробило, та котрим нічим не може віддячити. Також не хотілось зустрічатись із Маковенком, що увесь час буде біля неї, а всі будуть з насмішкою позирати на їх „воркування“.

Вона передяглась у другу сукню, хоч знала, що се зауважать і осудять за те, що вона звертає увагу на убранне, тоді як сільська учителька не повинна сього робити, бо у неї малі достатки.

Коли вона прийшла до Садовських, господиня зустріла її любязними докорами, що так опізнилась, а у їх хотіли співати, та багатьох голосів бракує, і її ждали, ждали... У великій сьвітлиці з м'яко-зеленими обоями і безлічю всяких канапок, столиків, креселок, цілим садом рослин, біля роялю стояли гості. Тільки господарь, Маковенко та ще де-хто з поважних сиділи у куточку. Між усіма немилими їй людьми Тетяна угледіла одного студента, якого саме ненавиділа над усіма. Із усіх, хто її доси знав, він один безпристрасно зрозумів її вдачу і її долю. І раз заговорив так щиро і так просто, як рідний брат до сестри, як ніхто з нею не говорив.

А на самому краї ні з того, ні з сього зауважив, що Маковенка слід одрядити. Вона здивувалась, як він міг се сказати знаючи обставини і одказала, що се не в її владі і що Маковенко все-ж таки знає гряницю, а иньшим учителькам іноді гірше доводить ся. Тоді він став говорити про народ, освіту, самозабуттє... Вона одразу зрозуміла, що панич не того почав сю розмову, що жалкує і спочуває їй, а що любить красно говорити та заглядати у чужу душу. З того часу вона зненавиділа його за те, що він зрозумівши її сили, її становище і її долю, лише побачив у сьому привід покрасномовствувати. Вона була звичайна панночка і не думала за себе більше — він се знав, і вимагати від неї якогось самозабуття не личило. Він сам, що не вважає себе звичайним паничем, хоч і говорить багато, а нічого не робить, навпаки користуєть ся всім, що може дати багатство, освіта, краса, молодість...

Почали співати. Тетянин голос чистий, як кришталь, гарно відрізняв ся в хорі. Останні панни як навмисне були безголосі. Коли скінчили, один із паничів попрохав Тетяну співати сольо, иньші теж стали прохати, і як раз ту пісню, що обридло їй давно. Їй не хотілось, але щоб не вважали се гордуванням, заспівала.

На голосі відбив ся настрій; він став малочутний, наче розбитий і під иньшу хвилину неприємно звенів. Проспівала з нудьгою, з огидою і коли скінчила, вже ніхто не прохав її більше. Тільки старша Степаненко підбігла до неї і стискаючи їй руку, любязно вимовила: „Спасибі, спасибі! Ви чудово проспівали!“

Не знаючи, як відповісти на таке знущання, Тетяна судорожно усміхнулась і до болю стиснула їй руку та одійшла геть.

Її попрохали до стола і дали склянку чаю. Маковенко зараз став їй розказувати городські новини. Всі скося гляділи на їх, а їй хотілось кинути свою склянку йому в лице за те, що він має спроможність так понижати її і для хвилиної втіхи нівечити її дівочу славу.

Їй прийшло визволення, відкіль не ждала. Степаненкові вмішались у їх розмову та тягли туди і гарну Оксану. Її Тетяна добре знала, але та так оберталась, мов у-перше з нею тут познайомилась. Оксана, донька багатого батька, що бажала йти за віком і взяла посаду учительки у такій школі, яка була мрією для всіх. Сама Тетяна клопотала ся, щоб її перевели туди, але у Оксани була найбільша протекція і їй дали ту школу.

Оксана увійшла в свою ролю і через який час вона царювала. Степаненкові були так раді допекти Тетяні, що забули своє звичайне супротивництво, через яке ніколи ні з ким не були довго у згоді. Тетяна сиділа з паніями, не знала, про віщо говорити з ними і не могла, бо всією істотою почувала радість ворогів.

Вечір скінчив ся. Їй дали у проводирі наймичку. Ніч стала така темна, що в одному ступні не можна було нічого розгледіти. Доводило ся іти все селом, вузькими, глибокими вулицями повними всякої грязюки, по вузьких стежечках, чіпляючись за дісу. Сьвітло у хатах давно

погасили, а темне небо з дрібними, далекими зірками не давало ніякого проміння. Собаки вибігали зпід кожних воріт і швидко їх зібралась ціла валка, від якої оборонялись не бачучи нічого. Звідусія обізвали ся всі собаки і по селу пішло валування. Часом Тетяна не втрапляла на стежку і грузла по кісточку у густу грязюку.

Мабуть з годину йшли, принаймні так здавалось. Коли вона була вже дома і лягала спати, у її голові шуміло і все вчували ся голоси. Іноді зовсім виразно чув ся чий-небудь голос, іноді окремі слова, іноді цілі фрази зі сказаного сей вечір.

Як лягла і погасила сьвітло, думаючи, що може зараз засне, заспівали на вулиці. Співали неможливо погано та недоладно. Вулиця збиралась зараз за школою, на вигоні, і ті співи давно надокучили Тетянї. Вона й тепер затуляла уха, але даремне. Їй думалось, що вона буде слухати се все при такій-же обстанові, без одміни, довгі, довгі роки, одна серед ворожих людей, тільки все більше і більше старіючись.

Надія Жибальшич.

Трицять від ста.

Неаполітанське оповідане Матільди Серао.

I.

Професор Алессандро де Перута скінчив власне ранню лекцію історії в третій гімназійній першого королівського закладу. Надзирателька Альфонзіна Барракароччіольо, бліда, анемічна та мовчязна жінчина, провела його довгим коридором аж до великого монастирського підсїня, де стояли дубові лавки і широкий чорний стіл. Вона попрощала його там тихим голосом та відійшла, пригладжуючи довгими, тонкими пальцями ніжне, русяве волосє. Професор Алессандро де Перута нагнув ся над столом, склонивши голову жовтавої краски, та підписував дневник. Слова, грубо намазані чорнилом, які написала худощава, безсила рука, висихали поволи. Тим часом вбігла нечаяно до сеї кімнати учителька робіт, Кльорінда Фазульо. Була се жінчина висока, груба і весела; лица у неї товсті і червоні. Вовняна одїж на нїй була така тісна, що, бачилось, потріскає за кожним рухом її плечий, за кожним рухом рук грубих, наче дві колоди.

— Добрий-день, професоре, добрий-день! — сказала весело. — Можете задержати ся хвильку?

— Дуже радо! — відповів маленький і приголомшений професор, глядячи з подивом на сю сильну і товсту жінчину.

— Вчинїть мені одну ласку. Чи знаєте банк Руффо-Шілля?

— Нї, панї, не знаю! — відповів із непевним усміхом. — Не знаю ніякого банку.

— Се байки, от власне адреса. Бачить ся менї, таки при вашій вулицї. Коли вам се не справить прикрости, то прошу зло-

жити до банку сих сімсот лірів. Триста лірів на імя Елізабетти Фаульо, моєї сестри, а чотириста на імя Кльорінди Фаульо.

— Чи се каса ощадности? Чи на одну книжочку? Чи може на дві?

— Ні, професоре. Маргеріта Льомбарді вклала тому два місяці стоп'ятдесять лірів і одержала лише простий реценіс зі стемплем банку, на якому було пять чи шість підписів. Так само наша економка, Терезіна Фарнезе, так само учителька низших клас, Фільомена Сконяміліо. Тільки реценіс, простий реценіс. З початком місяця виріс процент від зложених грошей по дванацять лірів від ста.

— Дванацять лірів від ста що місяця? — сказав він наполоханий.

— А вже-ж, дванацять лірів, — відповіла вона з усміхом і голосно, а на лиці ще більше почервоніла, ще більше розгорячилась.

— Се видасть ся мені неможливим, — завважав професор.

— Маргеріта Льомбарді, Терезіна Фарнезе і Фільомена Сконяміліо так дістали, — сказала тріумфуючи Кльорінда Фаульо.

— Се якась нечиста справа, панно Фаульо, — пробуркотів трівожно професор, що ніколи не висловлював своєї щирої гадки.

— А деж там! Руффо-Шілля се великий нан, чесний чоловік, тут у нас його родички.

— Але як може він давати такі мітичні відсотки?

Кльорінда Фаульо мовчала хвильку, потім оглядаючи ся навкруги сказала майже до уха професорови Алессандрови де Перута:

— Руффо-Шілля має зносини з Ротшільдом; се Ротшільдові гроші.

— Ах! — застогнав сей глибоко.

Як чоловік з чистим, справедливим і строгим сумлінням, він ужив ще останньої проби:

— Чом ви не несете самі, панно Фаульо?

— Бо виходимо із сього дому все лише в неділю, а банк у неділю замкнений. Шкода! Мусить бути великий натовп у тім банку: хтож не хотів би дещо заробити? Ми вложимо там наші ощадности з двох літ. Розумієте, з трицять та сорок лірів, які побираємо місячно я і сестра, не можемо відложити багато. Як же-ж не маємо вложити грошей до банку Руффо-Шілля?

— Буду служити, — сказав він, — хоча я волів би видіти єї гроші в ваших руках. Можете пожалувати сього, може лучити ся яке нещастє...

— Коли тут є така особа, — сказала вона моргаючи очима на далекого барона Ротшільда, — то може чоловік бути спокійний.

— Буду вам служити, — повторив він вдягаючи вовняні рукавички і бажаючи на всякий спосіб з'єднати собі приятельство у сьому закладі.

Професор Алессандро де Перуга дійшов лише до великої дубової брами, яку відчинила йому задумана сторожика Барбарелля, а вже почув на собі муку тих кількадесяти лірів Кльоринди Фауульо.

Коли ніс при собі бідний професор сімсот лірів? Він їх ніколи не мав і ніколи не носив. Був се звичайненький професор історії, зарібник, навіть не титулярний, який у двох школах і на пару лекціях заробляв місячно стосімдесять лірів. Із сього заробітку жив він сам у Неаполі, і його мати та сестра в Чіленто. Він бідолаха ніколи не бачив сімсот лірів, живучи в нанятій мебльованій кімнаті, при вулиці Конкордія, в палаті Каріяті, що притикає також до площі Віктора Емануеля. Тут жила мішанина бідноти і богачів. Професор ішов пішки великий кусень дороги, бо щадив навіть три сольди на омнібус. По дорозі мацав що хвиля кишеню в плащі, де лежали сімсот лірів сестер Фауульо у вивертім, шкірянім портфелю.

Міг згубити гроші, могли йому вкрасти їх. На саму таку згадку білів, а радше ставав жовтійшим на своїому пергаменовому трицятьлітньому лиці. Бажав зараз піти до банку та вложити всі гроші, які були для нього великою мукою. Однак не мав часу зайти до палати Фавчітано при Толедо, де містив ся великий банк Руффо-Шілля, бо мусів іще відбути лекцію в другій класі „Нормальної школи“ при вулиці Ісуса. Професор тримав руку в кишені цілком машинально, боячи ся, аби не пропали сотки. Так прийшов навіть до шкільної книгарні Гамбарделля, при вулиці Трінтіта Маджьоре, аби визичити собі як звичайно один том історії Мураторія. Книгарь Гамбарделля завивав у клучок граматику Скавія, та слухав слів, які до нього говорив високий, русявий юнак, одітий дуже елегантно:

— Тепер повесу пять тисяч лірів дон Антонія, — сказав юнак, додаючи імя славного лікаря.

— Дон Антоніо може зложити ще друге стільки, — додав один старенький, пенсіонований урядник старого бурбонського уряду, який що днини просиджував недвижно, мовчязно дві-три години в книгарні дон Філіппа Гамбарделля, та пропускав крізь зуби ледви одну фразу що пів години.

— Ви нічого не вкладаєте, дон Філіппо? — сказав юнак допитливим голосом.

— Я продаю книжки, — відповів книгарь якимсь не певним голосом.

— Думаю, що завтра рішите ся, — сказав із усьміхом Гаєтаніо Стараче. — Хочете, аби я завтра прийшов?

— А що! чи й ви пішли в банкири? — сказав дон Філіппо Гамбарделля.

— Ні, але я приятель Руффо-Шілля, — відповів сей ввічливо. — А при тім роблю чемність вам, а не йому.

— Еге-ж, еге-ж, — пробуркотів пенсіоніст, нюхаючи табак. — Дванацять лірів від ста, се красний заробок.

— Дуже красний, — прошептав дон Філіппо, все ще вагаючи ся.

— Нема страху, нема страху, — крикнув весело юнак. — Се англійські гроші, се гроші, що приходять із Англії.

— Та чи дасьте мені того Мураторія? — сказав де Перута стрепенувшись ізза великої боязни о гроші.

— Хвильку терпливости, і я заспокою вас, — сказав дон Філіппо Гамбарделля.

Гаєтаніо Стараче вийшов із усьміхом, та обіцяв прийти сюди завтра знов.

— Чи ви зложите дещо в банку Руффо-Шілля? — запитав професор, поки книгарь вишукував йому один том Мураторія.

— Хто знає! — відповів сей сходячи з драбини. — Може зложу маленьку суму.

— Не видасть ся вам се газардом?

— І льотерія також газард, а її веде правительство, і всі грають, — замітив пенсіоніст. — Коби я так мав гроші!

— Се зовсім иньша річ, коли се англійські спекуляції, — шепнув книгарь. — Ті Англічане загібають гроші лопатою.

— Англійські? Мені казали, що се Ротшільд, — замітив професор де Перута все ще сумніваючи ся.

— Ротшільд? Ще ліпше: сього нам і подавай! Видите, Руффо-Шілля розумієт ся на ділах.

Професор вийшов трохи переконаний, а пенсіоніст усе передумував: коли-б у сій хвилі мав капітал своєї пенсії, то збогатив би ся не мало банком Руффо-Шілля.

Професор де Перута йшов поволи по вохких і темних сходах Нормальної Школи. Було се під кінець падолиста. Де Перута був чоловік слабовитий, нервовий, тому здавало ся йому, що калитка із сімсот лірама тисне його груди, наче кусень олова. І сей чоловік такий трудящий, такий совісний, що відбував дуже точно свій обовязок, за який брав дуже лиху нагороду, відбув сьогодні похапцем свою лекцію історії.

В великій залі дирекції, вохкій, темній і запорошеній, як і всі иньші, побачив професор одного низенького, грубенького священика, що балакав із директором школи, також священиком, високим, худощавим Піємонтцем. Чи се може йому причуло ся, чи справді почув слово „Шілля“, вимовлене шепотом страшне імя сього чародія? Перейшов по-при них, поздоровкавшись, та не зупиняв ся, бо знав, що вони його не бажали і не любили. Чи се був привид, чи в тих півголосних шепотах учениць, що не вважали на його лекцію та перекидували ся картками з лавки до лавки і придушували в собі сьміх, справді була бесіда про банк Руффо-Шілля, чи про що иньше?

Сі дівчата доходили до школи з міста і певно чули сю бесіду в своїх домах або на вулиці, або у кого иньшого. Він просив о супокій, то чемно, то сердито, попадаючи в нервовий розстрій, який робив його нещасливим і слабосилим. Та дівчата були невгомні в своїому шемраню і в дійсности його не бояли ся, бо він нервовий, але добрий мов дитина, і задля своєї несвідомої слабосильности та поблажливости не вмів надати собі поваги у сих палких дівчат. Він не міг дождати ся хвилі, коли скінчить ся лекція, щоб як стій побігти до палати Фавчітано і зложити там гроші сестер Фаульо, щоб не чути вже більше розмов про сей банк, якого фінансова відвага і хитка підстава непокоїди сю праву душу, сю чисту совість, що ще ніколи не захитала ся.

Ах! який він був щасливий, коли вибила одинацята година! Підніс ся з катедри, а скоро се побачили дівчата, повставали й собі, та гуртом, раді, що можуть зробити галас, почали здоровкати учителя: — До побаченя, професоре! До побаченя, професоре!

Він таки біг вулицею, чуючи, що ся чорна калитка давить, сі нещасні гроші переслідують його. Розвеселило його аж просторе

подвіре і красні сходи в палаті Фавчітано. Дійшов до дверей... За десять хвиль міг уже освободити ся від сеї муки, міг уже йти вулицею спокійно до народньої бібліотеки, працювати над одною критичною розвідкою з історії, тяжкою працею, що була ідеалом його життя. Тут побачив, що одні люди йшли по сходах разом з ним, иньші сходили в низ. Банк був переповнений. Була се величезна сьвітлиця, поділена на дві часті білою, кленовою решіткою. За решіткою сиділи урядники при трьох отворах для прийма́ня і трьох для виплат. Народу нагромадило ся багато перед отворами прийма́ня, а лише три або чотири особи стояли перед вікнами виплат. Друга частина сьвітлиці, призначена для публіки, була уряджена з банковою виставістю, оббита темно-голубим адамашком, із золото голубими френзлями і широкими фестонами. Банкові урядники повнили службу в темно-голубих уборах, прикрашених жовтими стяжками, а на них виділи написи: Банк Руффо-Шілля. Нарід громадив ся коло отворів прийма́ня, пхаючи один одного, з піднесеними руками, в яких були гроші, папери жовті, сині, сірі, рівно поскладані в жмучках, деякі нові, наче-б доперва вийшли в літографії, иньші помазані і подерті, наче-б перейшли через тисячі поганих рук. Руки з грішми, піднесені до гори, закривали голови всіх.

Професор де Перутз на хвилю був ошоломлений. Се, що рано, поки години волікли ся та волікли, видавало ся йому чимось невідомим, тепер усе розкрило ся, розвернуло ся, вияснило ся одним мигом. Ся юрба лякала його. Він пішов у кутик, обернув ся до стіни, витягнув калитку з грішми сестер Фазульо, перече́слав ще раз, поділив на дві часті по триста і чотириста лірів, та став на кінці юрби, що звільна сунула наперед. Вкладанє грошей ішло дуже по prostu. За столиком сидів дуже гарний урядник, із лискучим, гарно причесаним волосем, із вусами заостреними мовшила, у краватці прикрашеній величньою, чорною перлиною, з брилянтовим перстеном на пальці, та записував цифри вкладаних грошей до малої книжки, звідтам витинав рецепіси з печаткою і давав у руки вкладчика. В сій хвилі виголошував голосно, аби всі чули, імя вкладчика і скількість грошей, другому урядникови, що сидів за деревляними кратами, а сеї вписував до другої маленької книжки. Назви синали ся одна за одною:

— Франческо Ядічікко, чотириста трицять!

— Паскавалє Фодераро, дві тисячі сімсот сімдесять!

— Сальваторе Апричена, стодвацять!

— Барон Костанцо Вазатуро, сім тисяч дев'ятьдесять!

Те скорє залагоджуванє не мало дивувало Алєссандра де Перута. Ся поєдинчїсть, ся скорїсть трївожила його; може треба було жадати бїльших фформальностїй банкових; але він не сьмїв нічого говорити. бо видїв, що всї відходили веселї, щасливї, наче-б освободили ся від великого тягару, вдоволенї, що так щасливо покїнчили дїло.

Коли сума була бїльша, то люди витягали шию наперед, аби побачити того щасливого, що мїг зложити в банку Руффо-Шїлля тисячі лїрів, а самї тиснули в руках боязко тих кїлька сот лїрів, гадаючи, якого-б то інтересу вони могли довершити з многими тисячами лїрів. Ах, як завидували сї малї вкладчики тим, що приходили складати до чудотворця Руффо-Шїлля, до добродїя Руффо-Шїлля стїльки грошїй, стїльки грошїй, аби по кїлькох мїсяцях майже подвоїти свою суму! Профєсор Алєссандро де Перута видїв усе, його жадоба росла, змагала ся. Сей маленькїй чоловїчок підносив ся на пальцях, аби глянути крізь рєшїтку до середини сьвітлицї.

І в сїй хвилї пригадав собї один образ, якїй мимоволї виринав в його уяві, образ бачений в часї свого побуту, тому три чи чотпир роки, в столицї пївнічної Італїї, Флєоренцїї. Він заїхав там шукати деякої протекцїї на те мїсце, яке й одержав у Нормальнїй школї. Пригадав собї, як він шукав свого приятеля, неаполїтанського урядника в Національнїм банку. Не знаючи його адреси, приголомшений дивною красою вулиць Флєоренцїї, зайшов шукати його до самого банку. Банк зробив на нього дуже поважне вражїнє. Сї великї, яснї сьвітлицї, чистї і огрїванї зелїзними печами, ся глибока тишина, зеленї занавїси, сї чорнї, великї столи, лискучі, безлїч майстерської роботи з мармуру і цїнного важкого дерева, цїла строгїсть і повага сього банку, все те виринуло тепер в його уяві. За великою, деревляною рєшїткою в одній сьвітлицї сидїв його приятель серед купи урядникїв, а кождий за рєшїткою при високїм столику писав щось у величезних книгах поволи, тихенько, закладаючи кождим разом перо за вухо, провїрюючи число в другїй книжцї. За великими кратами був цїлий ряд безмїрних полиць із книжками, шафи, що сягали аж під стелю, широкї і великї столики, перед якими працювали мовчязнї урядники. Се глибоко вразило його, то й до приятеля говорив

півголосом, назначуючи йому місце сходни на вечір, аби оба по-вечеряли разом перед від'їздом. Професор навіть трохи змішав ся, так високо виріс в його очах приятель, бо піле поміщенє сеї інституції було таке велике, таке імпазантне. Вечером поводив ся з ним із великою повагою, мову зачинав легко, тихим голосом, як у банку, наче-б мав перед собою велику і могутчу особу, наче-б було яке божество, повне сили, що наводило на нього боязкий подив.

Усе те вертало йому на гадку серед того оглушливого крику, серед тих дивних людей, одітих нужденно, або з великою виставністю, але блідих, зайятих, що брали кожний свій реценіє та втікали, наче з якого дому гри. Глянув на ті решітки, де стояли лише два чи три крісла і один столик, при якому писав лише один урядник, слухаючи слів другого, що диктував при вікні. Тоді пригадала ся йому Фльоренція. Тут не було нічого: ні полиць на книжки, ні шаф, ні каси, ні столів до писаня, чиста пустиня, що проймала його холодом.

— Карльотта Бенчівенга, вісімсот дев'ятьдесять!

— Розаріо Фортес, стодвайцять!

— Гаetano Амiранте, дванацять тисяч сімсот!

Урядник відбирав гроші від останнього, заживного, грубого чоловіка, в жовтавім плащи, в крисані з жовтої вовни, правдоподібно з провінції, та перечислював іще раз. Два папери були заязовані, погані, мішочок срібняків, що вже не були в обігу ще в часу Фердинанда II. бурбонського. Був тут цілий жмуток цінних паперів і срібних грошей. Урядник перечислював швидко, без розваги і підсміхував ся. Панок із провінції, за яким стояв професор Алессандро де Перуга, захланно глядів оком на свої гроші, на кожний срібняк, на кожний папір.

— Дванацять тисяч сімсот, — промовив урядник зачинаючи дальше прийняте.

Зложив їх на боці, разом із иньшими, де вже лежав великий жмуток цінних паперів і купа срібних та золотих грошей. Очевидно не мали навіть полицки, де би зложити сї папери, ані каси на золото. Не радо в кінці відходив сей панок із провінції, йшов поволеньки, колихаючи ся наче товста, горда гуска.

— Сімсот лірів, — сказав професор Алессандро де Перуга, — за Елізабету і Кльорінду Фазульо.

— Елізабета і Кльорінда Фазуль, сімсот! — крикнув урядник із вікна.

І відложив гроші на бік, готовлячи ся записати принятє.

— Чи не перечислюєте? — запитав здивований професор.

— Малих сум ніколи, — відповів солоденько урядник, якого брилянтовий перстїнь заяснів величаво.

Зручно відтяв рецепіс і подав.

— Ви помилили ся, — сказав холодно професор, — ви мали записати триста лірів для Елізабети Фазуль, а чотириста для Кльорінди.

Урядник зробив маленький рух нетерливости.

— Можна справити на рецепісі, — сказав, — подайте сюди.

Взяв назад папір і дописував малими буквами.

— Ні, пане, — замітив професор, — се не правильне посьвідченє. Ви мали написати два, для обох властительок.

— Ви маєте час до гаяня, але ми ні, — сказав трохи розгнїваний красний юнак.

— Мені жаль вас, але дайте мені два посьвідченя, як я вам сказав у-перше.

— Ви не пояснили добре, — сказав другий здвигаючи раменами. — Добре, напишу два.

Він нетерпливо передер перший рецепіс і зачав писати два, виголошуючи поодинокі букви імен, аби показати свою втому. Потім відтяв:

— Уже добре?

— Добре.

— Тепер ідїм дальше, мій пане.

— Але в книжці ви лишили попередній блуд? — замітив холодно професор не вступаючи ся.

— О, се скоро поправить ся! — сказав красний юнак зовсім безжурно.

Обернув одну картку, та скоро передер хибне посьвідченє.

— Ви дерете книжку діловодства? — запитав переляканий професор.

— Еге, — відповів урядник нечემно.

— Нічого, — сказав професор відходячи.

Потім урядник виставив голову з вікна і сказав захриплим голосом: — Прошу панів о пять або шість хвиль терпливости. Зараз верну ся.

В залі проніс ся шепіт невдоволення. Відтак виділи всі, як молодий урядник простер на столі красну, батистову хустину, та накидував аж до країв усіякі цінні папери без ладу, придушуючи руками, а вони висували ся з усіх боків.

Два чи чотири випали на землю, а він або не замітив, або удавав, що не замітив, та відійшов. Тим часом другий урядник збирав иньші гроші, золоті і срібні, не зважаючи на тамті, що лежали в другому куті. Потім оба зникли за дверима: бачилось, наче-б ті двері пожерли їх і добро вкладчиків. Де Перута видів, як вони зникли і пішов собі стративши надію на сі гроші, які пропали в сьому бездонному вирі.

II.

Гарна блондинка йшла площею Віктора Емануеля, лівим хідником того довгого горбка, з якого видко цілий Неаполь. Але чи се з байдужности, чи занята иньшими думками, ні оком не глянула на сей привабний краєвид моря, сел, міста, які простирали ся з лівого боку. Вона йшла скоро, одіта в темний зимовий плащ, очі крили ся під чорним тонким серпанком, а маленькі руки в чорних скіряних рукавичках сховані в краснім зарукавку. Не зважала ні на краєвид, ні на прохожих, лише гляділа на плити, по яких ішла скоренько, скоренько. Справді бачило ся, що се тїнь посуваєть ся наперед, коли вона підвела свої глибокі чорні очі, осяяні якимись солодощами.

— Добрий-день, пані Елеоноро, — промовив до неї молодик тихим голосом, завірнувши їй прямо в очі, немов не можучи відірвати ся від них.

— Добрий-день, пане Павле, — відповіла здоровкаючи його і немов бажаючи освободити ся, йшла дальше вулицею.

— Не позволите, аби я товаришив вам хвилюку? — сказав сей з просьбою; — лише кілька кроків.

Вона склонила голову, а на її алябастровім, білим лиці показала ся одна струя крові. Йшли разом, поволи, не говорячи нічого.

— Чого ви все чекаєте на мене? — запитала вона несподівано, з якимсь мелянхолїїним докором.

— Бо не могу инакше, — відповів сей неначе поражений, та склонив голову.

— Чините сим мені велику неприємність, — прошептала блондинка і здавало ся, що сльози придавили її голос і закрили її гарні, лагідні очи.

— Не говоріть сього, не кажіть, прошу вас, — прошептав він наче придавлений. — Я волів би радше вмерти, ніж зробити вам прикрість.

В його тихім, дрожачим голосі пробивала ся велика, безнадійна пристрасть. Вона глянула на нього і замовкла, стараючись приспішити хід. На щасте, в сій хвилі, сього студеного, зимового рана було мало прохожих на площі; найкращим проходом Неаполя снувались лише перекунки з овочами і яриню, робітники і робітницї, люди заняті заробітком. Усі спішили до своєї праці, до своїх щоденних занять, та навіть не зважали на сю пару прохожих, що йшли мовчки не глядячи собі в очи, в яких скривав ся вираз невмірного болю.

Він виняв з дїрки від гувика китичку блїдих, свїжих фіялок, але трохи зівялих від студїни, і хотїв поволи, поволи встроїти її у зарукавок. Вона чула себе такою прибитою і слабосилою, що навіть не смїла відкинути сього маленького дару, ніжненького запаху, і сховала китичку в зарукавок.

— Продала мені отсе одна дївчина боса і перемерзла від студїни; я був перший купець, — оповїдав він, наче пробуджуючи ся з глибокої задуми. — Казала мені, що я може перший принесу їй щасте, та так трясла ся і сїкла зубами, що й дивитись було прикро.

— На свїті повно нещасних, — говорила вона глядячи в гору.

— Ви нині рано плакали, панї Елеоноро.

— Ні, ні, — відповіла швидко.

— Так, ви плакали, — повторив сей, та глянув на неї любовно і безнадійно.

— Чого-б мені плакати? Впевняю вас, що ні, — відповіла блондинка звертаючи погляд на море, аби уйти перед дослідом сих розпучливих очей.

— Чом скриваєте передо мною свої терпїня, панї Елеоноро? Думаєте, що я не догадуюсь усього? Чи може не знаю вашої судьби? Чи не догадуєте ся, що я вас люблю?

— Я казала вам уже не згадувати сього слова ніколи, пане Павле, — відповіла строго. — Покиньмо се, прошу вас.

— Добре, — прошептав він, — уже більше не згадаю сього слова, коли воно вражає вас. Але-ж ви дозволили мені, як приятелеви, як найщирішому, як найпокірнішому зо всіх ваших приятелів займати ся вами чесно, праведно. Не відбирайте мені бодай сього, се була-б несправедлива суворість.

— Даруйте, — промовила вона поправляючи ся, — але я справді така нещаслива, така покинута, самітна, що всі людські підмоги збуджують у мені підозріне, разять мене. Мені видить ся, що все, що всі хотять збільшити мої терпіння, і ті, що мене ненавидять, що мене покидують, і ті, що мене люблять. Я несправедлива, знаю се. Вірю, що невдовзі не буду мати нікого.

— Я радше вмер би, ніж мав би покинути вас, — відповів він горячо.

— Не говоріть про смерть, — сказала вона наче налякана.

— Чого ви плакали? — запитав сей знов уперто.

— Я була в церкві, — промовила вона, — і молила ся горячо, горячо. Молитва рівночасно важка і солодка для мене. Ніколи не відчуваємо так тягару нашої недолі, як тоді, коли просимо у Бога освободження, увільнення хоч би навіть через смерть. Се спонукало мене до плачу, що плів із глибини могого серця, але се також багато потішило мене.

— Він знов мучив вас? — сказав сей приступаючи просто до річи.

— Ні, ні, — відповіла вона важким голосом, — він зовсім не мучив мене.

— Ну, то хто... — запитав він біліючи від студеного гніву, — то хтож... иньший?

— Нічого, нічого, — прошептала вона тим самим зболілим голосом, наче вже на завсїди остала безсильна.

Дійшли аж до східців, що з площі ведуть до палати Каріяті, де жила пані Елеонора. Минули вже готель Брістоль і готель Бельві, та зайшли в одну частину площі, опущену і безлюдну. Вона перша завважила се:

— Вернім назад, прошу вас, — молила глядячи на нього боязкими, лагідними очима.

— Вертаймо, — промовив він безсильно. — Але скажіть мені, що він заподіяв вам, що ви аж плакали?

— Нічого, нічого.

— Скажіть мені, пані Елеоноро, скажіть вашому щирому приятелеви.

— Він не вернув до дому сьогодні в ночі. Вже від учера рана нема його дома, — зачала говорити з боєм нещасної людини.

Він глянув на неї мовчки.

— Але деж він? — відповіла вона немов говорила сама до себе, наче продовжала внутрішню свою розмову. — Що робить? Чом не вертає до дому? Чи стратив усяку любов, усю совість, усю крихітку стиду? Чи може з ним що стало ся? Коби я бодай знала, де він обертаєть ся? Але я нічого не знаю, зовсім нічогоїнько. Я нещасна жінка, непорадна і безсильна, не вмію ані оборонити, ані спасти його!

Слова виходили з її уст судорожно, мов мали придушити її. Вона говорила з притиском, із несподіваним підвищенєм голосу, наче сама в своїй сьвітлиці, а не на публичній дорозі, перед чоловіком, що любив її без надії.

— Ви все ще любите свого чоловіка, пані Елеоноро, — сказав він важко.

— Все, — відповіла вона з притиском. — Я повинна любити й поважати його.

Він не відповів нічого, але змінив ся на лиці і пані Елеонора могла запримітити в очах сього сильного, хороброго чоловіка великі сльози.

— Обовязок, — промовила вона немов звиняючись.

— Він не сповняє супроти вас ніяких обовязків, — відповів сей, що обожав її.

— І щож з того? Коли-б люди любились лише тому, аби дізнавати взаїмности.. то був би дуже веселий сьвіт.

-- Се правда, — зітхнув він.

— А потім, хто знає! Від кількох день він видаєть ся мені таким струдженим, що й не сьмію зганити його. Не сьмію навіть запитати. Нераз сидить у кутику великої нашої веранди і мовчить, курячи папіроси цілими годинами.

— Я виджу се, — сказав пан Павло. — З вікна моєї сьвітлиці видно все.

— Нераз попадає в скажений гумор, наче стрепенувшись у сні. О, пане Павле, він певне в небезпеці! Ще не було ночі, аби він не вернув до дому.

— Я видів його, вчора вечером, — і пан Павло проголосив сі слова холодно і байдужно.

— Ах, пробі, скажіть, де? — скрикнула вона складаючи руки наче до молитви.

— По що маю вам се сказати? — відповів він трохи суворо. — Чи я може сторож вашого чоловіка?

— Правду кажете, — і склонила голову трохи упокорена. — Я для вас великою мукою. Та бодай.. аби успокоїти мене.

— О, можете бути спокійні... — відповів він усміхаючись іронічно. — Вашому чоловікови не грозить ніяка небезпека.

І усміхався дальше іронічно. Вона злякала ся, добачуючи правду, не сьміла однак нічого запитувати.

— Я видів його вчора вечером, — сказав байдужно Павло, — в отьому театрі, що його звать Giardino d' inverno. Ви не були там ніколи?

— Ні, я не ходжу нікуди.

— Моє питанє було дурне, даруйте. Giardino d' inverno рішучо не для чесних жінок.

Вона спустила очи і побіліла. Але він тяг поволи дальше, немов оповідав про факт маловажний.

— Giardino d' inverno, се на пів театр, на пів café chantant, на пів гостинниця, де вечеряєть ся весело по представленю. Се місце сходини золотої молодіжі, незалежних чоловіків і веселих та незалежних дівчат.

— Я зрозуміла, зрозуміла, — сказала вона прискорюючи хід, немов бажала не слухати більше.

— Тепер здаєть ся наспіла пора великого щастя для Неаполю, — продовжав він наважившись іти аж до краю, — бо всі ті, хто вірить у ті банки, стали богачами, а вже-ж дуже богатими стали самі банкири. Giardino d' inverno що вечера повний веселих гостей. Кілько гроша там котить ся! Ваш чоловік вчора вечером побрязкував золотими наполеонами перед красними очками Лідії Джіої.

Вона не могла більше нічого промовити; але румянець сорому виступив на її ніжному лиці. Вже доходила до свого дому, коли нараз її зачав трівожити один сумнів.

— Чи й мій чоловік вмішаний у ті банки? — запитала.

— Правдоподібно в банку Коста.

— І чи може бути яка небезпека?

— Хто знає! На разі всі вірять...

— Знаю, всі мов подуріли.

— Але може наступити також катастрофа, — прошепотів він.

— Катастрофа?

— Всяка чесна совість обурюється сими фантастичними обіцянками.

— І кажете, що справді мій чоловік замішаний у цьому ділі?

— На правду: бодай так здається.

Вона стрепенула ся з відразою, входила горі сходами, що вели з площі Віктора Емануеля на вуличку Кольонне Каріяті. На вуличці вона здержала ся трохи, наче-б хотіла освободити ся від молодого чоловіка.

— Слухайте, — промовила вона до нього, — ви успокоїли мене, але рівночасно нанесли багато лиха, багато лиха сими вашими вістями.

— Чи можете бути такою доброю і поводити ся так холодно з вашим другом?

— Ні, — відповіла горячо, — я не холодна. Лише сі справи з банком, сі чужі гроші, ся гра, яку ви називаєте небезпечною, се мене дуже непокоїть. Хочете бути мені справді щирим приятелем? — додала вона з незвичайною солодкістю, що так чарувала його.

— А вже-ж.

— Стараймо ся отже разом спасти мого чоловіка. Я вам сказала, що я не холодна: але-ж я живу в його хаті, ношу його імя. Його неслава неславить мене: його катастрофа спаде на мене. Старайте ся розслідити все до найменшого, до ґрунту, скільки правди в цьому темному ділі. Розпитайте все; старайте ся розслідити правду, наче-б ви були слідчим судією. Коли грозить справжня небезпека, далека, чи близька, коли грозить яке нещастя, прийдіть сказати мені, певно, безпрованочно.

— Зроблю все, — сказав він зворушений.

— Я тоді промовлю сама до мого чоловіка. Він слухає мене инколи. Сим разом мої слова будуть такі горячі, сподію ся спасти його ними.

— Ви сьвята женщина, — прошепотів він, — але я не вірю, аби се чудо сповнило ся.

— Як думаєте, чи дуже скомпромітований мій чоловік? — сказала вона налякана.

— Не знаю, — відповів він заклопотаний, — але розвідаю, вірте мені, наче-б ходило о мого приятеля, — додав із болістю.

Та ось зачинали вже ходити люди, що цікаво гляділи на сю пару, може підозріваючи. Пані Елеонора зблизила ся власне до свого дому, мала лише обійти поза вугол саду Каріяті. Подала йому маленьку ручку в чорних рукавичках, а він задержав її хвилику в своїх.

— Прощайте, — сказала, — мушу йти; всі дивлять ся.

— Ми все говорили про нього, — сказав він мелянхолійно.

— Се наша покривка, — шепнула вона, — так, здасть ся мені, буде менша вина. Прощайте, пане Павле.

— Кажіть радше: до побаченя.

— До побаченя... не знаю коли.

— Скоро буду мати певні вісти.

І глядів на неї з такою любовю, що ціле її серце наповнило ся великим жалем...

— Чому й ви ходите вечерами до Giardino d' inverno? — запитала з легеньким усьміхом.

— Так, аби трохи розірвати ся... — прошепотів він червоніючи.

— Але ви були самі, неправда? — запитала його з глибоким довірем.

— Сам, усе сам, дорогенька, — промовив оголомшений.

— Не ходіть там більше, — докинула йому відходячи з чарівничим усьміхом.

Він глядів, як щезала ся струнка і темна постать. Ішла легенько і зараз звернула за вугол саду Каріяті. І він жив у величезній палаті Каріяті на третьому поверсі, а вона на другому. Але не сьмів іти за нею, не сьмів і собі-ж вертати до дому, бо лякав ся тисячних сусідів, що жили в сьому величезному будинку. Зійшов знов на площу, тримаючи машинально на своїх устах руку, яка держала ручку пані Елеонори.

В просторих сінях палати Каріяті подибала пані Елеонора Тріджжіяно свого сусіда, професора де Перута, що в-друге виходив на лекцію. Вона всьміхнула ся ласкаво, бо була все добра з тим бідним робітником, боязливим і нещасним, для якого жіночий усьміх видавав ся особливою ласкою. Бідний професор, зворушений сею жіночою прихильністю, зупинив ся перед панею. Професор сього студеного ранка надів грубий вовняний плащ і пару дуже грубих вовняних рукавичок, що закривали йому ледви долоню, а крисаню від студіни засунув аж на очи. Хоч який

відлюдок, він задержав ся перед панею заклопотаний, змішаний та бажав обміняти ся з нею бодай кількома словами.

— Як ся маєте, пані? — запитав із тривогою, наче-б вона була хора якийсь час. Запитав так лише тому, аби покрити свою непорадність.

— Добре, дякую, — відповіла, — а ви, професоре, все при праці?

— Завсїди. Се моя вірада, — додав байдужно, гадаючи, що ліпше було-б піти собі, але не знав, як освободити ся.

— А ваша родина здорова? — промовила, аби сказати щось і показати ся для нього чемною.

— Дякую, дякую, — сказав він зворушений. — Вчера я дістав лист, предовгий лист від моєї сестри. Запитують мене... питають про сі банки... — прошепотїв наче нечаяно захоплений.

— Навіть вони? так далеко? — промовила вона здивовано, не можучи опанувати легенького румянця.

— Правдоподібно.. вість дійшла аж на провінцію. А при тім... — додав запинаючись — жінки на провінції цікаві... хочуть довідати ся від нас про все... думають, що ми знаємо все...

— Але може й вони мають яке діло в банках? — відповіла трохи наляканим голосом.

— Не думаю, не думаю, — продовжав уриваючи, наче-б не міг проковтнути кусника їжі. — Не мають грошей, не можуть мати, ви знаєте, ми дуже бідні.

— Може так ліпше, — промовила стиха. — А чи ви відписали їм?

— Так, зараз. Я написав, що сі банки нічого иньшого, як лише ошука, не можуть бути нічим ліпшим, як лише ошукою. Про те бачно з ними.

— Добрийдень, професоре, — промовила вона нечаяно, відходячи дуже бліда, мов пронята смертельним морозом.

Він глядїв на неї, як переходила через подвірє та ступала на сходи. Відтак подав ся до свого діла, зайятий листом, у якому сестра конче просить вістий про банки, лише отак із цікавості, аби знати; але се дуже турбувало брата. Не мали нічого зовсім нічого його мати і сестра; але чому така цікавість?

А пані Елеонора Трїджджїяно йшла по сходах поволи, немов на її раменах лежав цілий тягар важкої журби. Ледви вїйшла в свїтлицю, подала їй служниця листок від її чоловіка, написаний

олівцем і датований із центральної стації. Він писав коротенько ось що:

„Дорога Елеоноро! Їду до Салерна в справах банку Коста; там маємо заробити багато гроша. Верну за три або чотири дні. До побачення! Карльо“.

Ні одного любого словечка, ні одного словечка для неї; все той банк, усе ті гроші. А може він сам не поїхав! Може ся жінчина... як назвав її пан Павло?... ся Лідія Джіойа - певно видумане імя — може вона з ним? Пані скинула капелюшок і плащ, не відповідаючи нічого служниці, яка запитувала, чи лагодити снідане, та сіла у фотель, закривши чоло і очи долонями. Не була вже холодна, ні: сказала правду Павлови Коллеманьови. Але прочувала, що її житю грозить катастрофа: вона була тепер у тому невідрадному стані, де все докола неї захитало ся, ніде не було підпори, о яку могла-б оперти ся її нещасна душа. Була сама. Невинне і чесне своє серце і жите віддала вона чоловікови, Карльови Тріджджяно: він згордував сим серцем, він знищив своє і жінчине жите, а однак оставав нероздільно злучений із нею перед законом і людьми. Не мала ні дітей, ні родичів, ні приятелів, нікого. Мала лише одного приятеля: але Павло Коллеманьо любив її від двох літ, без ціли, без надії. Вона роздумувала про сього бідного і доброго молодця, для якого була одинокою метою жита, роздумувала про се безмежне терпінє, виділа перед собою безодню, чула загладу. Вона справді була чесна і добра, з відразою до лиха, з відразою до гріха; але така запора душі мусіла уступити перед співчутєм. Співчутє, співчутє! Хто мав співчутє для неї, у самоті, в сьому занедбаню? Вона покинена в мовчазній світліпї, в сумерку студеної, темної зимової днини. Ціла хата мовчазна, всюди тихо кругом неї. Навіть не чути голосу в цілій просторій палаті Каріяті, високій на три поверхи від боку площі, а на шість від вулиці Конкордія, в якій більше ніж двацять чотири мешкань більших і менших. Ся самота! Де її чоловік? У Салерні, замотуючи ся у сі страшні вчинки, які завдавали їй стільки страху і які може заплямують її честь! У Салерні, в товаристві сеї жінчини з красними очима, сеї Лідії Джіойа, що весело пожирала золоті наполеони, зароблені нечестю. Пустиня! Але деж Павло Коллеманьо? О, певно, сеї недалеко, в світлиці на третьому поверсі, пише до неї лист, один із тих довгих, зворушуючих до глибини, на які вона ніколи не відповідала, але яких

не сміла відкидати із милосердя. А може шукав певних вістей, про які вона так горячо просила, аби спасти її чоловіка? І се значило ще любити її, любити так горячо, так незмінно, що вона відчувала для нього в душі глибоку подяку. Але власне сього, що її любив, що помагав їй у горю, що ніколи її не покидав, сього Павла Коллемань вона не могла закликати до себе: самота була невинністю, се товариство було-б гріхом. Сама, самісінька.

Вона дуже зраділа, коли служниця сказала, що прийшла донна Кончеттіна, жєбруча сестричка, і хоче щось сказати їй. Було се дуже в пору для пані Елеонори, аби розвігнати сю самоту, сю сумовитість, аби освободити ся від тягару прикрих гадок, що немилосерно давили її серце. Вона не знала гаразд сеї сестрички, донни Кончеттіни, здибала її лише кілька разів на подвір'ю, бо були сусідками. Донна Кончеттіна мешкала на третіх сходах другого поверха, все бідно одіта, все мовчазна, очі спущені в низ, ходила так тихенько, наче б мала на ногах суконні черевики. І так тихенько також увійшла. Спідницю мала з чорного сукна, на плечах велику, чорну хустку і капелюх із чорним серпанком, перевязаним під бородою. Не дбаючи на студінь тримала в жовтих руках стару торбину, на якій був вишитий когут уже дуже затертими нитками.

Ціле лице сестрички донни Кончеттіни було одностайної жовтої краски, наче-б туди не плила ні одна крапля крови. Повіки все насушнені надавали їй дуже обережний вигляд, а ніжні уста мали вид біленької рожі

— Слава Ісусу Христу й Марії! — промовила тихим голосом.

— На віки слава, — відповіла пані Елеонора.

— Чи не перешкоджую вам? — запитала сестричка, глядячи навкрузи і тримаючи одностайно жовті руки на своїй торбині.

— Ні, зовсім ні, — відповіла пані Елеонора, скриваючи свої важкі думки.

— Вчиніть мені одну ласку, — шепнула донна Кончеттіна.

— Дуже радо, коли лише зможу, — відповіла пані Елеонора, що хоч не була богата, але мала милосерде над бідними.

— Я знаю, що ви щаслива душа, сьвята, і думаю, що не відкажете мені. Се для вас маленьке діло.

— Говоріть, говоріть, — промовила терпливо пані Елеонора, не виявляючи нудьги ізза таких вступних бесід.

— Маєте знати, я і моя мати такі бідні, такі нещасні, і коли б не вміли направляти суконних черевичків і старих коронок, то просто не мали б чим жити. Ах, моя пані, як тяжко, як прикро жити чесно! — додала зітхаючи, наче б виходила із страшної борби, в якій була загрожена її чеснота.

— Справді, дуже тяжко, — замітила пані Елеонора з глибоким зітханєм.

— У кого ж нема своєї муки? — товкла далі сестричка, та глянула допитливо в лице Елеонори. — Житє, се ненастанна боротьба. Хто бореть ся много, хто мало, але всі борють ся. Моя мати і я весь вік боремо ся. Тепер лише показуєть ся проблиск надії.

— Яким способом? — запитала байдужно пані Елеонора, яку вже збудили сі науки, а ніяк не могли розважити її журби.

— З тими банками, — шепнула набожна сестричка, кидаючи ще раз оком навкруги.

— Банками? — крикнула Елеонора дуже зачудувана.

— А вже-ж. Усі користають із сього золотого дощучу, із сеї манти, яку всилає Господь із неба. Се якась благодать спадає на Неаполь, що не заслужив на се за свої гріхи. Чому-ж і ми, бідні, не мали б бодай трохи скористати? Чи ми не божі душі? Ми стільки втерпіли ся, чому-ж не мало б нам трохи полекшати?

— Але як? — сказала Елеонора, ще більше затрівожена.

— Я, по правді, — продовжала сестричка не звертаючи уваги на питанє, — перше радила ся дон Теофіля, нашого сьвятого пароха. Мати і я не зробимо ані кроку не спитавшись його ради. Коли я розповіла йому цілу нашу біду, то сей добрий сьвященник слухав, слухав, відтак сказав, що се не противить ся волі божій. Без божої волі і волосок не спаде чоловікови з голови! Отже Бог дозволив, аби були такі банки; про те нема гріха користати з них.

— Але як, яким чином? — запитала в-третє Елеонора, дуже розцікавлена.

— Я прийшла до вас, — промовила сестричка, вказуючи, що справді прийшла, — бо ваш чоловік дон Карльо може все зробити у пана Кости, сього великого банкира, сього добродія Неаполю; пан Карльо може дуже багато зробити для моєї матери і для мене. Будете його про се просити як його жінка?

— Донна Кончеттіна, адже-ж ви не сказали мені, чого жадаєте від банкира Кости. Мій чоловік, так... думаю, знає його...

— Більше, ніж знає, він його скарбником...

— Чим? чим?

— Скарбником...

Сі слова наче поцілили в саме серце паню Елеонору. Не сказала нічого. Сестричка встромила руку в торбину, на якій був вишитий когут, і шпортала в ній щось. Пані Елеонора думала, що донна Кончеттіна витягне просьбу, в якій буде просити для себе і своєї матери малої грошевої підмоги від банкира Кости. Але ся не виняла подовгасто зложеного паперу, як то звичайно в Неаполі пишуть просьбу, навпаки, витягнула скіряну жовту мошонку, декуди повитирану і звязану сильно мотузками. Сестричка тримала її в руці мов сьвятий образок, потім зложила на колінах, а торбу поклала на землі. Потім відчинила мошонку.

— Ми хочемо зложити нашу бідну ошадність у банку Кости, — промовила сестричка хитро, допитливо.

— Ах! — відізвала ся здивована Елеонора.

— Се дуже маленька сумка, призбирана за трицять літ серед біди і недостатку. До того кілька разів робили ми вигоду не одному приятелеви, позичаючи малу суму, а сі віддавали з нагородою. Але часи настали прикрі, моя пані, — додала сестричка зітхаючи, — і не можемо ніколи дістати на рік більше п'ятнадцяти або й двадцяти від ста. А тепер, як дає Коста місячно по п'ятнадцять і вісімнадцять від ста, розумієте, то ми постягали сих кілька лірів від усіх наших довжників. Що ми не натурбували ся! Кілько ми не намолили ся Господа! Сі довжники такі твердосерді, такі нікчемні, що процент ще яко тако заплатять, але ніяким чином не хотять звертати капіталу! Поміг нам Господь Бог і добрий ексекутор, Гаetano Фальконе, а він незрівняний у стяганю довгів, сьвятий чоловік, совісний. В кінці ми постягали все і порадивши ся в парохом, я принесла отсе вам, аби ви передали сьвоєму чоловікови.

І вона перечислювала гроші поволи, поволи, папір за папером. Елеонора затривожила ся знов, відчуваючи цілу сіть поганих і нечесних зисків, якою обмотували ся довжники і падали в пропасть. Вона запитала машинально: — Скільки-ж тих грошей? — думаючи зовсім природно, що там яких кількесот лірів.

— Маленько, дуже маленько, — промовила сестричка перечислюючи далі папери.

Пані Елеонора підперла голову рукою, зажмурила очи, немов не хотіла видіти сього страшого образу, та вичікувала терпливо

кінця. Се трівало добру хвилю. Сестричка спокійно дочислила до кінця, зложила папери в двоє, звинула в трубку та подала гарній бльовдинці.

— Сорок тисяч лірів, — сказала тихенько сестричка.

— Кілько?

— Сорок тисяч лірів, повторила.

— Ваші?

— Наша кервавиця.

— І хочете вложити їх у банку?

— Так, але хочемо на відсотки, по двацять від ста місячно.

— На відсотки?...

— Ваш чоловік може се зробити. Що се шкодить Кості? Вісімнацять, двацять для такого, що заробляє так багато, се ніщо.

— У кого, думаєте, заробляє?

— Не знаєте? Ваш чоловік се говорить. Се гроші Франческіеллієві.

— Чиї, Франческіеллієві?

— Франческо другий, бурбонський! Се він змишував ся над неаполітанським народом; а коли ушасливить усіх, верне сюди, і всі його приймуть з отвертими раменами. — Най дієть ся божа воля! — говорить парох чуючи таку бесіду. — Знаєте пісню, якою повитають Франческіелля з поворотом?

— Але-ж я нічого незнаю, — відповіла пані з глибокою розпукою.

— *Agarite port' e ffeneste, sa chill' amico é leste.**) Значить ся, можна съвяткувати, коли Бурбон стоїть перед воротами. Але ми хочемо двацять від ста, розумієте? Ми вже все обчислили, мама і я, на стільки місяців наперед відсотки від зложених грошей.

— А осьде срібняки, — промовила по хвилині сестричка, подаючи добрий жмуток пані Елеонорі. — Але... ми добре розважили, неправда? Двацять від ста: коли ні, то ми задержимо сих кілька лірів і почнемо з ними щось иньшого.

— Держіть, — повторила холодно пані Елеонора.

— Як то?

— Я не приймаю.

— А то чому? Чи може тому, що ми жадаємо двацять замісь вісімнацять? Ах, моя пані, моя пані, ми такі бідні, а сьвіт такий непевний! Впевняю вас, коли-б я не мала старушки матери, не гадала-б я про се; але коли чоловік у біді, повинен про все

*) Відчиняєте брами й вікна, бо на дворі жде приятель.

гадати, аби не бути таким нещасливим. Ми собі поробили рахунки: сих двадцять від ста конче нам треба, не можемо відступити.

— Най буде так, як хочете, донна Кончеттіна, — але я не можу прийняти ваших грошей.

— А то чому?

— Бо я нічого не знаю про сі банки, не хочу знати, ні тепер... ні опісля.

— Чи ви може сумніваєтеся?

— Я? ні! — додала холодно пані. — Але я не хочу мішати ся в грошеві справи.

— То чом не позволите мені поговорити з вашим чоловіком?

— Його нема дома, він у Салерні.

— Верне швидко?

— Не знаю, правдоподібно за три або чотири дні.

— То я піджду, хоч мені дуже не по нутру стратити відсотки за сих кілька день. Знаєте, ми люде бідні.

— А чому-ж ви самі не несете грошей до Кости?

— Такий натовп що дини в сьому банку і в иньших! Хтож би не хотів похіснувати ся ласкою божою? Я стидаю ся натовпу. А відтак.. мені не збільшать відсотків, коли не пошукаю заступництва. Зажду на вашого чоловіка.

— Чи ви певні, що він зробить вам сю ласку?

— Зовсім певна, — сказала сестричка поважно. — Вже стільки днів, як лише подибле мене на сходах, говорить про сі банки, аби я зложила там гроші свої й своїх приятелів.

— То добре, — відповіла пані Елеонора та здвигнула плечима, немов скидала з себе тягар. — Пождіть на нього.

— Ви заховаєте се в тайні? — запитала сестричка складаючи гроші в мошонку. — Я не хотіла-б, аби в палаті знали про сю маленьку оцадність! Стільки тут лихих людей! І в тих трьох чи чотирьох днях скоро найшов би ся злодій. Ми жінки, самі. Прошу о се дуже.

— Не піду ні до кого, не скажу нікому.

— Матінка Божа най вас благословить, — сказала сестричка збираючи ся до відходу.

— Нехай вас провадить Матінка Божа, — відповіла по-божно пані Елеонора.

Оставши сама, почула ся дуже занепокоєна. Служниця прийшла знов запитати, чи лагодити снідане. Було пізно, і дівчина

сама дуже зголодніла. Пані встала та пішла до звичайної їдальні, щоб снідати самій, а служниця usługувала покvapно.

— Чи пані дозволять мені вийти по сніданню? — запитала нараз.

— Так, але вертайте скоро. Я сама.

— Мені треба певно дві або три години, — сказала служниця наливаючи каву. — Маю полагодити дві дуже важні справи.

І вона так гляділа на паню, наче-б хотіла сказати все. Ся встала, бажаючи піти знов до салюну, і обернувши ся до служницї веліла їй говорити. Все тепер так тиснуло ся до неї, що вона старала ся відсувати від себе і придушити цілковитим забутєм.

— Ваша ексцеленція знають, що я маю виходити замуж за три або чотири місяці. Я починила стілько видатків на наше господарство, на закупно біля, посуду і иньшого. Мій суджений Тотонно також видав багато гроша. Тепер ми лишили ся без одного сотика, зовсім без нічого ізза сих великих видатків на весіле.

— Я вам подарую дещо на сей день, — сказала пані, читаючи байдужно верхню картку якогось французького роману.

— Ваша ексцеленція такі добрі! — промовила зворушена служниця. — Але нам треба більшої суми, маємо заплатити хату за три місяці і всі видатки. Ми так умовили ся вчора з Тотонном: занести все на Монте ді Піета, біле, золото, мідяні посуду, все-все позаставляти і цілу суму віддати до банку на три місяці на відсотки. За три місяці, моя пані, буде красна сума: се чиста роскіш. Від триста лірів, приміром, коли нам дадуть на Монте триста, маємо... маємо за три місяці сто вісімдесять лірів відсотків. Викупимо заставлені річи, і лишить ся нам іще сто вісімдесять лірів. О, ми добре почислили, Тотонно і я.

— Бідна Рафаеля! — промовила пані Елзонора з легким вітханєм.

— Чому бідна? Як є достаток і здоров'є, то ніхто не бідний; банки, моя пані, не дадуть нікому загинути.

Пані склонила голову і читала.

— Пустите мене, ексцеленція, на сі три години? Маємо йти на Монте, а відтак до банку. На Монте все глітно. Всі хочять вложити гроші в банках і всі заставляють. Заставимо також красшівовняні подушки, аби була більша сума. Сторожиха Дженовеффа заставила навіть сьвяту Дженовеффу, цілу зі срібла, але се вже сьвятотатство...

- Йдїть, ідїть, бідна Рафаелльо!... — прошепотїла солоденько панї.

— Нічого вам не треба?

— Ні, нічого.

— На добрийдень, експеленціє!

— До побаченя.

І знов зістала сама. Тепер утишила ся вся прикрість її терпїня. Їй здавало ся, що вона без терпїня перебула ціле нещастє розбитя корабельного, відчула страшну розпуку заглади, страшне вражїне морської хвилі, що закривала її аж по голову,

Але тепер ся грізна хвиля вже минула. Вона потонула. Їй здавало ся, що вона лежить тепер на днї моря, на піску, легенько засипляє в безмежній утомі, яка наступає по такій боротьбі. Їй видїло ся, що вже більше не може спасти ся, затоплена на віки, в безконечній бездїльности перед смертю, серед залаху води, що перепливає над її тілом і головою. Щож могла більше робити? Вона втомила ся. Судьба побїдила її. Всї віщували їй нещастє. Вона стала слабою жінкою, побїдженою ще перед боротьбою, а від страшного глуму смертної години лишила ся їй лише меланхолїйна жура, бо все навкруги неї і в нїй страчено. Машинально, наче яке марево, в чорній, вовняній сукні, красно перевязаній поясом, з лицем ніжно блїдим, що проблискувало серед чорної барви, пішла на веранду своєї спальні, з якої стелив ся вид на сад палати Карїяті. В глибині вікна на третьому поверсі за склами видно було закохане лице Павла Коллеманьо. І по легенькій усмішці крізь скла вікон вони гляділи на себе довго, гляділи недвижно, без словечка, прикуті до себе. Минали години, кінчив ся день; а за тими вікнами вона чула себе затопленою, пропашою.

III.

Тиждень перед Рїздвом того року був несподівано милий. Затих лютий, північний вітер, що віяв від половини грудня по всіх вулицях Неаполю і лякав та мучив непривичних до студїни Неаполїтанців. Тепер повїяв ніжненький легїт Шїрокка по цілому місті, що так любить ся в ньому. Може його спровадили молитви бідного народу, а особливо продавців усілякого рода, найбогатших і найбіднїйших. Вони в сей тиждень боять ся слоти і студїни та ставляють свїчки святим, аби настала погода, аби весь люд вийшов із домів та купував те, що продаєть ся на величезній торговиці.

На тиждень перед Великоднем і Різдвам підносять усі очи до неба, зітхають, аби засьвітило сонічко, навіть безинтересовні, бо знають, що се тижні сьвяті, щасливі для бідних і нещасних, яких усякий споможе, поратує. Кожний щось купить, люди бодай трохи засібні все мають деякий сотик на видатки. І сього року Дитятко Ісус замінило своєю ласкою студений вітер на шіроко і весь Неаполь зробив ся величезною торговицею. Натовп людей тягнув ся аж геть-геть до робітницьких мешкань на Толедо і там робив ся безмірним. На Толедо видко було багато лавок, сотки малих переїздних крамничок. З Толедо тягнула ся смуга людей аж до площі Віктора Емануеля, аж до зелених горбиків, змінюючи Неаполь на гамірне муравлисько, величезне, безмірне, де все гуділо наче в Веаувію.

Елеонора Тріджджіано через цілу сю студінь була в домі одна, топила в печі та гріла ся при теплому полум'ї огню серед великої сонности, що обнімала її все більше. Чоловік вернув зі Салерна у веселім настрою, дуже говіркий, курив багато, маячив, наче гонив по високих скалах за великою добичю. Лише трівожило його бліде личко жінки. Подарував їй красні ковтки з брилянтами, дуже гарні, дуже цінні, але вона приняла їх зі слабюю усмішкою і від біди носила їх нів днини. Він обіцяв їй двічі прогульку до Сорренто, бо було тепер у моді їхати туди навіть у зимі, але вона відказала байдужно, звиняючи ся тим, що трохи нездужає, морозить її.

Чоловік відтягав ся від неї радо, використував сі поверховні любощі для неї, аби втишити бодай в части голос своєї совісти, а як лише завважав, що вона нудилась або була уперта, здвигав раменами та виходив із дому весело, з папіроскою в зубах, підсвистуючи якусь пісеньку. Двічі не ночував дома; а за третім разом ні в думці не було йому, оправдати перед жінкою свою неприсутність, як то перед тим усе робив. Вона хитала головою та попадала в безмірну задуму при огні. Не виходила. Не говорила більше з Павлом Коллеманьо; не хотіла говорити. Сі розговори навіть на вулиці мучили її дуже. Лише сиділа цілими днями за вікном на малому фотелі, удаючи, що читає, а справді не читала, лише гляділа невпинно на се бліде, тужливе лице, що ясніло за вікном третього поверха. А смерком, коли її чоловік вечеряв у Giardino d' inverno, або відводив Лідію Джіойю до другогорядного театру на Сан Карльо, вона читала предовгі листи,

які щоденно нехибно приходили до неї. Не находила в собі стільки сили, аби не глядіти на нього і не читати листів. Бліде личко ставало жовтійшим, а під очима показали ся чорні смуги, сліди безсонно пробутих ночей.

Але коли повіяв ніжненький шіроко по Неаполі, Рафаелля перестала топити в печі і відчинила двері веранди. Елеонора Трідждіанно глянула на миле сьвітло сонця, і вже не могла ходити ся в кутику сьвітлиці перед сим теплим сьвітлом, яке доходило крізь вікна, та перестала читати, думати, мріти. Байдужність, яка томила її, зникла при сій зовнішній веселости, яка приневолює всіх Неаполітанців покинути всяке горе.

— Чи пані не йдуть за справунками? — запитала служниця Рафаелля, крутячи ся коло неї.

— Не маю нічого купувати, — відповіла пані нерішучо.

— Та купіть дещо на милостиню для бідних, моя пані, — промовила служниця і пішла до шафи виняти нову сукню, яку принесла кравчиня ще перед п'ятнадцятьма днями, а пані не мала її ще на собі ізза якоїсь лінivosti.

Дуже принадно виглядала пані в сій сукні з темно синього сукна, прикрашеній маленькими срібними гальонами, і в красному пальті з великими, красними гузиками. Виглядала молодша, ніж звичайно. На великому капелюсі з темно-синього сукна повівали довгі пера. Криси капелюха кидали слабу тїнь на її алябастрове лице, а під навислими перами ясніла звинена, русява коса. Рафаелля подала їй зарукавок, калитку на гроші і сховок на папери, та біленький платок до носа.

— Як би пані мали хлопчика, пішли-б накупити йому іграшок і маленьку воскову ляльочку, — шепнула Рафаелля з таким довірем неаполітанської служниці, що було-б безличністю, як би не походило з доброго серця.

— Не говоріть про такі річі, Рафаелльо, — сказала півголосом пані, застїбаючи рукавички.

— Хочу сказати, що не така була божа воля... — додала Рафаелля, бажаючи сказати все.

І поволи, десь коло другої, по п'ятнадцяти днях замкнення, Елеонора Трідждіанно вийшла. Не знала, куди йти. Не хотїла нічого купувати і звернула машинально на площу Віктора Емануеля, аби піти помолити ся до церковці, побіч монастиря Сан Пасквалє. І на площі був великий рух. Продавці накопичили по

склепах ковбаси, шинки, всякі сири, малі кружки сардинського сира і великі круги котровського, а перекупки позаставляли на дорозі, вздовж цілого хідника, коші з яблуками і грушками та всякою огородиною, цілі піраміди помаранч і величавих мандарин; була тут капуста кучерява і біла ріпа, Петрів батіг і всякі бадильні коріня, накладені цілими стиртами, горами, свіжі; велика зеленъ наповняла радістю всіх.

Продавали вздовж, тому пані Елеонора мусила зійти з хідника і йти серединою вулиці. Вона пішла просто до церкви, сподіюючи ся найти там сю самоту, сей спокій, який відповідав сумному настроєви її серця. В маленькій церквці на Рівдяні свята відновили всі срібні образи, положили новий служебник у красній червоній оправі, змінили льняні обруси і застелили нові в гарними коронками. Поставили навіть на престолі свіжі цвіти в старих судинах, які паламаръ вчистив із пороку. Всякі люди молили ся в сю пору; пані Елеонора клякнула смирно в деревляній, старій лавці, де сідали лиш бідні люди, що не мали сольда заплатити собі за тростянове крісло.

Старала ся зібрати свої гадки, хотіла молити ся: але почула в сій хвилі, більше ніж коли небудь, жорстокій скептицизм, який довів її аж до апатії. Вона знала, що вже ніколи не мав вернути до неї її чоловік; уже ніяка молитва не була-б його змінила. А як би навіть стало ся таке чудо, то для нього серце жінки було б холодне на віки. А другий?... ох, не хотіла думати про се в церкві, се гріх, страшний гріх. Не находила в собі спромоги зненавидіти сю думку, не мала сього опору чистоти, сеї колишньої чистоти. Піднесла ся з лавки, невспоковна, невдоволена, не можучи ні заплакати, ні пожалувати ся, ні молити ся.

Коли виходила із церкви, пробивав ся на її змученім лиці якийсь холодний страх, якийсь вираз, що мимо сильної волі не спромогла ся відкинути важких, прикрих думок. Як би ще трохи була йшла вулицею, то певно був би її стрінув Павло Коллеманьо. Павло все чекав там на неї, і вона кожної хвилі лякала ся, аби не побачив її. Перейшла непевно кілька кроків і хотіла зійти на Толедо через вузеньку вуличку, нерівну, з сотнями східців, і тому називали її всі *Cento gradelle*. Селянки сиділи та оглядали ся і подивляли сю красну паню, якої срібні гальони ясніли на сонці; але вона прискорювала хід, сходячи на вулицю *Сетте Дольорі*, наче-б утікала перед небезпекою. А коли входила на *Пінясекка*,

в велику робітницьку дільницю, різдвяний гомін ставав голосніший і вона поволи, поволи згубила ся в великім натовпі. Вже зачала ся продаж риб на мармурових столах, богацтво моря неаполітанського. В кошиках було повно морських животин і напів живих риб зілляних водою, а продавці кричали весело.

— Сім лірів, сім лірів, сей колень.

— Шість лірів! — кричав якийсь кухарь.

— За менше не спущу — кричав голосно продавець.

— Шість і пятьдесят!

— Ні, сім.

— Давайте, я знаю, що то задля Руффо-Шілля — говорив кухар, витягаючи сім лірів.

— Най же Шілля! — крикнув купець.

— Най же Шілля! — повторила юрба.

Елеонора Трідждзіано думала, що впаде серед сеї гнилої воні морської води, морських мерен, оселедців, повзучих угорів, від сього горячого пополудневого шірокка. Але покупці, найбільше з вищої верстви, біднота, торгували ся дуже довго і так було глітно, що вона мусіла переходити шттовхана і давленя з усіх сторін.

— По двацять чотири сольди, — по двацять чотири — кричав продавець угорів.

— Три ліри — три кілограми, — кричав купець голосніше від нього. Торг ставав голосніший, слова горячіші, торгували ся о один сольд, о два, і вкінці продавець і купець робили ся щедрими, та опускали по шість сольдів.

— Продам ізза сих сьвятих тижнів, — кричав рибак, завиваючи угоря.

— По три ліри, по три ліри, — кричав продавець угорів, заливаючи великими струями води білі лавки наповнені угорями.

Ціла живість, ціла горячка неаполітанська виявляла ся в сьому напливі і відпливі людей коло сих мармурових столів, коло сих величезних кошів, під величезними чорними парасолями, навкруги великих лавок, заставлених малими кошами, кругом коритець, у яких біліли живі поліпи. Якийсь хлопець пореходив на силу крізь товпу, підносячи в гору великого, сьмішного рака, з величезними лабами; побіч матери, що несла багато товару, йшла мала дівчина, а на малій ручці тримала перевішені чотири угори. На землі було багно, яке

заносило морською тваню; горяче повітре було гниле і затхле і якась дивна вохкість огортала всіх людей і всі річи.

Елеонора Тріджджіано затикала уста наперфумованою, батистовою хусточкою. В сій великій глоті, із слів, які чула навкруги, з красних кінцевих фраз, із утіх, розговорів, які вели ся між жінками і чоловіками, із великого вдоволення, яке пробивало ся на лицах усіх, набрала ясного і певного пересвідчення, що через Неаполь пливе великий гріш, що його мають і найбіднійші, що се Різдво буде миле всім і се сьвято замінить ся у величезний пир, набере в сьому році величезних розмірів.

Pare l' urdemo juorno che se magna, говорив поет, описуючи Різдвяні сьвята; а в дійсности милий вигляд на страву, смачну страву, якусь неозначену страву, наповняв Неаполітанців горячою, фантастичною радістю; всюди марева якогось острова дармоїдів, де гори з макаронів, гори всякої ярини, величезні тарілки порізаних угорів маринованих, варених, печених, з оцтом, з яйцем, з бібковим листем: салата і біла капуста, покрита угорами і перемішана з яйцями та приправлена оливою. Курята печені, курята варені, курята на помідоровім сосі, курята смажені. Справдшій остров дармоїдів сього року, бо гроші банкові, перебігали всюди, з кишень князів до калиток сторожів, від богатих міщан до куховарок, з кишень людей милосерних і чесних до кишень бідаків. Гроші котили ся всюди, напливали з усіх сторін, а найбільше з провінції, надходили з усіх сторін і розходили ся всюди, щедро по цілому неаполітанському місті дармоїдів перед Різдвом. Змисли Елеонори Тріджджіано немов наострили ся через сих п'ятнадцять день самоти і задум. Вона відчувала крізь сі голоси, крізь барви, крізь запахи якусь правду острійшу, певнійшу, глибшу; її дивувала та велика розпушта полудневого міста, де звичайно володіла уміреність, бідність; аж тут нараз усі при грошах, кождий може їсти, що захоче; продають ся ліпші риби, ліпші ярини, ліпші овочі. Її неволило якесь велике зманіженє, серед стільки гроша, що напливав із усіх сторін, серед такої щасливости тих, що мали за що купувати поживу, де всі немов сонні несли то курочку, то ярину, живу рибу, на великий обід, на два обіди, не затримуючи ся ніде. Вона йшла, поштовхувана юрбою та зближала ся до Толедо. Аж тут мусіла пристанути перед шатром із тісточками і сухими овочами, при вході до Пінясекка. Продавець своїми лавками, відчиненими скринями, кошами, заставив не лише

хідник, але й вулицю. Сухі, білі каштани, білі ліскові горіхи, великі і малі, насипані міддаль, сухі фіґи з Калябрії, кетяхи винограду з Сицилії, сушені сливки посипані білим цукром, дрібні сухі черешні; малі, красні тісточка, великі тіста, макарони всякого рода і розміру – а все се прикрите штучними цвітами, красними паперами, золоченими вінцями, а над усім підіймав ся величезний, чотиригранний бальдахин, під яким глотили ся люди проміж скринь, лавок, кошів.

А під луком крамниці звисав великий папір, колихаючи ся, бо все кожний порушував його головою, хто входив і виходив. На ньому яркими красками червоними, жовтими і синіми нарисовано великого паяца, що їв руками макарон із тарілки, а побіч смішна напись:

Хто лиш прийде купувати,
Кільо тісток хочу дарувати,
Правдивих тісточок від Кости.
Най жиє, най жиє банк Кости!

Се значило, що від трьох днів продавець тісток, сушених овочів, різного сушу, всякому, хто лише приходив до його крамниці купувати сухих фіґ або горіхів, винограду і тіст, дарував кільо макаронів званих zita. Кільо тих макаронів, трохи счорнілих, стояло пів ліри: сі торбини з тістом були поскладані на землі крамниці. Було се тісто з Costa Vesuviana, як се звичав продавець, але гіршої якости: справді сей гостинець, ся щедрість, ся різдвяна благородність видавала ся милою появою для неаполітанської людности і від трьох днів, як рознесла ся та вість, ніколи не випрожнювала ся крамниця, всі приходили купувати і повторяли весело вірші на малюнку: Най жиє банк Кости! І по цілому Неаполі кружили всякі смішні і фантастичні казки про торговця тістами на Піньясекка. Хто говорив, що торговець заробив трийцять тисяч лірів у банку Коста; хто казав, що Коста дарував йому десять тисяч готівкою і пятьдесят тістами, аби роздавав між неаполітанський народ. Інші банкири і їхні приятелі лютили ся такою рекламою, яка видавала ся невідповідною але могутною, і старали ся притемнити її. Але крамниця ніколи не стояла пусто, без купців. Коли ті, що купували за шість солдів тіста, діставали даром кільо макаронів, то иньші, що давали більше ніж пів ліри, діставали від продавця знижку. Що се шкодить! Крамниця ненастанно була повна і ті, що давали три, пять, десять, двадцять

лірів, несли зі собою поважно своє кільо макаронів, наче б виграли терно. Мовчки гляділа на сю юрбу Елеонора Тріджджіано, усміхаючи ся байдужно, трохи заголомшена запахами риб, ковбас, сира, квасних консервів та запашної ярини. Вони охолонула трохи сходячи з Толедо на площу Каріта.

Дійшла до того місця, де зачинала ся продаж так званих bancarelle, до кінця улиці св. Бріджіди. На площі Каріта, на землі з одного боку стояв продавець всяких виробів лозових, різної величини від малих кошчків, які хлопці носять до школи, до великих кошів на біле; на другому місці розложив бляхар на землі всякі цинові посуду, млинки до кави, тарілки до печеня, горшки на мясо і збанки на молоко.

— Один млинок на каву п'ятьнацять сольдів! Давайте, давайте! — кричав бляхар. — По одному солді кошчочок для дітей, — верешав кошкар.

Але пані Елеонора не задержувала ся: якийсь чоловік мав у руці жовті, червоні і зелені оповіщення, та встроимив їй одно в зарукавок. Вона читала машинально: було се оповіщене банку Феррера і товаришів, при вулиці Сан Дзякомо — напроти Банку Неаполітанського, в якому звертав увагу, аби всякий, хто лиш має які гроші, складав там по двацять від ста місячно в золоті; за цінні папери зростав процент навіть ще більше ніж двацять від ста. Банк відчинений від десятої до п'ятої і обіцяв найбільшу старанність і точність у діловодстві. На що більше! Се оповіщене виглядало наче якого дентиста, шевця або винаря. Не було ніякого підпису, обіцяв лише гроші і давав адресу. Здавало ся, що се вистарчить, бо всі читали оповіщене уважно, складали в четверо і ховали. Справді, коло того, що роздавав оповіщення, не було ні одного папірця на землі, як то діє ся з иньшими: люди, прочитавши кусник паперу, звивають у клубок і кидають на землю. Навіть Елеонора Тріджджіано заховала свій жовтий листок, всунувши його в зарукавок. Пустила ся йти через Толедо, де довгим рядом, на обох хідниках київ горячий торг, острій, голосний. Вона мала купити дещо, бо милосерде наказувало купувати, але не хотіла набирати сих нужденних посуд: склянки з грубого скла, щітки до кухні, краватки по сімдесят чентезимів, портфелі по лірі дванайцять, поржавілі млинки на каву, і скла до нафтових ламп.

А при тім стільки народа купувало сього року і стільки щасливо продавало! Торги на вулиці і глота людей, що спішили ся, були такі великі, що вона вважала нехосенним се мале милосерде. При кожній лавці стояла дівчина, кричачи без утоми, обертаючи головою, з вітвореними устами, і верещала охочо високим голосом:

— Три хустині одна ліра!

— Одна щітка п'ятнадцять сольдів!

— Шнурочки до цвікерів і годинників, по сольді, по сольді!

— Шість чарок одна ліра, одна ліра шість чарок!

— Глядіть, купуйте! — кричав до всіх продавець сьмішних карток, шахівниць, бенгальських огнів.

Найбільше купували люди з провінції. Людей із провінції наїхало до Неаполю, як ніколи перед Різвдом. Вони волять святкувати Різдво в своїому селі в Сантамарії, Венафро, Потенці, Ночері, Кассині, Теані, Котроне. Сього року з'їхали ся в зимі, перед самим Різвдом, та заповнювали цілий Неаполь, робили глоту в місті. Ходили цілими купами, зі своїм парохом на чолі, з дівчатами убраними зовсім по сільськи, або на половину по шляхоцьки. Поприїздили властители великих посіlostей, та йшли з унуками або хлопцями, що повиходили із закладу; товсті нотарі і за табачені лікарі; малі адвокати, худі і страшні, разом із народними вчителями, нужденими і бідними. Дальше насіли селяне у великих ходаках, у блюзах із рудавого аксаміту, в широках крисанях. Не хибло і продавців збіжа і тим подібних хитрунів. Усі напливали шляхами із Фоджджя, Беневенто, Реджджію, Еболі; провінціяли позанимали гостинниці Fiori під Фльорейтийцем, Capello rosso під св. Томою з Аквіну, Allegria на площі Каріта, Villa Borghese; заможнійші зібрали ся в Hôtel Centrale при вулиці Фонтана Медіна, і в Hôtel de Saint-Petersburg на площі Муничіпіо. Цілий день снували ся провінціяли то туди, то сюди, змучені, обезсилені, жінки в трирічних капелюхах, навислих у зад, чоловіки сунули за собою великі, сільські черевики, приставали перед кожним склепом, а навіть перед кожною лавкою, торгуючи ся довго, довго, всі загалом, жінки, діти, парохі і селяни, та ганили товар, даючи третину або четвертину того, що зацінив продавець. Усі твердо встоювали при своїм, та зносили всі насильшки продавців, що прозивали їх „кафарами“, а проте майже все торги кінчили ся згодою обох сторін. Видко було по їх великих черевиках, по грубих вовняних одягах, по золотих окрасах, по корон-

ках у три ряди з золотими дармовисами, по золотих ланцюгах, із потрісканих уст, з їхнього зору хитрого і недовірчого, по червоній красці на їх лиці, — по всьому треба було догадувати ся, що вони приїхали до Неаполю до банків, по сі великі відсотки, аби позносити свої срібняки, дукати, наполеони, а навіть іспанські кольоннати, дуже давні гроші, заховані до тепер у старих, залізних скринях на провінції. Коли-ж видав Неаполь стільки золота, стільки срібла, ясного, брязкітливого? Був се добуток провінціалів, яких манили величезні відсотки. Всі звозили до Неаполю свої скарби, скривані довгі літа в норах, бо не довіряли банкови Національному, не вдоволяли ся тим, що давааа каса ощадности. Вони приїздили з певною надією, що за кілька місяців побільшать у троє свої гроші, у спійій захланности уроєного, скорого, нечесного зиску.

Се добре виділа Елеонора Тріджджіано, бо йдучи через Толедо мусіла ставати за кожним кроком. Перехід був спинений попри банкові двері. Велика лава людей, особливо робітників, провінціанальних а вчисти і неаполітанських горожан, усе приставала, сунучи ся поволи. Провінцияли йшли кушками, сьвященики з невістами або свояками, дідичі з синами і дочками, грубі селяни, всі разом наче-б ішли сповнити яке велике діло. Але бистре око Елеонори Тріджджіано, що цікаво слідило сю товцу, доглянуло, що майже кожда громадка мала свойого провідника, красного молодика, з перловою шпилькою на краватці, з великими брилянтовими перстеньми на пальцах та в гарному одію. Провінцияли йшли чемно за своїм провідником, слухали його мовчки, а гарний молодець приговорював живо, бесідою властивою Неаполітанцям, так урочисто, що кожде слово аж хапало за серце.

Се були згінники. Се були ті, що вели до банку певних, захочували боязких, помагали людям занятим иньшими справами, скорше залагоджували діло нетерпеливим. Се були згінники. Молодичи без занятя; легкодушні сини родив, що не хотіли нічого вчити ся і ставали першою руїною власного дому. Се були ученики, що не хотіли кінчити наук; челядники, що покинули роботу у добрих майстрів; біржові агенти, що не могли являти ся на біржи, не виплативши своїх довгів; грачі, яких новикидали з кружків, бо не вирівняли довгів за гру; лихо платні урядники, що не йшли до уряду, але вишукували людей, які хотіли складати гроші в банку. Хто-ж не був згінником? Усякий міг бути ним. Були ними ті, що

занимали ся сим цікавим ділом від рана до вечера, по каварнях і театрах, по злодійських норах і приходах, по візитах, а навіть і на балах, усюди вговорюючи і вичислюючи користи банку Шілля, або банку Коста, банку Феррера, або банку де Кунктіс, або навіть Льопеза Бянкіні. Ставав згінником кождий, хто лише явив ся перед банковими дверми і сказав: „Один мій приятель хоче зложити десять тисяч лїрів, двацять тисяч, за моїм посередництвом; хочу стілько і стілько від ста, як агент“. Зараз діставав своє стілько-то від ста і ставав згінником. Усеї могли бути ними, як лише прийняли ся, в добрій чи злій вірі, участі з банкиром, коли лиш увійшли там як найважнійший складник: як звідник у тій дивовижній драмі. І згадуючи, що її чоловік носив чорну перлу на краватці, як і сї молодики, а на пальцях бриланти, згадуючи ті бриланти, якими пишала ся, як усї говорили, Лідія Джіойя, і якими він обдаровував її завдаючи сим її почуваням смертний удар, Елеонора згадала також палку бесїду майже п'яного свого чоловіка; тоді вона спускала очі під просторими крисами свого капелюха, бо сором виступав на її обличчє.

Але що значило се все? Стільки гроша плило по Неаполї, стільки народа снувало ся, аж кишіло по цілому місті! Половина Неаполїтанців продавала; половина купувала і згодом, згодом перемінювали ся сторони. Переїзжий скляр, коло Мадонни делле Граціє, доказував чудес якимись чарками і кришталевими синїми фляшками, а до великих торговель із вовняними материями не можна було дїпхати ся. Маленька крамничка друкарні, де друковано сто візитових листів за дві лїри, була обставлена цілими родинами, що хотїли візитових листків; ба навіть було глітно у золотників, де заєдно воняє пустокою! Всюди слова, всюди голоси, всюди крики, по вулицях Карїта і Корзеа, по вузьких вуличках Нунціо і Кіостро Сан Томазо Аквіно, на вулицях Театро Ново і Фіорентїні, Таверна Пента і Сан Дзякомо. По всїх углах, по всїх крамницях, де продавано сьмішні картки, шахи, і *frivoli pazzi*, бенгальські огні, всюди лунав великий голос, веселий гамір, що спонукував усїх до веселости, крик, гомін, глота оголомшених людей і ненастанні окрики:

— Куцуйте! забирайте!

На Сан Дзякомо подали Елеонорі Трїджджіаїо знов якийсь новий папір, сим разом червоний. Намальовано на ньому дуже яркими красками щастє, яке серед тьми цвїтів силпе на людей

дощем золотих наполеонів. А побіч написано товстими буквами два або три рази, ось так :

22 від 100.

Двацять два від ста.

22% — то є, двацять два від ста.

І слідувало: „ . . . дає банк Пальмієрі, вулиця Санта Бріджіда, число 114, перший поверх, від десятої до п'ятої“. На що більше! За сто кроків на Толедо зріс процент банковий більше о два від ста, з двадцяти на двацять два. Товпа окружила того, хто роздавав оповіщення, та видирала з рук, а він ледви міг відривати по одному листку, бо були ще вохкі. Елеонора Тріджджіано встромила і сей машинально в свій зарукавок. За Санта Бріджіда зменшилась трохи глота людей; але за те великі маґазини повиставляли красні річі, діаманти та шовки, від простих тіст до найкоштовнійших ласощів. Товпа переменялась на поважнішу, приличнішу і більше аристократичну. Ще одна громадка людей зібралася і тут коло оповіщення на мурі, на якому звіщав банк Коста, що ізза деяких успіхів свого діловодства за границею може підвишити процент своїм вірителям на двацять три від ста в золоті, а на двацять п'ять від ста в паперах. Листок був великий з підписом: Банк Коста і Спілка. Береги були окрашені; і сі двацять п'ять від ста в паперах робили певно незвичайне вражінє на всіх, що мовчки читали та перечитували ще раз. Відтак знов збирала ся купа перед новими маґазинами цукорника Кафліша, трьома маґазинами блискучими від кристалів, мармору, різнобарвних цукорків та всяких ласощів; і з сих маґазинів виходили і входили люди великою лавою та всідали до повозів і колясок із многими клунками, фляшками, кошичками та скриньками. Нове збіговиско, як у палаті Фавчітано, перед банком Руффо-Шілла.

Елеонора Тріджджіано увійшла купити солодошів. Хотіла обділити свою службу, сторожиху, та декілька маленьких сусідських діток, яким що року давала коляду, та веселила всю сю низшу верству. Але прийшло ся їй ждати, така глота була в трьох маґазинах. Взяла велізне крісло та сиділа терпеливо як і иньші пані. Найбільша жажда, найбільший попит у Неаполітанців був за солодошами; купували *sosiamelli* із жовто-бурого тіста, дуже твердого, а в середині наповнені медом і міґалами; *mostaccinoli* зготовлені з каштанового цв'іту, чеколяди, консервованих овочів, на вид тверді, але в суті м'яккі і розпливчасті в устах; для аристо-

країні *pasta reale*, рожеві тіста, зелені, білі, начинені міддалами, фісташками, цукровою піною. Ті цукорки мали всякі геометричні форми, круглі, чотиригранні, скісні, деякі мали подобу бубликів, серця інші були прямокутні, пишались різними колірами, налиті різними солодощами. Їх купували в величезній кількості, а висилкою скриночок із тісточками на провінцію занималися два склепові, що ледви встигали записувати подавані імена. Навіть і торти, французькі торти всяких видів, у різних барвах, з різними кремами, білими, жовтими, сірими, рожевими, навіть є і торти, найвисша роскш Неаполітанців, стояли накладені в виді пірамід замків та великих картаних талій. І французькі цукорки, з назвами французькими, *pralines* і *fondants*, *dragées* та *langues de chat*, містилися в атласових скриночках, або в маленьких кошичках із тростини, соломи, майоліки, або в крашених бляшанках. Ба навіть бішккоти, так звані сухі тіста, а навіть дуже звичайні кухонні тіста, *pizza dolce*, мали дуже великий попит. Услужували всі челядники дому Кафліш, усі швайцари, білі та рум'яні хлопчики з голубими очима, руським волосем, у великих білих запасках. Услужували скоро, мовчки, немов сотворені до сього чистого, опрятного, мовчязного заняття. З магазинів виносили слуги великі клунки і клали в коляски. Великий празник Різдва був власне там, у сьому магазині, Різдво всіх Неаполітанців, тих, що мали лише кілька солдатів, і богатирів, що купували солодощі навіть для бідних і нещасних. Навіть до магазину Кафліш заходили згінники та тягли за собою ще не заманені особи, давали їм великодушно тіста, малягу, всякі вина солодкі і сильні і ними оголомшували свої жертви, платили за все, не переставали балакати про чудесний банк Феррер і дивний банк де Кунктіс. Елеонора Тріджджіяно хотіла понаглити поглядом одного суб'єкта і промовила до нього, поки він записував її імя в книжці з точністю і скорістю властивою всім Швайцарам :

— Який натовп !

— Се дні сорок тисяч лірів — прошептав суб'єкт, що знав її.

— Всі купують ласощі, — говорила вона відповідаючи більше сама собі.

— Се банки так дозволяють купувати солодощі — додав шутливо Швайцар.

Вийшовши відси, чула ся знов невдоволена, знуджена. Чому виходила, чом зайшла сюди? Що їй обходив увесь сей народ, усі купи поживи? Чим було для неї отсе Різдво? Для неї не було ні Різдва, ні Великодня, ні ніякого сьвята. День клонив ся до заходу, і широкко чим раз більше робив ся вохким. Напроти Сан Фердінандо не було вже того гамору, але все ще із усіх вуглів вулиць Беріо, Кампане, Рердженте Маджджіоре, Кармініелльо, Віко Ротто, Нардонес лунали дивні давінкі голоси, та звивали купузати сьмішні жабки обручі, *fruvoli pazzi*, і *triche-trache*, бенгальські огні і всякі фаєрверки, — голоси невпинні, невідступні, що перемагали і побіджали все:

— Купуйте! забирайте!...

І ось різдвяні фаєрверки — дарма, що поліція забороняла палити їх, а навіть збороняла й продавати, дарма що всюди наглядала за ними — пущане фаєрверків зачало ся над вечір, скоро сонце схилило ся до заходу, по врочистім, піснім сьвятовечірнім обіді, що триває звичайно від другої до пятої. По макароні з оливою і оселедцях із цибулькою їли Неаполітанці угори та головачі варені в окропі, печені на рожні, січені на шницлі; їли дві або три салати: одну з волоської капусти, одну з каляфіорів, а одну так звану *pinforzo*, зложеноу з усякої зеленини; відтак їли багато ласощів, багато овочів, сьвіжих і сушених, пили солодку горівку а потім доволі вина. — По сій вечері коло пятої години зачало ся спалюване штучних огнів по вулицях і площах, закаулках, на спільних подвірях, усюди... Неаполітанець любує ся в штучних огнях; найбільше подобає ся „жабка“, що лускає з великим гуком; „троячка“, що підскакує і лускає голосно три рази; „трік-трак“, що лускає тихійше але десять або п'ятнадцять разів; *fruvolo pazzo*, що підпалений летить із великим гуком, полохає прохожих, неволить до втечі; *ratella*, що крутить ся, крутить наче огневий водограй; бенгальські огні, що сиплють густий пісок огню червоного, зеленого, голутого, фіолетового.

О семій годині вечером виглядав Неаполь мов у карабіновім огні, по всіх горбах — і над морем, по аристократичних вулицях і по робітницьких передмістях. На вулицях вибухали кулі, а бальконів і вікон летіли у відповідь „троячки“ і „трік-траки“. Громадки улличників підпалювали кулю і втікали за роги домів. На тераси найвисших поверхів виходили богаті горожани і палили фаєрверки, з яких іскри сипали ся на голови прохожих. Жінки в ча-

сти налякані, в часті розвеселені втікали в брами хат; коні в по-
возах форкали і ставали дуба; візники філософічно йшли до
стаєн. Гомін і шепіт очідався та несподіванки; близько і далеко,
над самою головою лускали жабки; запах спаленого пороху і дим,
усе лякало і веселило прохожих та спонукувало їх до кашлю.

— Купуйте! Купуйте! — кричали продавці фаєрверків, на-
повнюючи знов випорожені крамниці.

О десятій вечером деякі місця на Меркато, на Орефічі, Санта Марія ля Нова, Монтекальваріо, Баракке, виглядали наче серед війни. Двацять п'ять хлопців і уличників зраних забрали до шпиталю з попареними руками, зраними обличчями і повідри-
ваними пальцями. Але фаєрверки не переставали горіти, цілий Неаполь був освітлений барвистим промінем сього густого пале-
ного пороху. Не можна було ні спати, ні відпочивати, неможливо
говорити. Фаєрверки горіли мов шалені. Елеонора Трідждіано,
що обідала сама сьогодні, не могла успокоїти своїх нервів і захо-
вала голову в подушку. Але всі отвори і вікна палати Каріяті
були переповнені штучними огнями; здавало ся, що ціла палата
розлетить ся, такий був стукіт і гомін. Від давна не чувано по-
дібного сьвятого вечера; Неаполь пустив із димом тисячі дрів,
яких достарчили йому банки.

(Конець буде).

З Італійського переклав

Данило Богревич.

ІЗ ОПОВІДАНЬ АНАТОЛЯ ФРАНСА.

III. Король па*).

Року божого 1428 в Труа канонік Гільом Шапеделен був іменованій капітулою „богоявленським королем“ відповідно до звичаю, заховуваного тоді у всій християнській Франції. Звичай був такий, що каноніки вибирали одного з між себе, якому давали назву короля, бо він мав займати місце Короля королів і гостити їх усіх при своїому столі, в тій надії, що й Ісус Христос приготить їх усіх разом, як сподівали ся, в своїм сьвятім раю.

Месір Гільом Шапеделен був вибраний за свої добрі обичаї і за свою щедрість. Він був чоловік багатий. Його виноградників не займали ані арманяцькі ані бургундські капітани, що пустошили Шампанію, і се добродійство він завдячував наперед Богови, а потому собі самому за доброту, з якою він прихилив ся до обох партій, що роздирали Францію. Його багатство чимало причинилось до його вибору в тім році, коли корець збіжа коштував вісім франків, чотири яйця шість грошей, маленьке поросятко сім франків і коли сьвященники так само як прості селяне мусіли цілу зиму їсти капусту. Отож у сьвятий день Богоявлення месір Гільом Шапеделен, убраний в дальматику, тримаючи в руці пальму замісь скиптра, заняв місце в катедральнім хорі під балдахином із золотоголаву. Тимчасом три каноніки вийшли із закресті з коронами на головах. Один був убраний в біле, другий в червоне, третий в чорне. Вони представляли королів волхвів і сходячи до того місця церкви, що представляє стопу хреста, виспівували главу

*) Див. Літ.-Наук. Вістник 1901, кн. IV, ст. 104—113.

з євангелія сьвятого Матвія. Діакон, несучи на кінці палиці пять засьвічених сьвічок, які пригадували чудову зв'язду, що провадила волхвів до Вифлеєма, ввійшов у головну наву церкви і вступив на хор. Вони слідували за ним співаючи, і коли дійшли до того місця в євангелію: *Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria, matre ejus, et procidentés adoraverunt eum*, — стали перед месіром Гільомом Шапеделеном і впали перед ним на коліна. Троє дітей ішли за ними і подали йому троха соли і коріня, а месір Гільом прийняв се з подякою, на подобу Дитяти-короля, якому земні царі дарували миро, золото і кадило. Далі служба божа відправлялась набожно.

В вечері каноніки подали ся вечеряти до богоявленського короля. Палац месіра Гільома приходив ся зараз по кінець церкви. Його можна було пізнати по золотій шапці вирізаній на каменім щиті над низькою брамою. Велика зала сеї ночі була прибранна листем і освітлена дванацятьма смолоскипами. Ціла капітула сиділа довкола стола, де лежало ціле ягня. Були там високопреподобні Жан Бріян, Тома Алепé, Сімон Тібувіль, Жан Кокемар, Дені Петі, Пер Корнель, Барнабе Віделюп і Франсуа Пігумель, каноніки від сьвятого Петра, месір Тібольт із Сольжа, конюший, сьвіцький дідичний канонік, а в низу вкінці стола Перроле, малий клерик, що хоч і не вмів писати, був секретарем у месіра Гільома Шапеделена і помагав йому при службі божій. Він подавав на дівчинку перебрану за хлопця. Се він показував ся в ангельським уборю в день Благовіщення. Звичаєм було також, що що середі в Пилипівку читано на службі божій, як ангел Гавриїл звіщає Марії тайну зачатя. На підвисшеню уміщувано молоду дівчину, якій крилатий хлопчик сповіщав, що має зістати матірю Сина Божого. Мусліновий голуб був завішений над головою дівчини. Перроле вже два роки був тим ангелом-благовісником.

Але йому було далеко до того, щоб мати таку саму добру душу як і лице. Він був запальчивий, зухвалий, сварливий і радочив ся зі старшими хлопцями. Підозрівали, що він бігає за дівчатами. Приклади вояків, що стояли постоем по містах, зменшували його вину, тим то не дуже звертано увагу на його злі прикмети. Найбільше сердило месіра Гільома Шапеделена те, що Перроле був Армяняк і шукав заціпки з Бургундцями*). Канонік часто

*) Армяняки держали з французьким королем, — Бургундці з Англічанами

доказував йому, що такий погляд веде до згуби і справді походить від чорта, особливо в такім добрім місті, як Труа, де небіжчик король Генріх англійський брав пишній шлюб із французькою королівною Катериною і де Англічане були законними панами, бо всяка власть походить від Бога. *Omnis potestas a Deo.*

Гості посідали, месір Гільом Шапеделен прочитав Царю небесний і всі почали мовчки їсти. Месір Жан Кокемар заговорив перший. Звернувшись до месіра Жана Бріана, свого сусіда, він мовив :

— Ви, кажуть, чоловік мудрий і вчений. Чи ви постили вчора ?

— Се слід було би зробити, — відповів Жан Бріан. — Вечір перед Богоявленієм називає ся в Требнику „навечеріє“, а хто каже навечеріє, каже піст.

— Даруйте, — відповів Жан Кокемар. — Я думаю разом із деякими поважними вченими, що твердий піст мало годить ся в тою радістю, яку приносить вірним Різдво Спасителя, що його церков съвяткує аж до Богоявлення.

— Що до мене, — відповів месір Жан Бріан, — я вважаю тих, хто не постить сього навечерія, за виродків від давної поожности.

— А я, — крикнув месір Жан Кокемар, — я вважаю тих, що готують ся постом до найрадіснійшого нашого съвята, винуватцями через те, що держать ся звичаїв відкинутих найбільшим числом єпископів.

Сварня між обома каноніками заострювалась.

— Не постити, се чревоугодіє, — мовив месір Жан Бріан.

— Постити, се упертість ! — мовив месір Жан Кокемар. — Ви чоловік зарозумілий і гордий, що йде самопас.

— Ви чоловік слабій, що без опору йде за зіпсутою чередою. Але навіть у сих поганих часах, у яких жиємо, деякі поваги є за мною. *Quidam asserunt in vigilia Epiphanie jejunandum.*

— Питанє рішене. *Non jejunetur.*

— Спокій ! спокій ! — закричав із глибоки свого високого і широкого крісла месір Гільом Шапеделен. — Ви оба маєте рацію. Ви Жане Кокемарє гідні похвали їдючи в навечеріє Богоявлення на знак радости, а ви Жане Бріанє постячи в те саме навечеріє, бо ви робите се з відповідною веселістю духа.

Ціла кацігула похвалила сей розсуд.

— Соломон не був би розсудив лїше! — крикнув месїр Пер Корнель.

І коли месїр Гільом Шапеделєв наблизив свій кубок пурпурового вина до уст, високопреподобні Жан Бріан, Тома Алене, Сїмон Тїбувїль, Жан Кокемар, Денї Петї, Пер Корнель, Барнабе Віделюп і Франсуа Пігушель закричали всі враз:

— Король не! Король не!

Се було обовязкове при сьому празнику кричати всім, а коли хто з гостей не зробив того, підпадав острїй карї.

Месїр Гільом Шапеделєв видаючи порожні чашї велїв принести вина, а слуги натерли ріпи, щоб у гостей збудити спрагу.

— За здоровле пана єпископа з Труа і реґента Франції, — сказав він піднимаючись із свого пастирського крісла.

— З дорогої душі, месїре, — обїзвав ся Тїбо з Сольжа, конюший, — але се не тайна ні для кого, що наш пан єпископ посварив ся з реґентом із за подвійної десятини з церковних дїбр, якої кн. Бедфорд жадає від духовних під покривкою запомогї для хрестової війни против Гуситів. От тим то ми готові тут помішати два ворожі здоровля.

— Ге, ге! — відповїв месїр Гільом — здоровле належить ся пити для спокою, а не для війни. Я пю через реґента Франції за короля Генриха шестого і за здоровле пресєвященного єпископа з Труа, що ми його всі вибрали два роки тому.

Канонїки підносячи чарки пили здоровле єпископа і реґента Бедфорда. Та ось при нижнім кінці стола дав ся чути молодий ще неповновзвучний голос, що крикнув:

— За здоровле королевича Людвіка, правдивого короля Франції!

Се був малий Перроле, у якому заграє арманяцький дух розїгрітий канонїковим вином. На него не звернули уваги, і коли месїр Гільом випив знову, всі кричали голосно як і слїдувало:

— Король не! Король не!

Зібранї розмовляли жваво і всі разом про духовні і про сьвітські справи.

— Чи знаєте, — мовив Тїбо з Сольжа, — що реґент вислав десять тисяч Англїчан, щоб узяти Орлеан?

— В такім разі, — мовив месір Гільом, — вони будуть мати місто, так як мають уже Жарго і Божансі і иньші красні городи королівства.

— Се ще побачимо, — сказав увесь почервонівши Перроле.

Але що він сидів на самому нижньому кінці, його ніхто не чув іще й сим разом.

— Випемо, панове, — сказав месір Гільом, що щедро угощав при своїому столі.

І подав приклад підносячи свій великий пугар повний вина.

Крики залунали голоснійше як перед тим:

— Король пе! король пе!

Аж коли затих гук голосів, месір Пер Корнель, що сидів геть на прикінці стола, сказав терпко:

— Панове, обвинувачую перед вами маленького Перроле, що не кричав: „Король пе!“ За те, що він тяжко ухибив звичаєви і обичаєви, треба його покарати.

— Треба його покарати, — заявили разом високопреподобні Дені Петі і Барнабе Віделюп.

— Да буде він укараний, — сказав і собі-ж месір Гільом Шапеделен. — Треба йому намазати руки і лице сажою. Так велить звичай.

— Так велить звичай! — закричали гуртом каноніки.

Месір Пер Корнель пішов шукати сажі в комині, а високопреподобні Тома Алепе і Сімон Тібувіль сьміючись кинулись жваво на хлопця, силкуючись тримати його за руки і за ноги.

Але Перроле вирвав ся їм із рук, обпер ся о стіну і витягнувши із за пояса малий штилет, він покляв ся, що віткне його в горло першому, хто наблизить ся.

Се завзяте викликало сьміх у каноніків, особливо у месіра Гільома Шапеделена, що вставши зі свого крісла наблизив ся до свого маленького секретаря, в супроводі месіра Пера Корнеля, що тримав мисочку з сажою.

— Отже-ж я сам, — сказав він лагідним голосом, — за кару зроблю з сего недоброго хлопця — Негра, слугу чорного короля Вальтазара, що приходить до яслив. Пере Корнель, подайте мині лопатку!

І звільна, немов кроплячи якого вірного сьвяченою водою, він кинув жмінку сажі в лице хлопцеві, а сей кинувшись на него віпхнув свій штилет йому в живіт.

Месір Гільом Шапеделен видав глухий стогін і впав лицем до землі. Гості збігли ся до него, але побачили, що він був мертвий.

Перроле щез. Його шукали по всьому місту і не могли знайти. Пізнійше довідались, що він пристав до кампанії капітана Лягіра. В битві коло Патуа, на очах Орлеанської діви, він узяв до неволі англійського капітана і був піднесений до рицарського стану.

Переклала О. Ф.

ІЗ ПЕРЕСПІВІВ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО.

Ілля Муромець (великоруська биліна).

I.

А хто-б нам сказав про старовину,
Про старовину, про бувальщину,
Про того хоча-б Іллю Муромця?

У славетному місті Муромі,
У селі було Карочаровім,
Жив собі Іван Тимохвійович,
Хлібороб, а з ним син укоханий,
Ілля Муромець, син Іванович.
Сидів сидячки Ілля Муромець,
Ілля Муромець, хліборобський син,
Сидів сидячки рівно трицять літ.
Раз пішов Іван Тимохвійович,
Його батечко із матусею
Поробити ся по селянському.
Аж два старчики йдуть мандруючи
Під віконечко засувчастее.
Кажуть старчики отакі слова:
„Гей же ти еси, Ілле Муромцю,
Ілле Муромцю, хліборобенко!
Відчиняй настіж нам ворітчка,
Привітай калік в себе в домові,
Принеси чого нам напити ся!“
Держить відповідь Ілля Муромець:
„Гей же, старчики ви мондровані!
Рад би вас вітатъ в себе в домові,
Принести чого вам напити ся,
Та не здужаю відчинитъ воріт,

Сижу сидячки рівно трицять літ,
 Ані рук, ні ніг не порушую!“
 Кажуть старчки знов мандровані :
 „Стань на ніженьки на швидкі, Ілле,
 Відчиняй настїж ті ворітєчка,
 Привітай калїк в себе в домові!“
 Став на ніженьки на швидкі Ілля,
 Відчиняв настїж він ворітєчка,
 І вітав калїк в себе в домові.
 От мандровані вїйшли старчки,
 Вони хрест кладуть по письменному,
 Віддають поклін по ученому,
 Чарку питтячка ллють медового,
 І частують ним Іллю Муромця.
 Хильнув питтячка він медового :
 Горить полумєм, серце в витязя,
 Біле тіло все наче піт пройняв!
 Кажуть старчки отакі слова :
 „Що прочув еси ти в собі, Ілле?“
 Чолом бив Ілля, поздоровкав ся :
 „Чую силюнку не аби-яку“.
 Кажуть старчки тут мандровані :
 „Будеш ти, Ілле, славним витязем,
 Смерть тобі в бою не написана :
 Сьміло бий, воюїсь, — богатирь лихий,
 А чи шибеник який трапить ся ;
 Не виходь лише заціпати ся
 З Сьвятогором : се богатирь такий,
 Що й землі не в міць його вдержати ;
 Богатирь Самсон — з ним не зводь ся теж,
 Бо сїм ангельських на нїм волосів ;
 Не борись із родом Микуловим,
 Бо коха його земля-матїнка ;
 На Вольгú не йди на Всеславича :
 Не потугою прибере тебе, —
 Мудрі хитрощі в його знайдуть ся.
 Добувай коня богатирського :
 Вийди в поленько — чисте, просторе,
 Купи кращого там жеребчика,
 Та постав його на три місяці,
 В стайні сип пшона біло-ярого ;
 А мине доба — тих три місяці,
 В сад жеребчика води три ночі,
 У трьох росах аж його викачай ;
 Нїдведи до тину високого :
 Як жеребчик твій через тин почне
 Переплигувать і туди й назад, —

Куди тільки хоч — скрізь на нїм гасай,
 А носити він тебе здужає“. —
 Тут зперед очей зникли старчики.
 От пішов Ілля поробити ся
 З батьком, з матірю по селянському.
 Треба чистить ліс від недопалків;
 Він дуби-кряжі повирубував,
 В річку чисто всі повивалював
 Тай до домоньку повертаєть ся.
 Батько з матірю від міцного сну
 Встали, глянули — полякали ся:
 „Що за чудо се тут подіялось?
 Хто-б отсе зробив нам роботоньку?“
 Бачуть — все без них вже управлено.
 Йдуть до домоньку та дивують ся.
 Повернули ся, а по хаті там
 Похожає скрізь Ілля Муромець.
 Запитали ся, як він видужав?
 Розповів Ілля все батькам тоді...

(Далі буде).

З остатніх десятиліть XIX в.

—•••—
VII.*)

Є в староруськім письменстві одно оповіданє про подорожного, що мандруючи на північ дійшов до високих і недоступних гір. Зупинивши ся тут він почув за горою дивний стук і крик і гомін, мов многі тисячі рук ненастанно товкли і дупали скалу. Ходячи попід височенну гірську стіну він вийшов на одну супротилежну гору і відси заглянув за неперехідну стіну. Побачив тут людей незвичайного вигляду, страшних і диких. Сотки їх заняті були працею коло дупаня скали; иньші спочивали від роботи, а побачивши подорожного почали махати йому руками і ріжними знаками просити, щоб передав їм велізних знарядів, обіцюючи за них золото і дороге каміне. Але подорожній в пору пригадав собі, що се мабуть ті безбожні Гоги і Маґоги, яких загнав Александер за неперехідні гори і заклепав на довгі віки: коли вони, хоч і без залізних знарядів, пробють гору і висиплють ся на наші краї, то покорять собі всю землю, і тоді настане кінець сьвіта. І подорожній — оповідає дальше легенда — з великим страхом у серці втік від зловіщої гори і вернув назад до свого краю.

Історія нашого українського національного руху в остатніх двох десятиліттях пригадає нам образ того заклепаного народа, змушеного пробивати велику, віковичну скалу, яка ділить його від свобідних, повноправних, цивілізованих націй, а при тім позбавленого найважнішого знаряду для сеї праці — веліза, себто національної сьвідомости, почутя солідарности і невідлучного від неї почутя сили і віри в остаточний успіх. Скільки важкого зусилля!

Скільки душевних і фізичних мук! Скільки розбитих надій, розтоптаних екзистенцій, загирених талантів, змарнованих сил і характерів! І як помалу, важко, майже мікроскопічно йшли перші кроки! І як малі й доси наші здобутки, осягнені нами результати в порівнянню до того, що за той час осягли наші сусіди, в порівнянню до тої конкуренції, яка на кождім кроці грозить нам з їх боку.

Гляньмо поперед усього, що діяло ся в російській Україні в 90-тих роках. Урядовий натиск против української мови трівав дальше. Указ 1876 р. не знесений і доси, та проте сама практика життя виробила в нім дуже значні щерби. Перший і в культурно-історичнім значіню найважнійший факт: повстав український театр. Годі тут оповідати історію його повстаня, історію, що для постороннього слухача могла б видавати ся фантастичною казкою. Аджеж той театр повстав і мусів виростати в державі, де українська мова була царським указом виключена навіть від прилюдних концертів! Український театр мусів і мусить доси вдавати з себе парість російського, то значить, кожде представлене мусить складати ся з штуки російської і української. Первісно жадали навіть російські верховоди, щоб російська штука мала стількож актів, що й українська; значить, більших, 4- або 5-актових українських штук не можна би було й виставляти. Тепер сі вимоги обмежились на російську одноактівку, яка йде перед кождою українською штукою. Пригадаймо далі, що в Росії, краю самодержавної адміністрації, кождий губерніяльний сатрапа може заборонити те, що позволив сатрапа сусідньої губернії і дозволити те, що зборонив тамтой. Пригадаймо, що й український театр із початку міг давати вистави в чисто московських містах, потім по менших українських містах, а тільки на кінці добив ся дозволу грати в Одесі й Києві. А в самих персоналіях скільки цікавого! Адже один із батьків нашого театру тільки завдяки всеросійській реакції звернув ся до української драматичної продукції: він був поліційним комісаром, та ось у його домі відкрито тайну революційну друкарню, його вигнано з місця і заслано на вигнане — і тут усміхнулась йому українська Муза: Росія стратила поліційного пристава, Україна вискала Карпенка Карого.

Щоб зрозуміти характер і розвій нашого театру на Україні, треба все мати на оці ті цензурні і адміністраційні кліщі, серед яких він виростав. На українську сцену абсолютно не допускали

ся переклади чужих драматичних творів — приходилось творити свій власний репертуар, — і українська література збогатила ся творами Кропивницького, Карпенка Карого, Старицького, Мирного, Чайченка, Пчілки, не згадуючи про иньших менше видних. Цензура не допускала на українську сцену драм узятих із життя інтелігенції, на тій підставі, що української інтелігенції нема й не сьміє бути — і українська драма мусіла зробитись хлопською, сільською, мусіла малювати українське село. Тільки в останнім часі цензура почала пускати драми з української історії — давнїша українська драма з причини цензурної заборони була сучасна, жива; цензурна полекша, що допускає історичну драму, по моїй думці вийшла драмі на шкоду, бо в числі українських історичних драм з виємком „Сави Чалого“ Карпенка знаходимо майже самі невдатні твори.

І ще одно. Український театр, приневолений довгі роки до самих сільських сцен, в багатій мірі користував ся українською народньою піснею. Чудові українські пісні, артистично заведені в ноти такими майстрами, як Лисенко, Рубець і иньші, здобули собі серце всеї Росії; вони для многих творили й творять головну атракцію українського театру, особливо в часі його гостини по неукраїнських губерніях. Уживане українських народніх пісень виродилось в надуживане; повстали штуки майже виключно зложені з пісень склевених сьак так зовсім недоладним текстом, а далі й такі дивоглядії, як „Пієсни въ лицахъ“ — ряд живих образів, компонованих відповідно до змісту пісень, які тут же й співають ся. Певна річ, драматична штука потерпіла на тім; деякі покутні трупи зводять те замилуване до пісень і костюмів просто до абсурда. Але історик культури по за тою неприємною лущиною мусить бачити щось більше. Протягом 10—12 літ на Україні з одної театральної трупи виросло їх більше як 50. Українське слово і українська пісня зі сценічних дощок залунали не тільки по всій Україні, але по всій широчевній Росії, не виключаючи Сибіру, Туркестану, прибалтійських країн і Варшави. Український театр, хоч і як общипаний і обмежений цензурними умовами, зробив ся предметом спекуляції ріжних антрепренерів, навіть Жидів, яким до українства нема й не було ніякого діла. Одним словом, се вже нині жива, елементарна сила, що росте і розвиває ся не по якомусь обдуманому пляну, не завдяки таким чи иньшим патріотичним змаганям, але тим, що відповідає живій потребі суспіль-

ности і в більшій або меншій мірі її естетичному смакови. Зріст українського театру показує нам найліпше, що всякі балакания обрусителів про штучність українського руху, се пусті фрази; він показує нам також, що й українська друкована література й українська школа росли-б так само швидко й елементарно, коли-б їх не здержували залізні кліщі державної самоволі.

Та й тут справджує ся польська приповідка: *Większa jest dobroć Boska, niż zawziętość ludzka*. Царський указ, яким заборонено всю популярну літературу на українській мові, не був скасований і доси, але історія показала наглядно неможність удержати його в силі. На Україну впали тяжкі роки: недороди, холера, чума на худобу. Наслідки страшної темноти і безрадности народніх мас показали ся в упадку рільничої продукції, в зрості податкових недоборів, у так званих холерних бунтах, у масовій еміграції з найбільше плодючих українських губерній. Навіть твердолоба російська адміністрація мусила піти до голови по розум. Недостаточність російської обрусительної школи показала ся наглядно; систематичне душене всякої діяльності, всякої ініціятиви серед суспільности почало приносити гіркі овочі. Відповідаючи на моментальні, пекучі потреби людности цензура почала пропускати українські популярні брошури, спершу лікарського змісту: про холеру, про діфтеріт, про чуму рогатої худоби. Потім міністерство рільництва на перекір міністерству просвіти одобрило і поручило надрукувати брошуру Чикаленка про хліборобство. Вилوم був зроблений. До цензури почали насилати чимраз більше українських популярних праць, белетристики і науки; і хоч як немилосерно нівечила їх цензура забороняючи все, що тільки було ліпше, навіянє свобіднійшим духом, то все таки всего заборонити було годі. Українські брошурки розходили ся сотками, тисячами, а з ними разом ішло в народ не тільки реальне знанє ріжних житєвих справ, але також те розуміне, що українською мовою можна писати про всякі справи, що вона здатна й до книжки й до науки.

Обік сеї популярної літератури, якої центрами в остатніх роках були Чернигів, Київ, а по троха Одеса й Петербург, закипіла сильна праця на полі артистичної літератури. Правда, більша часть письменників, особливо талановитійших і вільнодумнійших, друкувала й друкує свої твори за границею, в Галичині. Але рівночасно бачимо змаганє тих письменників — проводити

бодай дещо зі своїх творів через російську цензуру. А деякі майже нічого не друкують за границею. До таких належать драматурги Кропивницький, Карпенко-Карий, Старицький. Їх драматичні твори друкують ся в Росії великими томами і видержують по кілька видань. Правда, обік тих заслужених і високоталановитих письменників користують ся цензурними полекшами велика купа зовсім недотепних писак, ремесників, що шиють театральний товар і засьмічують літературний ринок, компромітуючи українське письменство. Російська цензура залюбки пропусає таке сьміте, щоб потім де треба мотивувати потребу піддержуваня утисків українського слова: така література, мовляв, не заслугоє на те, щоб її толерувати. Натомісь поважнійші праці, навіть такі, що давнійше були друковані в Росії, забороняють ся цензурою або роками лежать у цензорських шуфлядах. І так не позволено передрукувати Кулішеву „Чорну Раду“, ані Нечувіві „Хмари“, що пройшли були цензуру в 1874 р. Збірник творів Мирного застряг у цензурі; збірник оповідань Кониського ледво не ледво дійшов до третього тома, та на тім мабуть і урве ся. Кулішевого перекладу Шекспіра не дозволено друкувати в Росії, хоча „Гамлет“ в перекладі Старицького був дозволений ще 1889 р. Так само годі дождати ся українського перекладу Біблії. Цікаве те, що в остатніх роках цензура пропустила декілька творів Галичан і то навіть виданих поруч із творами Українців; таке замарковане єдності і дружности обох відламів нашої нації було-б перед кількома роками зовсім неможливе.

Говорячи про український літературний рух в остатніх десятиліттях годить ся згадати тих людей, що надали йому характер значно неподібний до того, що було давнійше. В часі, про який іде отся річ, повстають на Україні молоді письменники незвичайної енергії. Продуктивні, роботящі в такій мірі, як зі старших хіба Куліш, горячо віддані справі просьвіти і піддвиження рідного народа, вони вміють сполучити горячий запал із холодною критикою, рухливість із постійністю, вміють відчутити і заспокоювати найріжнійші народні потреби. Вони змальовують у артистичних творах жите народа й інтелігенції і рівночасно в критичних та публіцистичних працях розбирають важнійші питання сучасного жита, листами і особистим впливом підбивають і заохочують до праці иньших довкола себе, і все те серед важкої нераз праці на насущний шматок хліба. До таких людей належить поперед усіх

Борис Грінченко, звісний у літературі під назвою Чайченка. Талановитий поет і повістяр, він покинув епіку задля драми, силкуючись дати нашій літературі історично-патріотичну драму висшого стилю. Обік сего він у „Правді“ порушує важну справу язикової незвідности, яка зовсім натурально витворилась була між Галичиною і Україною; його голос викликав був дуже оживлену полеміку, та, що найважнійше, пізнійше наше письменство йде переважно туди, куди вказав він у тій своїй статі. Він пише ряд цінних критичних і історико-літературних студій про різних наших письменників і пробує, йдучи за слідом Драгоманова, вивести справу нашої національності і кривд заподіяних їй Московщиною перед широке форум європейської публики. Та найважнійшою його заслугою ми мусимо вважати ту діяльність, яку він розвинув у Чернигові, видаючи переважно своїм коштом, а потім за підмогою фонду Череватенка, кількадесять популярних книжок, що самі собою творять гарну бібліотеку і яких найбільшу часть прийшлося або писати, або укладати йому самому та його жінці. Крім того він знаходив час на збиранє етнографічного матеріалу, якого опублікував доси чотири спори томи, де крім великої маси цінних записів із народніх уст додав від себе дуже старанно зроблені покажчики паралелів до опублікованих народніх текстів у иньших етнографічних збірках, а надто дуже цінну бібліографію дотеперішніх збірок українського етнографічного матеріалу. Додаймо до того гарно зроблений каталог музея Тарновського і виконувану разом із тим працю в земстві, то будемо мати образ діяльности сего енергічного, молодого ще письменника.

Друга така незвичайна поява серед Українців, незвичайна своєю енергією, пристрасною любовю до України і ріжносторонністю знання й таланту, се Агафангел Кримський, тепер професор арабської мови в Лазаревськім інституті для орієнтальних язиків у Москві. Фільольог із фаху, орієнталіст із замилювання, він виявив себе високо-талановитим поетом, дуже оригінальним повістярєм, і якийсь час забирав голос у всяких важних літературних і суспільних справах у галицьких виданнях. Кримський був перший Українець, що не побояв ся забирати голос в таких справах, підписуючи свої статі повним іменем; ми бачили праці з його підписом не тільки в „Зорі“, „Дзвінку“, але і в „Правді“, „Народі“ та „Житю і Слові“ — і се нічогосінько не пошкодило його ученій кар'єрі в Росії. Кримський дав тим наглядний доказ, що Українці при

достаточній енергії й смілости могли-б без особливого ризика завоювати для себе навіть серед теперішніх політичних обставин у Росві чимраз більше прав, як би свідомо і дружно почали перти в той бік. Оповідання, чи то пак „Ескізи“ Кримського, нав'язані горячою, подекуди аж неначе хоробливою любов'ю до України, артистично стоять не високо; найцінніше в них, се власне виливи чуття і поглядів самого автора, той ліричний елемент, що виявляє нам його чисту як слеза, незвичайно чутливу і горячу душу. І Кримський так само як Чайченко не вдовольняв ся самою прилюдною, письменською діяльністю, але мав немалий вплив на широкий круг своїх знайомих своїми листами, повними думок і імпульсів до праці в різних напрямках. Його треба вважати одним із ініціаторів важної праці — видання українсько-російського Словника, що був зладжений у Одесі. Йому завдячує також наша література гарне, перше і — можна сказати — дефінітивне видане прегарних перлин нашої поезії — творів Степана Руданського, які йому в значній частині пощастило у-перве видобути з рукописів. І Кримський — чоловік молодий. Видані ним недавно в Літературно-науковім Віснику поезії писані під сирійським небом у Байрутї показують, що орієнталіст не вбив у нім поета, але навпаки, його поетичний таланти тільки тепер набирає сили і предизії.

До сих двох характерних появ додаймо третю — Гната Хоткевича, поета, новелїста, критика і при тім кобзаря в дословнім значіню сего слова. Він вивчив ся грати на кобзі і співати старі кобзарські думи. Як звісно, справжні кобзарі тепер уже рідкість; співане дум вийшло з моди, серед простого народа для них не стало слухачів. От тим важно, щоб те артистичне ремесло не вигло, але знайшло собі продовжене серед інтелїгенції, і Гнат Хоткевич зрозумів се. Ми маємо звістки, що він своєю грою і артистичним виконанєм дум робить велике вражінє серед української інтелїгенції. Його оповідання з артистичного погляду стоять не високо; перевага суб'єктивного, ліричного елементу не дає йому плястично викінчувати картин; та про те декуди він піднімає ся на висоту справжнього таланту, що велить надїяти ся гарного розвою.

Ті три письменники — а подібних їм на Україні є ще більше — се люде, так сказати, перехідної формації. Їх смак, розумінє літератури, їх суспільні і політичні погляди зовсім новочасні, європейські, і в кожній иньшій європейській літературі вони розви-

лись би коли не на великих, то все таки на видних літературних діячів, здобули би собі широкий вплив і славу і забезпечене жите. В Росії, а надто ще на Україні над ними тяжить прокляте зацофаного осередка, непочатого перелога. Їх горяча душа рве ся до суцільної, гармонійної і широкої діяльності, а дійсність ставить їх перед самі урізки, щерби, прогалини. І ось вони кидають ся на всі боки, заповняють прогалини, латають, піднимають повалене, валять те, що поставлене не до ладу, будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук. Їх праця робить ся якоюсь латанною; в їх тоні чується якийсь роздразнене, нерівність; вони роблять собі ворогів там, де би зовсім не надіялись і не бажали і велика сила замість зробити ся угольним каменем гарної будівлі, розбита на дрібні окрушини йде на заповнене люк у мурі. Не кажу, щоб се мусіло бути і з трьома згаданими тут письменниками; дай Боже, щоб їм поталанило минути таку долю, — але так буває дуже часто з такими людьми перехідних епох, так було в значній мірі з найбільшим публіцистичним талантом нашої нації, Драгомановом, і з многими талановитими діячами нашого письменства. „Die am Wege sterben“ — отсе вірна характеристика таких генерацій, що пізнали мету, рвуть ся до неї всею силою душі, чують її наближене, але їм не судило ся дійти до неї, бо інертна сучасність занадто сильно держить їх у своїх пазурах.

Супроти сих неспокійних, вихроватих натур, жадних праці і перетяжених працею, все втомлених полемікою і охочих до неї, щасливими покажуть ся нам ті спокійні, наскрізь артистичні натури, що виступають у письменстві як більш або менше гладко шліфовані зеркала, малюють нам жите з його горем і радощами, з його рухом і тишею, але самі не сходять на арену, не беруть участі в боротьбі. Нові ідеї, нові літературні форми мають для них чисто артистичне значіне, як новий ряд фасеток на їх зеркалі, як можливість — глибоше заглянути в душу суспільности, яркіше і правдивіше змалювати її. Се в літературній сутолоці люде тихі; вони стоять осторінь, нікому, так сказати, не наступають на нагнітки і не мають ворогів; се ті, про яких мовив Гете: *Es bildet ein Talent sich in der Stille*. Таких людей мали ми не мало в українській літературі. Із сучасної нам старшої генерації досить буде назвати Мирного і Нечуя Левіцького. І молода генерація, що виступила в остатніх 20-ти роках, має цілий ряд таких талантів. Назву тут лише найвизначнійших із них. Поет Володимир

Самійленко, се така спокійна, урівноважена, троха квієтистична натура, правдивий тип лівобережного Українця, важкого на ініціативу, склонного до рефлексії і задуми, наділеного тонким гумором і сатиричною жилкою. Самійленко — артист par excellence. Його поезії, се гарно шліфовані, чисті кристалі, але його лірика не має того палкого огню, який уділяє ся серцям читачів. Рефлексія і тиха меланхолія притлумляє всякий різкий тон. За те його сатиричні куплети, писані на взір французьких chansons Беранже, блискотять правдивими перлами щирого гумору. Хто не тямить його „Горя поета“, „Ельдорадо“ або прегарної сатири „На печі“, що явилась немов Carmen saeculare українського неробства і псевдо-патріотизму.

Хоч пролежав я цілий вік на печі,
Але завше я був патріотом:
За Україну мою чи то в день, чи в ночі
Моє серце сповнялось клопотом.

Бо та піч — не чужа, українська то піч
І думки надиха мені рідні;
То мій Луг дорогий, Запорожська то Січ,
Тільки в форми прибралась вигідні.

Наші предки колись задля краю свого
Труд важкий підіймали на плечі;
Я ж умію тепер боронити його
І служити, не злавючи з печі.

Еволюція значна зайшла від часів,
Як батьки боронились війною;
Замість куль і шабель у нових діячів
Стало слово горяче за зброю.

Може зброя така оборонить наш край,
Але й з нею прекепська робота:
Ще підслухає слово якесь поліцай
І в холодну завдасть патріота.

І ось патріот признав одинокою на часі методою — боро-
ронити Україну мріями:

І у мріях скликаю численні полки
З тих, що стати за край свій охочі:

Слово ж маю на те, щоб ховати думки,
Як що зраджують їх мої очі.

До письменства я кличу — звичайно, в думках,
Щоб світило над нашою нічю,
Хоч на жаль, мати книжку народню в руках
Я признав небезпечною річю.

І він в кінці, в день столітнього ювілею українського письменства, вибухає ентузіастичним окриком:

Ще стоїть Україна, не вмерла вона,
І вмирати не має охоти:
Кожда піч українська — фортеця міцна,
Там на чатах лежать патріоти.

До тої самої групи письменників, у першій ряді артистів, сконцентрованих на своїй артистичній творчості, гармонійних натур, здібних до об'єктивного малювання дійсності і погідних на стільки, щоб і на цілу малювану ними дійсність кинути ясне світло, належить Михайло Коцюбинський, один із найкращих наших новелістів. Його оповідане пливе натурально і свobodно, мов репродукція голої дійсності без ніякої примішки творчості. Стиль його простий, без жадної форсованої штучності, без риторичних ефектів. Із усіх наших письменників він найбільше нагадує Тургенева, того „найбільш артиста і найбільш Європейця“ між великими російськими белетристами. Коцюбинський розширив обрій української повісти. Закинений долею на довгі літа в південні країни нашого краю, до Бессарабії і Криму, де належав до урядової комісії, що мала воювати з філюксерою, він дав нам прегарні малюнки з життя наших південних сусідів Румунів і Татар, доторкнув життя наших Гуцулів, що здавна ходять на заробітки до Бессарабії. Але Коцюбинський далеко не етнограф обсерватор. Він наскрізь новочасний чоловік, перенятий високими гуманними чуттями і ясным поглядом на життя. Оттим то його оповідання, даючи нам образи неторканих доси українським пером околиць і відносин, дають нам разом із тим високе естетичне вдоволене як твори справжнього таланту і як впливові симпатичної і високо розвитої душі.

Дуже споріднений з Коцюбинським що до влачі свого таланту являєть ся иньший молодий письменник, Вячеслав Потапенко. В нашій літературі він виступає рідко, але кожде його оповідане, се плястичний і сильний малюнок. Буденні сцени, тисячу раз обго-

ворювані постаті набирають під його пером чару новости, вбивають ся нам у память на завсїгди, а таке оповіданє, як його „На нові тївзда“, належить до найкращих перлин, які сплотив у нашій літературі болючий процес еміґрації селян на чужину.

Зовсім иньше, далеко не так гармонійне, але не менше сильне вражінє роблять иньші два письменники молодшої генерації: поет Павло Грабовський і новеліст Олександр Катренко. Грабовський, котрого доля вирвала зі шкільної лави і занесла на далекий Сибір, аж у Вілюйск а потім у Іркуцьк, там, у північних снігах, у якутських юртах знайшов синю квітку української поезії, зробив ся не тільки одним із найкращих перекладачів чужих поетів на нашу мову, але також видним ориґінальним поетом. Як його жите — майже неперервана мартірологія і мука, так і його поезія переважно стогін мученого серця, крик болю і туги за рідною Україною.

Подібне вражінє викликають оповіданя Катренка, але зовсім иньшим способом. Катренко — ученик Достоевского, того геніального психолоґа мучителя. Він любить малювати хорих, змучених, вибитих із колії людей, важкі ситуації, тривожні настрої. Доба глухої реакції часів Олександра III поклала, здасть ся, свою печать і на душі нашого автора: читаючи його оповіданя ми переживаємо ті тяжкі моменти утиску, безнадійности, руйнованя людських сил і людських надій, які в ту пору переживала вся Росія.

Як я вже згадував, характерною появою сего часу треба вважати те, що в рядах українських письменників займає тепер видне місце ціла група молодих жінок. Говорячи про українських поетів сеї доби може на першій місці прийде ся поставити Лесю Українку. Се талант сильний, наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації й ніжности. Артистка в повнім значіню сего слова, вона одначе не сторонить від сучасного жита, живе його інтересами, горячо відчуває його болі і завсїгди вміє знайти сильний, плястичний вислов для свого чутя. В початкових своїх творах многословна, не свобідна від певної манери, вона швидко росте, доходить до високого майстерства форми, яку завсїгди вміє заповнити інтензивно відчутим змістом. Її поезія, то огнисте оскарженє того дикого гневу самоволі, під яким стогне Україна. Нота особистої лірики звучить у неї слабше; епічні теми поки що не вдають ся їй у такій мірі, як описова і патріотична лірика.

Силою слова, горячим настроєм і гарною формою визначають ся поезії Людмили Старицької, особливо її лірична драма Сафо,

одна з перлин нашої літератури. Тема сеї драми — пристрасна любов грецької поетки Сафони до молодого Фаона, який любить не її, а її просту і неталановиту подругу, розпука, резигнація і смерть Сафони в хвилі її поетичного триумфу, все те змальовано більш ліричними імпровізаціями самої Сафони, ніж драматичним способом; градація і переміни чуття віддані майстерно. На полі поезії визначилися ще пані Василевська (Дніпрова Чайка) і Одарка Романова. Дуже інтересне явище — пані Наталка і Надія Кибальчич, мати і дочка Перша з них авторка драми „Катря Чайківна“, що одержала першу нагороду на конкурсі галицького Виділу краю, опублікувала ряд гарних оповідань і написала декілька драматичних нарисів доси недрукованих. Усі її писання визначають ся вірним схопленем життя і доброю технікою. Гарні надії подає Надія Кибальчич, що крім цвелістичних нарисів опублікувала доси ряд удатних поезій.

Не моя річ вчислювати тут усіх робітників на нашій літературній ниві. Скажу загалом, що у всіх видно дуже пильну обсервацію життя, дуже поважне розумінє штуки і її завданя в житю суспільности і тверду віру в будучину нашого народнього розвою. Многі з тих людей моглиб заняти видне місце в російській літературі, колиб хотїли посвятити їй свої сили; се видно з того, що Росіяне вважають потрібним перекладати їх твори. Сила і зріст літератури має те до себе, що притягає талановитих людей. Певна річ, перебіжники з нашого поля на чужі ниви будуть іще трафляти ся так як трафляли ся доси, але певне й те, що головна маса духових діячів буде від тепер лишати ся на рідній ниві, бо знайде тут поле для діланя і той спокій, який дає почуте чесно сповненого обовязку супроти рідного народа, спокій, якого ніколи не дасть праця на чужині і для чужих.

VIII.

Той літературний і просьвітний рух на Україні, який я силкував ся схарактеризувати тут, певно гарний і значний в порівнаню до тих періодичних летаргічних снів, у які западала Україна в роках 1847—1857, 1863—1870, 1877—1880. Але в порівнаню до кольосальних чисел української людности, до кольосальних просторів краю і кольосальних а страшенно пекучих потреб народа

він мікроскопічно малий і може мати значіне хиба як перші несьмілі кроки супроти енергічного, прискореного ходу. Мірячи так само пропорціонально треба признати далеко більшим поступ, який за той час зробила Галичина, хоч і тут годі промовчати, що в справах найбільше пекучих і основних, в справі економічного піддвиження народа і поправи його соціального становища зроблено дуже мало, мікроскопічно мало. Для того, щоб у тім згляді зробити якийсь значнійший крок, брак нам у Галичині всего потрібного: впливу, інтелігенції і організації національних сил, не говорячи вже про зовнішні ворожі впливи, що ростуть нашою слабкістю і користують ся нашою темнотою та нашим розбитем.

Найбільш характерною появою в галицькім письменстві останнього десятиліття був зворот до наукової праці. Сей зворот мав симптоматичне значіне, був впливом загального поглиблення думки у галицьких Русинів, зросту критики і рефлексії, бажаня — пізнати ясно все те, що треба було знати. Так довго дорікали Українці Галичанам неуцтвом, поверховістю їх осьвіти, несеріозністю їх принципів, що вкінці Галичане таки взяли ся серіозно до праці. Протягом кількох літ поважають такі праці, як Словник Желехівського і Недільського, Історія руської літератури Огоновського — найцінніші праці учених старшого покоління. Спеціально про працю Огоновського годить ся тут сказати кілька слів. Молодші вчені, опираючись на новіших дослідях і прикладаючи до сеї праці мірку новочасної історії літератури звикли дивити ся на неї з гори. Справді, з погляду на спосіб трактованя предмету і на спосіб оцінюваня поодиноких явищ нашої літератури ся праця не видержує строгої критики. Але ми повинні бути вдячними Огоновському за те, що він перший з муравлиною пильністю стягнув до купи масу біографічного і історико-літературного матеріалу, задля якого його праця довго ще не стратить своєї вартости.

Але поза тими працями, розпочатими і доведеними до кінця з приватної ініціативи, починає ся систематичний науковий рух, що має собі осередком зреформоване Наукове Товариство імени Шевченка у Львові. Хтоб там не приписував собі заслугу зреформованя сего товариства, се одно треба сказати, що заслуга організована в ньому наукової праці в повні належить проф. М. Грушевському. Чоловік широкої осьвіти, незломної волі і невичерпаної енергії, він сполучує в собі серіозність і критицизм ученого історика з молодечим запалом для справи піднесеня рідного народа,

з трудолюбністю і терпливістю, які тільки той може оцінити в псвні, хто знає у всій повноті той галицький шлендриян, серед якого опинився молодий професор прибувши з України і з яким мусів бороти ся всіми способами розумної педагогії. Ті мало не 70 томів наукових і літературних публікацій, виданих за той час під його редакцією, за його ініціативою і при його діяльній помочі, то далеко не вся, то може лиш половина його праці. Треба знати стан Товариства Шевченка, який застав він, той нелад у адміністрації, ту галицьку *Gemütlichkeit* у сповнюваню взятих на себе обовязків, щоб зрозуміти, яку велику і тяжку працю довершив проф. Грушевський допровадивши Товариство до того стану, в якім знаходиться тепер. Приходилось при тім видержувати тисячні непримності, сточувати формальні битви, що раз довели були навіть до кризи, яка гривила розбитєм розпочатого діла. Та й те ще не все. Для успішного веденя наукової праці треба було підготовлювати людей, заохочувати до наукової роботи молодіж мало привиклу до неї, треба було старати фонди, дбати про тисячні дрібниці і формальности. На все се у проф. Грушевського знайшовся час, знайшлася сила і добра воля. Він зумів поставити себе вище понад усякі підшенти та партійні або кружкові аянтагонізми, зумів згромадити в Товаристві всіх людей оживлених ідеєю українського відродження і охочих до поважної праці без огляду на їх партійні становища — і се вийшло на користь спільної справи, дало почин до зросту тої вирозумілости і толеранції на спільнім ґрунті, яка одна, не вяжучи людей у їх спеціальних, часто індивідуальних окремішностях, дає можливість згуртувати ріжнородні сили і ріжнородні відтінки для спільної праці.

Обік сеї поважної праці, яка веде ся при Науковім товаристві ім. Шевченка і звернула на себе увагу широко поза межами Галичини та еднає симпатію і повагу для наших національних змагань, іде не меньше серйозна, хоч більше скромна, на домашні потреби обчислена праця в ріжних точках і в ріжних огнищах. Згадаю тільки кількадесять томів повістей виданих при „Ділі“; між ними є й дійсні архитвори епічної штуки, такі як Достоевського „Вина і кара“, Гончарова „Обломов“, Льва Толстого „Дитинячий, хлопячий і молодечий вік“, Олексія Толстого „Князь Серебряний“ і немало иньших. Згадаю немалу вже видавничу діяльність Руського Педагогічного Товариства, виданий майже повний цикл підручників для гімназьяльної науки і т. и. І в кінці що

найважніше: значний зріст охоти до читання як серед простого народу, так і серед інтелігенції. Популярні газети розходять ся в 1000—5000 екземплярів, популярні брошури друкують ся в 8000—10000 екземплярів, а таке зглядно дороге видавництво, як Літературно-науковий Вістник знаходить у самій Галичині 5—6 сот пре-
 нумерантів. Заснована в 1899 р. Русько-українська видавничка Спілка опублікувала доси 40 томів беллетристики, переважно ори-
 гінальної, розпочала видане повного перекладу Шекспіра з пояс-
 сненнями, публікує серію наукових праць і дрібніших брошур до-
 ступних для ширшого загалу, і не вважаючи на значну скількість
 тих публікацій знаходить можливість вести діло без страху перед
 стагнацією. Український письменник при таких обставинах може
 мати надію, що аби тільки його твори мали дійсну вартість, то
 певно будуть опубліковані і здобудуть йому в недалекій будучиї,
 а по части й тепер крім признання ще й деякий матеріальний до-
 хід. Стежка для молодих сил протерта, конкуренція улешена.

Але зі зростом загального освітнього рівня інтелігенції, з розвитком естетичного смаку, з виробленем мови і літературної форми вимоги до письменників зробили ся далеко висші й острійші, ніж були ще перед десятима роками. Наївне, самоділкове писане банальних історій або віршів нині не поплачує. І письменники і публіка тепер більше рафіновані. Двацятилітня праця над збо-
 гаченем і очищенем мови, над виробленем літературної техніки не
 може пропасти марно і жаден молодий письменник не може ігно-
 рувати її. Давньої пошляхенсії, давнього „грає, грає, воропає“
 не толеруємо сьогодні. Наша новочасна верзіфікація під пером
 Українців і Галичан таких як Щурат, Маковей зробила великий
 поступ у напрямі до чистоти мови і мелодійности вірша; наша
 проза під пером Кобилянської, Стефаника, Черемшини, Яцкова,
 набрала поетичного лету, мелодійности, ніжности, грації та ріж-
 нородности, до яких давнійше підносили ся хіба Марко Вовчок,
 Куліш та Нечуй Левицький у своїх найкращих творах. Се гарні
 здобутки нашого розвою і їх не годить ся нам затрачувати.

Далеко гірше ніж на російській Україні поставлена у нас справа з театром. Як звісно, у нас лиш одна трупа, тай та ледво дихає, не вважаючи на краєву субвенцію. Репертуар тої трупи що найменше в трьох четвертих частях ненаціональний, а міжнародній і то вла-
 сне найпліхшого калібру: оперетки та плиткі фарси. Українські
 драми при дуже нестаранній а нераз і зовсім недотепній грі наших

артистів не роблять у нас вражіння, а наша власна драматична продукція зовсім не богата і не високої вартости. Те, що було зроблене перед р. 1880, майже не варто згадки і в усякім разі тепер вложено до архіву. Першу пробу утворення у нас репертуару основаного на сучаснім житю зробив Григорій Цеглінський. Його Ходачкову шляхту треба вважати найудатнішою з усіх написаних доси в Галичині комедий із нашого народнього життя; рівночасно ся комедія у-перве змалювала нам зовсім окрему і замкнену в собі сферу з її спеціальною психологією. Друга, з культурного погляду интересна комедія того автора, Аргонавти, впала жертвою нашої громадської цензури і тільки в польськім одязі здобула собі заслужене признанє.

Також повість закровна на ширші розміри доси не може у нас похвалити ся великими успіхами. Не знаю, чи наше жите ще за мало сконцентроване, занадто розбите на атоми, чи може нашим письменникам не стає творчої сили, знаня відносин і широкого розмаху, — досить, що дотеперішні наші проби на полі ширшої повісти були не зовсім удатні. Ще може найліпші були проби Андрія Чайківського „Олюнька“ і „В чужім гнізді“. Ті повісти читають ся легко, малюють интересні закутини нашого краю (знов таки жите ходачкової шляхти в самбірськім повіті) і свого часу подобались. Але годі заперечити, що зарівно будова тих повістей, як спосіб оповідання — дуже примітивні. Авторони служили взірцем польські повістярі середньої руки, такі як Захаріясевич, Валерій Лозинський і т. и. При ближшій огляді його повісти розпадають ся на ряд сцен, оповіданих нераз із легким гумором, із вірно підхопленими деталями життя; та все таки психологія в них дуже поверхова і шабльонова і глибини нашого серця вони не порушують.

Талановитий новеліст і поет Осип Маковей дав нам у своїм „Заліску“ пробу більшої повісти зложеної в дусі новійшої школи. Обсяг творчої сили автора не відповів його інтенціям. Далеко висше треба поставити „Царівну“ Ольги Кобилянської не вважаючи на повну невдатність композиції. В усякім разі „Царівна“, се перша у нас повість основана не на інтригах та любовних пригодах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей. Се майстерна, тонко гаптована тканина, якій бракує лише руки енергічного артиста, який міг би злучити поодинокі рядом нанизані сцени в гарний і ефектовний малюнок.

За те на полі новелістики галицька Русь в тім часі видала ряд талантів, яких не постидалась би не одна далеко богатша від нашої література. Новеля, се, можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповіднійший нашому нервовому часови, тому поколінню, що вічно спішить ся і не має ані часу ані спокою душевного, щоб читати многогомові повісти. В новелі найлекше автори виявити найріжнійші сторони свого таланту, блиснути іронією, зворушити нас впливом сконцентрованого чуття, очарувати майстерною формою. В сучасній галицькій новелістиці бачимо ріжнobarвну китицю індивідуальностей. Від простих, невишуканих, та тенлим чутем огрітих оповідань Тимофія Бордуляка — назву тут тільки найвиднійших робітників на тім полі — до старанно оброблених і окрашених гумором новель і сатир Маковея, і до держаних переважно в мемуарнім тоні оповідань Андрія Чайківського, і до овіяних якоюсь атмосферою тихої мелянхолії нарисів Богдана Ленкого, і до енергічних та вірно схоплених із життя нарисів передчасно помершого Михайла Петрушевича, і до характеристичних, крізь сльози всьміхнутих нарисів Ковальова, і до визначних незвичайно вірною та бистрою обсервациєю оповідань Мартовича, і до сьмілих, з певною буршікозною бравурою та недбалістю в тоні і зверхній формі імпровізованих оповідань Будзиновського — яке широке поле, яка ріжнородність, яка сьвіжість, що віє майже з кожної з сих фізіономій! Література в її цілості чим раз більше починає ставати неподібною до школи, де все підігнано під один шаблон, під одні правила, а чим раз більше подібна до життя, де ніщо не повторяєть ся, де нема правил без виємків, нема простих ліній і геометричних фігур, де панує безконечна ріжнородність явищ і течій. Одно тільки можемо сказати не без певної гордості: течії антінародні і антісупільні, хоч про-являли ся і проявляють ся і серед нас і старанно прищеплюють ся нам посторонніми дбайливими руками, на літературнім полі доси звичайно були з роду обтяжені проклятем безплідности, крім мізерних зелепуг і однодневниць не могли сплодити нічого. Мабуть наш народній орґанізм занадто ще сьвіжий і здоровий.

В остатніх роках минулого десятиліття на нашім літературнім горизонті появила ся група молодих письменників вихованих на звірцях найновішої європейської літератури, тої, що сприкривши собі широкі малюнки зверхнього окруження, головну вагу творчости поклала на психологію, головною метою твору штуки зробила: роз-

буджене в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики. Вартоб було присвятити детальну студию тому напрямови і тим новим точкам погляду, які він вніс у літературну творчість і спеціально в літературну техніку. Та на таку спеціальну студию тепер не пора і я вкажу лиш на те, що кидає ся в очи при поверховім огляді. Коли давніша повість чи то новеля — не конче натуралістична, а й загалом — усе мала ціхи більш або менше докладно локалізованої події з мотивованою завязкою, перипетіями і розвязкою, отже виглядала як здвигнений після правил архітектоніки більш або менше солідний будинок, то новіша беллетристика робить зовсім иньше вражінє. Зверхніх подій в її зміст входить дуже мало, описів ще менше; факти, що творять її головну тему, се звичайно внутрішні, душевні конфлікти та катастрофи. Не обективне, протоколярне представленє мають на меті автори, а збуджене в душі читачів анальогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії. Нова беллетристика — се незвичайно тонка філігранова робота; її змаганє — наблизити ся скілько можна до музики. Задля сего вона незвичайно дбає о форму, о мелодійність слова, о ритмічність бесіди. Вона ненавидить усяку шабльоновість, ненавидить абстракти, довгі періоди і зложені реченя. Натомісь вона любить ся в сьмілих і незвичайних порівнянях, в уриваних реченях, у півслівцях і тонких натяках. Можна би теоретично говорити pro і contra сеї літератури, але для історика такі суперечки не мають значіня. Для него кождий напрям добрий, коли його репрезентанти — справдішні і живучі таланти. Оттак і сеї новий напрям у нашій літературі зазначив ся групою талановитих репрезентантів. На чолі їх треба поставити Ольгу Кобилянську. Вихована на німецьких письменниках нової школи і на Скандинавцях вона зачала зразу й сама писати по німецьки — правда, більше в душі сантиментальної пані Марліт, ніж в душі якої будь нової школи. Але швидко її надзвичайний талант розвинув крила і знайшов свою власну дорогу. В своїх дрібних оповіданях, особливо таких, як Битва, Природа, Некультурна, *Valse melancolique* і т. и. вона дала нам ряд майстерних малюнків людської, особливо жіночої душі і здобула собі заслужене признанє не тільки у нас, але і в Німеччині і в Росії. Обік неї яко репрезентантів сего нового напрям у нашій літературі назвемо ще Антона Крушельницького, Михайла Яцкова, Марка Че-

ремшину, Марту * *. Але найбільшим талантом серед тої групи визначає ся Василь Стефаник, може найбільший артист, який появив ся у нас від часу Шевченка. Що визначає всі його оповідання, сильніші й слабші, довші й коротші, обік сильного, як океан глибокого чуття, що тремтить у кождім слові, чується в кождій рисочці, — так се власне той неохобний артистичний такт, який велить йому все і всюди задержати міру. Стефаник — абсолютний пан форми. Він, здається, не дбає про увагу читача, не вживає ніяких риторичних штучок, щоб притягти, прикувати її до себе. Його оповідане пливе, бачиться, спокійно, з елементарною силою, але власне сею елементарною силою воно захоплює й нашу душу. Стефаник ніде не скаже зайвого слова; з делікатністю гідною всякої похвали він знає де зупинитись, який деталь висунути на ясне соняшне світло, а який лишити в тіни. В мальованю він уміє бути й реалістом і чистим ліриком — і про те ніде ані тіни пересади, переладованя, бомбасти, неприродности. Се правдивий артист із божої ласки, яким уже нині можемо повеличати ся перед світом.

Йще пару уваг на закінченє.

Перед двадцятьма роками в кружках тодішньої молодіжи часто і в зачалом дискутувало ся питанє: що нам робити в нашім національнім лихолітї і від чого починати? Одні говорили: просьвіта, книжка! Але другі відповідали: Та бо наш народ бідний, голодний! Йому не до книжки, коли хоче ся їсти, а й мудра голова шалїє, коли тіло млїє. Перші відповідали: голодний і бідний, бо темний, бо не вміє постояти за собою ані добити ся свого, бо кождий хто хоче, може кривдити і гнути його. Другі обертали сю відповідь навпаки: темний, бо не має за що просьвітити ся; кривдять його, бо він безсильний, а безсильний власне своєю бідністю. Се був зачарований круг, льогічний безконечник, із якого, бачилось, не було виходу. Пригадую, кілько то безсонних ночей, кілько важких дум коштував мене і не одного з моїх ровесників сей проклятий безконечник. Розвязати його було годї, приходилось лишити його нерішеним і робити кождому, що хто міг — і се був, як тепер бачимо, найліпший, одинокий вихід із того колеса.

Минуло двадцять літ — і щож бачимо? Ми переконали ся, що економічні і соціальні відносини цілого народа переробити чи перевернути — діло не легке і переходить сили не то кількох одиниць чи груп, але цілих поколінь. Але з другого боку ми пе-

реконали ся, що „дух бодр, плоть же немощна“, що праця одного покоління, а навіть невеличкої, але рішучої та інтелігентної групи серед того покоління може мати великий вплив на зміну духового стану, настрою і усposоблення цілого народа. Ми не могли дати мільонам у руки хліба, не могли тисяч і соток тисяч охоронити від нужди, від еміграції, від визиску, від змарнования сил. У нас був тільки один зпарат — живе, рідне слово. І можемо сказати собі, що ми не змарнували його, не закопали в землю, але чесно і совісно вжили на велике діло. І коли сьогодні те наше рідне слово блискотить богатством, красою й силою і знаходить відгомін у серцях соток тисяч синів України Руси, розсипаних капризами долі по обох півкулях землі, коли воно здобуває собі а разом із тим і цілій нашій нації право горожанства серед цивілізованих народів, коли ростіч серед нашої суспільности зменшилася ся в прямії пропорції зі зменшенем числа анальфabetів, то все се гарний доказ на те, що слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилиний і нетривкий витвір людського духа, проявило чудотворну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій, бачилось, не було ратунку. Правда, економічно ми сьогодні, беручи всю народню масу, стоїмо далеко не ліпше, а подекуди може й гірше, ніж стояли перед 20 літами, хоч і на економічнім полі у нас пороблені початки поступу і самопомочи. Але не забуваймо, що та школа, яку ми перейшли доси, то була артистична школа, та сама, яку так гарно змалював у своїй параболі Генрік Ібзен:

Чи знаєш брате, як учать медведя танцювати?
На бляху на залізную веде його вожатий.

Під тою бляхою огонь розпалює помалу,
А скрипкою збуджа в душі любов до ідеалу.

Медвідь реве, мабуть любов у него в серці тліє,
Та лапи смоктані огонь з низу все дужше гріє.

Медвідь реве, а скрипка гра; та ось з низу пригріло,
На задні лапи зводить він своє могутне тіло.

А скрипка скочно гра тай гра, а вуйко здер головку,
То праву задню підніма, то ліву без уговку.

Дрібнійше, швидше скрипка гра, регоче ся, то плаче,
І бляха дужше гріє, й він дрібнійше, швидше скаче.

Сей танець пам'ятає вже до смерти бідолаха;
В одно зілляв ся скрипки тон і розпалена бляха.

Зіллялись нерозривно так, що скрипку як почує,
То зараз в лапах запече і зараз він танцює.

Та не один медвідь оттак! З ним, брате мій, посполу
І кождий з нас поет співак таку проходить школу.

Веде його іронія з дзвінками та скрипками
Стать на залізний тік життя мягенькими лапками.

Грижа розпалює огонь, любов на скрипці грає,
І скаче бідний і співа, хоч з болю умирає.

І хоч не вмире, то так в душі зілляють ся нерозривно
Вражія ті, любов і біль, що дивно, справді дивно.

І як лише почує він сьвяті слова любовні,
То зараз будять ся в душі терпіня невимовні.

Горить під ним залізний тік, горять небесні строци,
І піднімаєть ся бідак на віршовії стопи.

Іронія на скрипці гра, жура кістками стука,
Поет танцює і рида — і се зоветь ся штука.

Після сеї артистичної школи нам прийдесть ся перейти да-
леко твердшу школу політичної боротьби. Першу лекцію дав нам
уже наш великий учитель ґр. Казимір Баденї.

Іван Франко.

БУДУЧНІСТЬ ГІМНАЗИЙ.

(Уваги проф. Дра Фрідріха Паульзена).

Подав Др. Іван Копач.

I.

Справа реформи гімназій не сходить і не зійде ще так скоро в порядку дневного. Вказують на се не лише численні, що-раз сьвіжіші статі і брошури, що обговорюють безнастанно сю справу, але й офіційальні фахові анкети, скликувані по всіх краях Європи для дотичних нарад. Недавно от — перед двома роками — була така анкета й у нас, скликана Виділом краєвим. Говорено багато, та Рада шкільна краєва вкінці відповіла зі свого боку: нехай буде, як бувало. І не диво, хоч би з огляду на те, що справа реформи гімназій, се справа державна а не краєва; з другого боку справа значнійшої зміни довговікового пляну наукового настільки важка, що не легко на неї згодити ся рішаючим сферам, тим більше, що й вони-ж самі, вже хоч би силою самої інерції, більше прихильні до давного знаного устрою, з котрого й самі вийшли, ніж до нових невипробованих іще реформ. Цікаво однак може буде послухати, що говорить про сю справу довголітній професор педагогії й філософії в берлінській університеті, Др. Фрідріх Паульзен*)

*) Др. Фрідріх Паульзен родив ся 16. липня 1846 року в Langenhorn в північній Фризії, в Шлезвіку, на побережжю Північного моря, в селянській сім'ї — що правда, у відносинах, які йому доступ до ученого сьвіта не надто трудним робили. До сімнадцятого року життя, жив у ріднім селі, де скінчив школу народну і помагав родичам при господарстві. Науку латинського язика почав побирати у місцевого пастора Томзена 5 жовтня 1861 р. — се для него памятий день — переступивши вже 15 рік життя. За пів року науки — по одній

у своїй „Історії висшого шкільництва“ (Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den classischen Unterricht. Zweite umgearbeitete und sehr erweiterte Auflage. 8° I. Bd, XXIV+608; II. Bd. VI+726; ціна за оба томи 30 марок = 36 корон.

Проф. Паульзен обговорює час від р. 1450 до 1892, а при кінці додає ще свої уваги про будуччину нинішніх гімназій в уступі затитулованім „Die Zukunft des gelehrten Unterrichts“. Для пояснення сего так сказати-б пророчого становища автора подаю тут за передмовою до першого видання ще кілька його гадок про вартість історії для прогнози будуччини.

„Се старе питає — пише автор — чи можна з історії дізнати ся не лиш того, що було, але також того, що буде. В пересвідченю, що се можливе, написана отся праця; наколи жите народу є не лише механічно-математичною сумою випадкових случаїв, наколи в нїм, як і в житю одиниці, є звязь і консеквенція, то мусить бути можливим, в напрямку, в яким дорога йшла в минувшині, робити заклчення про напрямок продовження її в будуччині. Історичний розвій в послїдних трех столїтях можна схарактеризувати яко повільний зріст самостійної і своєрідної новочасної культури на ґрунті старинної. Як дозріваючий овоч відриває ся від пня, на котрім виріс, так духова освіта західної Європи виросла зі старини і на старині. Висше шкільництво йшло постійно, хоч і в деякім віддаленю, за загальним культурним розвоєм. На-

годині денно — довів його зручний учитель до того, що можна було починати лектуру Лівія й Вергілія. По півторарічній такій приватній науці здав незвичайний ученик в р. 1863 вступний іспит до секунди (меньше більше нашої VI. класи гімназійальної) в альтонській гімназії (Альтона зараз коло Гамбурґа). Коло великодних съвят 1866 р. зложив іспит зрілости й записав ся на університет в Ерланґен, потім у Берліні. Тут габїлітував ся в р. 1875 і тут остає й до нині професором філософії й педагогії. На лекціях його повно слухачів всякого віку і пола, — а сивий, трохи на протестантського пастора похожий учитель розвиває з памяти свої глибокі думки щиро й безпретенціонально, немов би приватно з вами говорив. Паульзен написав не багато, але те, що написав, відзначає ся такою щирістю, ясностю й основністю, що наукові книги його читаєш, як яку повість. Найславнійші його твори побіч »Історії шкільництва« то: Einleitung in die Philosophie (7. вид. 1901; ціна 4:50 мар.) і System der Ethik mit einem Umriss der Staats- und Gesellschaftslehre (5 вид. 1900; 2 томи, ціна 11 марок). Зрештою див. мою статю п. з. »Фридрих Паульзен« в »Дѣл-і« з р. 1900, ч. 123.

коли отсе розуміне історичних подій не зовсім хибне, то виходило-б для будучности, що висша школа новочасних народів усе що раз більше буде наближати ся до того стану, в котрім наукове підготоване молодежи буде оснóвувати ся виключно на власнім знаню і власній осьвітї сих народів. На університетах сей стан уже осягнений; старинні писателї вже не бувають, як в XIV і XVI, ба навіть ще й XVIII віці, учителями знаня й осьвити; вони лишили ся ще лиш як предмети наукових дослїдів. Школи середні приостали поки що трохи позаду; та се всякому відомо — а найпаче плачуть над тим зажурені прихильники старовини — що те „клясичне образование“, яке школи ніби то перед тим давали, не осягає ся вже більше, відколи — відповідно до духа часу — до старих предметів додано множество нових і чужих давньому плянови. В п'ятидесятих роках пробовано обмеженем або усуненем тих новітніх предметів дати назад більше місця „клясицизмови“; та проба розбила ся о запору дїйности і ледви чи коли ще буде повторена. Так отже лишає ся лиш одна дорога: пробувати осягнути гуманістичну осьвіту без старинних язиків. Я старав ся показати в кінцевім уступі, якими менше більше способами будуча школа середна могла-б осягнути старі цілі „сапієнції і ельоквенції“, (*Sapientia und Eloquenz*, тобто знаня й вислову).

Сей кінцевий уступ я й подаю отсе в скороченім трохи переводі. Я вже довший час інтересую ся справою і можу сказати, що дотичну літературу педагогічну бодай німецьку і польську, знаю в головнім майже зовсім повно. Твір проф. Паульзена — то безумовно найліпша і найцінніша річ з усього, що в тій справі написано, — і то не лиш що до повноти материялу і ясности викладу, але й що до становища, з якого автор дивить ся на річі. Автор є прихильником критики самого себе, бо, як каже у вступі (I. стор. XIX): „Übrigens haben Selbstüberhebung und Unduldsamkeit es nie und nirgends an sich gehabt, vor Gott und Menschen angenehm zu machen. Wohl aber haben Selbstkritik und freie Anerkennung alles Guten und Wahren diese Gabe“. Значить: „зарозумілість і нетерпимість ніколи й ніде не виробили нікому прихильности ні у Бога ні у людей. За те критика самого себе і раде призване всюди того, що добре і правдиве, нераз того доказали“.

Ignoranti portum nullus ventus suus est*).

„Я не противник класичної старовини; навпаки я шаную і цію її духа і її діла, передовсім діла грецького генія, що ві всіх царинах західноєвропейської духової праці перший прорубував дорогу. Я визнаю щиро, що я грецьким філософам і поетам завдячую чималу частину моїх поглядів і моєї освіти.

Я також не противник гуманістичного образования; навпаки, я пересвідчений, що ясне з'орієнтоване в духово-історичнім світі є нині і лишиться по всі часи головною частиною загального духового образования, та що як раз для того головна вага шкільної науки, що має на оці загальне образование, мусить лежати в студиях язиково-літературних, історичних і філософічних, а не в предметах математично-природничих.

Я рівнож не противник класичних студій; навпаки, я пересвідчений, що наука старинних язиків і літератур, що так довго творила підставу нашого наукового образования, ще й нині може дати дуже багато для освіти молодежи, а то під зглядом духово-історичним, але хіба тоді, як знайде для себе потрібний до того простір.

Вкінці, я й не ворог німецького учительського стану; навпаки, я шаную і цію його і знаю, що в Німеччині нема другого стану, який загально беручи перевищав би учителів що до ревности і любови звання, і який би при так мозольній, а так часто мало признаній праці задержав собі більшу від учителів мірку духових і наукових інтересів.

В увагах отже, що висловлені далі, хочу лиш зазначити напрям, в якім по моїй думці піде розвій нашого висшого шкільництва. Та я не хочу тут давати пляну лекційного, який би можна зараз або за рік запровадити. Не лиш не чую в собі до того жадного покликання, але я взагалі не жалував би, як би віра в те, що будучність зависить від нових розкладів годин шкільних, віра, яка що лише в 19 віці появила ся, разом із ним і минула ся.

Наколи порівняти нинішній стан духової культури Європи зо станом коло р. 1200, коли то з'явили ся перші університети, або й зо станом ще коло р. 1600, коли то як раз витворили ся гімназії з новим гуманістичним устроєм, то можна ріжницю висло-

*) Для того, хто не знає, куди плисти, кождий вітер злий.

вити двома реченнями: 1) Нині маємо самостійну новочасну науку й філософію, а надто літературу й освіту, що вирости з власного життя новочасних народів, а тоді сего не було. 2) Старинна філософія, наука й література, що тоді заступали питому наукову літературу й були одним предметом науки в усіх школах, стали для нас історичними.

В середніх віках, ба ще й коло р. 1600 не було в Європі ніщої філософії й науки, як лише старинна. Школа мала задачу: наперед навчити старинних бесід, а потім впровадити в старинну філософію й науку. Від 16 віку змінив ся той стан зовсім. Наукові досліді ставали щораз більше самостійними; великі відкриття на небі і на землі зробили початок ще в 16 віці; потім прийшли в 17 віці новочасна космологія, фізика, хемія й фізіологія, а до них навязала новочасна філософія з метафізикою і теорією пізнання, психологія і науки про обяви духа людського (Geisteswissenschaften). При кінці 17 в. стали думати в Франції і Англії, а в 18 віці також у Німеччині, що в сфері наук нема вже чого вчити ся у старинних народів. І нині цілий світ думає так: що наукова старинна література має вправді велику історичну вартість як пам'ятник початків нашої філософії й науки, що вона однак ніде не є необхідно потрібна для дальшого розвою наших наукових дослідів, розуміє ся, винявши досліді історичні. Поза те навіть її цілковита затрата не здержала би розвою нашої математики і наук природничих, нашої науки про державу і суспільність, нашої філософії і наук про обяви людського духа.

Наші університети давно вже вивели консеквенцію з того стану. Вони не уживають уже ніде старинних авторів як підручників у науці, як се ще було в 17 століттю, отже прим. Арістотеля в філософії і фізиці, Евкліда в математиці, Плінія в науці про природу, Гіппократа і Галена в медицині; де тих авторів ще читають, там вони не бувають суб'єктом науки, лиш об'єктом історичного досліді.

Трохи инакше, хоч не зовсім, стоїть справа з красною літературою. Вона стала історичною пізнійше як література наукова, але всеж таки стала вже нею. В 16, ба ще й у 18 віці не було, бодай для вчених, жадної поезії і майже також жадної історіографії і краснорічivosti поза римською й грецькою. Як за часів Кльопштока і Лессінга була коли бесіда в школах і університетах про поезію, то кождий думав про римську і грецьку. І ми се розу-

міємо добре, як Лессінґ або Гердер, хочачи себе відсвіжити по-ейєю, радше брали до рук Гомера і Софокля, Горація і Вергіля, ніж твори сучасників своїх Бодмера і Готтшеда, Рамлера і Уца. Але рівнож не подивуємося, коли нині не один хапає скорше за Лессінґа і Гердера, за Гете і Шіллера чим за старинних авторів, яких лише з трудом читає. Се прецінь також поети з ласки Бога або природи, а до того для нас з одного згляду важнійші: вони з нашої плоти і крови, вони говорять нашою бесідою, вони порушують справи, що нас інтесують, то наші радощі й печалі в них. І тут має своє значіне слово, яке висловив Рімельн (Rümelin), розбираючи питанє, хто більший, Шекспір чи Гете: нехай собі й буде Сіріус більший від сонця, але він не освічує нашої землі, він не гріє нашого винограду. Як мало старинна література належить уже нині до живої літератури, про се моглиб може найпевнійше сказати книгарі: попит за грецькими і римськими письменниками виходить нині майже виключно зі школи. Не було-б його звіттам, то розпродаж була-б дуже невеличка.

Та ми ще не витягнули консеквенції з того стану річей. Гімназії, що до нового положеня з легкозрозумілих причин ще менше пристосували ся, як університети, задержали ще старинні бесіди й літератури як конечні предмети образования; вони уживають старинних писателів як учителів коли вже не науки, то бодай літературного смаку (Bildung). Що правда, попустили й вони трохи ради нових відносин, прийняли прецінь до плянів новочасні бесіди й їх літератури, а рівнож і нові науки. А до того повстали побіч старих гімназій нові форми середніх шкіл, що до наукового і літературного образования своїх учеників зовсім уже не уживають клясичної старовини, або бодай не уважають її найголовнішим предметом.

Чи справа вже скінчена? Чи клясицизм дальше вже не поступить ся в зад? Чи в теперішнім устрою шкіл маємо вже кінцеву, дефінітивну форму? Чи може 20-ий вік принесе зміну течії в напрямку до клясицизму, новий ренесанс, яким зачав ся й вік 19?

Ледви найде ся хто в Німеччині, а мабуть і поза її границями такий, що ожидав би того другого. А що стояне на місці також не можливе — инакше починали-б ми китайську еру — то лишає ся лише третя можливість: клясицизм уступить ще дальше; кінець буде такий, що він перестане бути есенціональною підставою освіти нашої молодіжи. Прийде час, коли новочасні на-

роди будуть давати своїй молодіжи образоване, а також підготову до наукових студій, в головній частині з власних засобів. Се не виключає того, що ще й тоді якась частина молодіжи, призначеної до наукових студій, буде побирати в школі науку одної або другої старинної бесіди; але колись перестануть уже раз уважати кінцевою підставою кожного вишого загального образования або необхідною умовою університетських студій се, що в 19 віці уважалося під назвою „класичного образования“ найважливішою метою шкільної науки*).

Як близько сей час, се иньша річ. А так само мало залежить на тім, через які дальші ступні переходові дійде до того наше шкільництво. Я думаю, що се станеся дорогою зрівняння новочасної форми школи середної із старою під зглядом права. Наколи устане примус гімназійний, який нині держава робить своїми іспитами, тоді наступить повільна переміна старих гімназій на нові форми, аж вкінці полишить ся ще лиш відносно мале число старокласичних закладів як поважних представителів минувшини. Що при тім латинський язик довше від грецького буде належати до необхідного приготування до наукових студій, се також певне; через Рим і римську бесіду вяже ся історично цілий західноєвропейський світ з жерелами своєї духової культури на Сході. Сего ніхто вже не відкличе. Хоч що до абсолютної вартости грецької літератури де-де висша від латинської, то прецінь що до дійсної практичної потреби латинська бесіда далеко важніша для більшости наших учеників. Що однак і її потреба обнижує ся, що латина коло р. 2000 не буде так само потрібна як коло р. 1800, про се також не можна ніяк сумнівати ся.

Я знаю добре, що така перспектива видає ся нині ще многим дуже прикра: отже мусить те, що красне, уступити тому, що позиточне? — Я зовсім розумію й відчуваю такі чуття; я зовсім не такий ентузіастичний прихильник модернізму, як се дехто з мене

*) Пророцтво Паульзена що до Німеччини вже сповнило ся: В осени 1900 (ісарським розпорядженем з дня 26 листопада) зрівняно всі три роди німецьких 9-класових середніх шкіл тобто Humanistisches Gymnasium з латиною і грекою, Realgymnasium з латиною і язиком французьким і Oberrealschule з язиками французьким і англійським) під зглядом права до студій університетських і політехнічних. Ріжниця потрібного підготування відповідно до вибраного фаху вирівнюють ся особними курсами й іспитами доповнюючими на університеті (зглядно політехніці).

зробив. Був час, коли Плятон і Арістотель були щоденним моїм хлібом, а Гомер і Гораций при них моїм поетичним напоєм, і часами буває се ще інколи й нині; був навіть час, коли я з пристрастю будував латинські періоди. І коли я отсе перед двадцяти роками почав свої педагогічні виклади, то я йшов насаперед дорогою класичної традиції. Аж коли я, щоб виробити собі самостійний погляд, заглибився в історичні студії, з яких вийшла й ця книжка, я переконувався щораз більше, що перенятий з минушини погляд не відповідає дійсному стану речей. Я почав видіти справи в світлі історичного розвитку, і тоді стало мені одно ясно: що школа не має власного розвитку, лиш що вона йде слідом загального культурного розвитку. Не педагогічні моменти означають в головних рисах хід її розвитку, лиш велика струя історичного життя. Так певно буде і в будучині і жадна гімназійно-педагогічна краснорічність не зможе тут що небудь змінити.

Опісля стало мені ще й те ясно, що трудности, з якими наше висше шкільництво бореся, виходять властиво з одної точки, а то з т. зв. утравізму. Наша гімназія хоче одно й друге: і задержати давнє класичне образование і при тім також учити новочасних бесід і наук. З відси вийшло продовжене літ науки і розвій систему учителів фахових по закладах, при чім однак опісля на око задержано або привернено й систем учителів класових; із сего пішов також зріст зборів учительських і закладів, передовсім по великих містах; дальшим наслідком є різке (straff) вироблене схематизму плянів лекційних із цілим апаратом каталогів, іспитів і промоцій: що року мусить ученик в сімох або вісьмох предметах викінчити докладно з гори означені, на правильну пильність обчислені порції, як не хоче лишити ся позаду. Наслідком того всего є оте чуте напруження, яке називають перетяженем, а яке доси не дало ся ані усунути ані віддиспутовати (wegdisputieren). Воно як раз так давнє, як наш ниїшній устрій гімназій. Я показав*), як воно з'явило ся враз з переведенем великої шкільної реформи в Прусії Йог. Шульцом, а в Австрії трошки пізнійше по реформі Боніца (Bonitz); як воно перетривало концентраційні змагання Візе (Wiese) і викликало в вісімдесятих роках знов міцне пригнобленє (Beklemmungen), яке на конференції в р. 1890 витиснуло з уст цісаря звисні гіркі закиди й докори.

*) В »Історії шкільництва«.

Я не вірю, щоб реформою з р. 1891 усунено лихо. Я не вірю також, щоб можна лиху зарадити дорогою механічного вкорочування числа годин або обниженням жадань у кінцевім результаті з сего або того предмету, передовсім же з старинних бесід. Взагалі справу трактували, як мені видить ся, часто надто механічно. Вираховували і доказували статистичним способом, що ученик висших клас не потребує більше як дві або три або найбільше иноді чотири години для домашної роботи. То прецінь не багато, казали, давнійше працювано далеко більше, і від розумних батьків не раз можна почути жалі на нинішнє розпечене молодіжи: молодіж терпить не від перетяження, але від браку занятя, що веде до зледащія (Erschlaffung) і бездіяльності.

І се може бути часом. Я також не вірю, щоб нині ставлено до сили наших учеників загалом надмірні жаданя. Але тим справа перетяжена, чи воно є чи нема, ще не рішена. Змученє, яке викликає праця, не зависить виключно від абсолютної скількості виложеної сили й праці. Десять годин бігу по гладкій цісарській дорозі там і назад, прим. за яким забутим предметом, змучать більше, як десять годин ходу по горах і долинах за стежкою, як її хтось шукає й знайде. Даймо ученому, що з напруженем усіх своїх сил працює 12, а не раз певно й 14 годин денно над твором власного вибору, замість того невеличке число легких задач, скажім три або чотири, з яких кожду можна легко зробити в двох годинах: він відчує тих шість або вісім годин контрольованої роботи клявзурової як нестерпучий тягар. Щось подібного, як мені видить ся, стало ся в отсім (тобто XIX — пер.) віці і з нашими учениками: на місце релятивно свобідної, довільнообраної і суцільної роботи на однім полі, тобто в клясичній старині, визначено їм контрольовану роботу пайкову з кількох предметів. Ученики працювали перед 100 роками може більше як нині хоча, днів, в яких починала ся робота перед сходом сонця, в дійсности певно не було так багато, як се читаємо в споминах бувших Портанців або Афранців*); а прецінь вони певно відчували тягар праці менше, як нинішній ученик, який в трьох годинах може вигідно переробити всі свої чотири лекції. Від давного ученика

*) Так називали себе ученики (алюмни) славних свого часу шкіл, заснованих електором саським Моріцом в р. 1543 в поконфікованих монастирях у Schulpforta коло Мерзебурга і в St. Afra коло Майссен (Meissen).

Пфорти вимагано лиш, щоб він займав ся старинними бесідами і писателями, і в них допровадив до якогось видного результату; як він се мав зробити, в тім мав свободу, хіба що учитель нераз помагав йому приязною радою, коли ученик того жадав. Ученик мав часто вражінє, що робить і те, що міг би залишити, і ніхто-б його за те не тягнув до відвічальности. Замість того ми маємо нині ціле число рівнорядних предметів, з яких кожний майже що дня має певні претенсії до праці ученика. Рівнож таке саме число фахових учителів — часть не без деякої й зазидливости (Eifersucht) стереже пильно того, щоб їх предмет признано рівноважним і рівноуправненим при іспиті, при класифікації, ба й при ставленю жадань до домашнього приготования ученика. Вкінці іспити річні, а врешті й іспит зрілости пруть до того, щоб ученик ві всіх предметах опанував річну пайку, а врешті цілий приписаний матеріал шкільний. В свідочтвах зрілости подибуємо часто як знак похвали — увагу, що абітурієнт присвячував усім предметам шкільним рівномірну пильність.

Є натури, що їм та форма науки відповідає; то совісні, вірні своему обовязкови хлопці, яким по нутру виповнюване щоденно ставлених і щоденно відбраних і оцінюваних лекцій. Самостійніші-ж натури легко збриджують собі такий хід науки і такий шкільний примус. Се видко передовсім у висших класах. Малий хлопець вдячний, коли його взяти за руку і що години давати йому занятє; в 16, 18 році жита звичайно наступає реакція; молодець, що має ту глибоку й важку епоху розвою своєї зрілости за собою, противить ся інстинктивно водженю на мотузку (Schulgängelung); узнаний від природи самостійною істотою, хоче й для людей бути таким. Давнійше йшов він у тім часі на університет. Нині розширений і продовжений плян гімназійний приковує ще й 18- і 20-літнього молодця до школи, і йому задають, як десятилітньому хлопцеві, що дня пайку роботи. Наслідок такий: ученик стає, як казав Claus Harms*) на довгій дорозі „старим лінюхом“ (altfaul). Тупе, лїниве ходжене в ярмі, притім склонність від часу до часу „фиркнути задніми ногами“ (über die Stränge zu schlagen), то звичайне поведене багатьох учеників в останніх шкільних літах.

*) Claus Harms (1778—1855), визначний протестантський теолог і проповідник.

Тут і жерело чутя перетяжена; се суб'єктивне чутє, викликане може більше дійсною шкільною втомою, як безглядним надміром жадань. Armut впливає з Powerteh*) — казав оден мекленбурський мудрець; так само впливає втома (Müdigkeit) з лінивства (Trägheit). Лінивство ж є наслідком виділюваня пайок у роботі, про що можна переконатися й ві всіх бюрах, навіть адміністративних. Свобода і самовідвічальність — то одинокий спосіб проти того лиха, що зрештою своїми наслідками сягає ще далеко поза шкільний час; студент університетський потребує, як відомо, часто довшого часу, заки висвободить ся від роботи пайкової (Pensensarbeit) і забере ся до сьвіжої, добровільної праці. Привичаюваний через дванайцять літ до всього, лиш не до того, щоб собі сам ставляв задачі і працював із власної охоти, не вмів собі дати ради з академічною свободою, що так нараз і в такім надмірі попала ся йому в руки. А до того долучує ся ще й та трудність, що предмет, яким має займатися на університеті, часто йому зовсім чужий; медик, правник, фізик, усі вони стоять перед самими новими річами, про підручники шкільні і лекції гімназійні ніде нема більше бесіди.

Всі ті справи знов стоять у звязи з утраквізмом. Як довго латина і грека були одиноким полем праці ученика, вони викликували у всіх ліпших і меткійших добровільну працюватість; приватна лектура і приватні вправи в збираню і перероблюваню матеріалу, прозою й стихом, — се були річи, які школа вважала зовсім природними й до них не мішала ся. Нині не мають старинні бесіди вже стілько простору, щоб допровадити ученика до свободної й доброохотної праці на своїм полі. Заразом не один ученик, прим. будучий медик або технік, бачить довго наперед, що йому опісля се все не буде потрібне, що для його дальших наукових і практичних задач житєвих мало або й зовсім ніщо на тім не залежить, як багато латини і греки він забере з собою зі школи. Та проте старинні язики мають у школі і при іспитах зрілості ще досить ваги, щоб його задержати, як би хотів піти може за потягом до свободної праці на иньшій полі. Як би нині ученик гімназії хотів може студиями математичними або природничими або сучасною літературою так заиматися ся, що занедбував би че-

*) Се жартовливий примір на пояснюванє одного понятя другим, що до змісту ідентичним. Французьке раувreté значить те саме що німецьке Armut.

рез те старинні бесіди, як давнійше не один Портанець через ті бесіди занедбував інші предмети, — то певно не найшов би за те признання, лиш радше пригадали-б йому чим скорше, що передусім і насамперед ходить о те, щоб робив свій обов'язок ві всіх предметах, головнож в латині і греці: praestitis praestandis*) може вдоволяти й свій спеціальний потяг. Давнійше говорено навпаки: правда, в школі треба вчити ся й математики і французького й історії і географії; але як хто через свій потяг до старини занедбає щось із того, то школа може сеуз гляднити.

Я найшов раз в одній автобіографії таку історію. Вертав селянин із малим синком із ярмарку до дому. Хлопець був дуже змучений і конечно хотів, щоб його батько ніс. Тоді батько витяв із плота патик, вирізавав на кінці щось ніби кінську голову і дав патик хлопцеві. І як лиш хлопець узяв патик межі ноги, зникло всяке змучене і він побіг жваво перед батьком домів. Такі чуда робить коник із патики (Steckenpferd); і звідси й бажане молодіжи за таким коником. — Наша школа не узнає того бажання оправданим. Недавно десь чув я, що директор одної східної гімназії казав повторити курс одному секунданови (наша VI—VII. гім. пер.) лише для того, що той найшов собі такого коника в формі фотографованя; „я не люблю, казав директор, щоб ученики їздили на таких кониках. Я не міг провирити справи в тім разі; правдоподібно було там ще щось на річи. Се однак вірю, що наша школа загалом не прихильна таким коникам і кидає їх часто без многих заходів за пліг. Вона цїнить учеників, що не глядять на право й на ліво, лиш відбувають просту, пляном приписану і пайками клясовими мов би кількометровими стовпами поділену шкільну дорогу правильним, рівномірним кроком. Вона й не може інакше робити: учителі можуть особисто думати про справу, як хотять, та приписаний порядок науки і промоції любить рівний марш і ненавидить коників. Та природа не перестає їх любити і завжди відчуває приписи, що їй се віднимають, як прикре спутане (Einengung).

Так став ся утраквізм запорою свободи і самодіяльності, а разом причиною перетяження. Сеж ачей-же не випадковий случай, що ціле 19. столітє жалі на перетяжене ходять у парі з утраквізмом, мов би його тїнь. Від часу Альтенштайна-Шульце

*) тобто: наколи зробить те, що йому наказує обов'язок.

скликує кожній пруський міністер наради над справою перетяження, (прошу читати довгий реєстр пропамятних писем і розпоряджень у Wiese-Kübler, Verordnungen und Gesetze für die höheren Schulen in Preussen 3. Aufl. 1886 I. 253 наст.: Альтенштайн 1837, Раумер 1854, Фальк 1875, Госселер 1882). І зовсім те саме в Австрії від часу Туна-Боніца. Кожний наслідник посьвідчує попередникови, що йому усунене хороби ще не удало ся; але кожний вступає в сліди попередника що до погляду: що лихо має своє жерело не в пляні шкільнім, лиш у зверхніх обставинах, в переповненю клас, до того ще невідповідними учениками, в незручності або надмірній ревности (Übereifer) учителів і т. д.; на кожний випадок в пляні не мож нічого основного змінити. І кожний кінчить зазивом до учителів, щоб ліпшою метою і тим подібними способами, — при чім долучені все різні гарні ради — старали ся спровадити получшенє.

Я думаю, що був би вже час мало не столітньому досьвідови дати навчити ся, що лихо лежить не в випадкових обставинах, лише в самім пляні науки. А хоч би навіть дійсно воно лежало в обставинах, в особистих хибах учителів і учеників, то й так був би вже час порозуміти, що такі хиби треба брати в рахунок, що устрій науки мусить прикроїти ся не на ідеальних учителів і досконалих учеників, лиш на пересічний їх тип; устрій науки дасть змінити ся, людська природа ні. А й се важне: ліпше, коли визначна одиниця може вийти понад те, чого жадає припис, ніж коли пересічний тип лишає ся в заді поза жаданєм припису. А чи не стало ся останнє у нас уже правилом? Чи не визначають приписи матуральні в своїх жаданях радше те, щоб було пожадане, як те, що пересічно осягає ся? Чи не привикли ми можевже занадто до неправди в тих річах? І чи не так само діє ся з пайками материялу на поодинокі класи? Для заряду шкільного не було-б се чей трудно зібрати відповіді на отсі два питання: 1) який процент учеників лишає ся пересічно в кожній класі для повторюваня науки? 2) який процент учеників уживає інструкторів домових? Чи десята часть переходить гімназію без повторюваня? І який процент повторює дві, три, чотири класи? І чи десята часть дає собі раду без інструкторів? В давніх школах було звичаєм, що дуже здібні і пильні ученики перескакували класи; тепер плян так збудований, що се мабуть ніколи не лучає ся. Я виджу добре перепони, я знаю також, що повторюване клас

в часті зависить від чисто випадкових обставин, слабости, зміни закладу і т. д. Та все таки і в тих випадках, а скількож більше в інших, певно появить ся той наслідок, що репетоване і корепетиції домашні витворкють шкільну втому.

Я пригадую в тій звязи ще одно: непривітні, сухі цензури, що завели ся в гімназіях в отсім століттю. Поробив ученик свої річи порядно, то одержує нерадо „достаточно“; „добре“ не хоче навіть перейти через зуби; бракує щось в одній точці, то з'являє ся зараз „недостаточно“ або як на те то муркотливе (*nörgelndes*) „ледви або ще не зовсім достаточно“; низша половина скалі від „достаточно“ на долину стає правилом, висша в гору вїтмком. Говорять: школа мусить бути правдивою супроти учеників і родичів. Певно, але чиж не говорить вона zarazом через те просто, що більшість учеників постійно остає понизше того, чого жадає ся? І чиж не виставляє собі тим сам систем безпосередню власної цензури: надмірний в жадавах; і через те невдоволений і невдоволене сїючий систем прикрої, а препїнь „ледви достаточної“ обовязкової і виміреної роботи? Я думаю, що не помилю ся, коли скажу, що те загальне обнижуванє цензур виступило що лише в другій половині отсего (тобто XIX) столітя, під впливом безнастанного контрольованя і напираня з гори; учитель, що видить перед собою поправляючу руку радника шкільного в цензурах, які він признав працям — як відомо інспектор (пруський) має право змінити навіть ноти виробів іспитових: чи коли лучило ся вже, що він їх підвисив? — стає обережний: лїпше за мало як за багато; адже не можна показати ся надто лагідним. А зрештою, чи може ученик більше зробити як достаточно? Прецінь ми самі, учителї, ледви достаточно працюємо! — Колись було інакше. Свїдоцтва з XVIII віку — а багато перейшло їх через мої руки — мають понайбільше зовсім иньший тон: вони висловляють за сю чи ту визначну роботу (*Leistungen*) признане, а браки поминають мовчанєм або висловом бажаня й надїї. Такі ще шкільні свїдоцтва, які Отто Бісмарк одержував як ученик у трицятих роках в Сірого монастиря (*Graues Kloster*) і які недавно от надруковано в однім споминї про него; як не мож було сказати: поступ видний, прим. в латинї, то говорено: поступу надїємо ся. Як то щиро прихильно (*liebenswürdig*), доброму і злібному ученикови не казати: „ледви достаточно“ або „недостаточно“, лиш: поступу надїємо ся. Він певно й так порозуміє, що йому хотїли сказати.

І школа сама теж, вона могла ще надіяти ся. Нині вона не надіє ся вже нічого більше, лише споглядаючи на те, що зроблено, говорить із резигнацією: ледви достаточо!

І нехай ніхто не думає, що то дрібні річі. Цензури то бесіда, якою школа говорить до ученика, а через него до родини; се бесіда невдоволення, тож нехай же й не дивує ся, що вона не робить приємного вражіння. 23.000 підписів під петицією о основну реформу школи*) — яка-б зрештою і не була їх вартість — то непривітна відповідь на мільйони непривітних цензур, якими пруська гімназія обдаровувала своїх учеників від звиж 50 літ.

Конець кінцем: я не в силі вірити, що не прийде день, коли прецінь люде покликані до сего спізнають той стан річей або радше рішать ся признати його і витягнути з него консеквенції: се неможливо жадати від пересічного ученика одного й другого, учено-клясичної освіти і новочасно-наукового образования. І тоді таки того самого дня побачать вони і певно скажуть собі: для більшости наших учеників, також тих, що призначені до наукових студій на університеті, є знанє новочасних бесід і наук більше, потрібне, чим так зв. клясичне образование. Вони потребують школи більш зверненої до сучасности, вони потребують новочасної гімназії. Меньшу частину молодіжи шкільної може побіч того клясична гімназія, освободжена від чужого собі модерністичного матеріялу, провадити до поглиблених і через те справді корисних студій на поли клясичної старини — справа, якої я зовсім не думаю легковажити; а може навіть можна-б сказати: що нема ще й нині поля, на які ученика можна би так борзо допровадити до релятивно самостійної і так сказати-б наукової праці, як на поли обмеженої і закінченої раз на все літератури старинного світа. Правда, легкого становища ті заклади в XX віці не будуть мати. Ми не жиємо більше в тім щасливім часі, коли то німецький нарід, як казав Бісмарк, споглядав на турингські гори; німецька столиця називає ся Берлін, не Ваймар**); око глядить за моря, думка народів звернена не на літературу й естетику, лиш на опанованє сил природи і підбите землі. Се впливає вже й на думки й інте-

*) Перед анкетюю з р. 1890.

**) Автор має на думці конець XVIII столітя, часи найкрасшого розцвіту німецької поезії, коли то Ваймар був приютом найвизначніших геніїв німецьких: як Гете, Шіллер, Гердер, Вілянд і ин.

реси молодіжи. Чи маємо нарікати на се? І чи помогло би що, як би ми се робили? Вітер віє, куди хоче! Школа не в силі його витворити, тож мудро зробить, коли пристосує ся до него“.

Вияснивши так свою гадку, що старинний класицизм перестане колись раз бути загальною основою наукового образования, хочу ще додати кілька уваг про те, які страти й користи з тим будуть сполучені. Наколи не помиляю ся, то в кругах давньої гімназійної педагогії привикли перецінювати користи, які дає класична наука, така яка є, а знов лих, які з нею ваяуть ся, не бачать або бодай недоцінюють.

Я зазначую наперед користи, які звичайно вихвалюють оборонці класицизму. Се властиво два моменти, які від давна мають свою утерту назву, тобто: формальне і гуманне образование.

Під формальним образованием розуміє ся легкість і певність у виконуваню висших інтелектуальних функцій; сюди отже належить: швидке і певне поминане духових справ, головно-ж здібність, зацутані проблеми або звязки гадок бистро і ясно порядкувати і поминати; пізнійше влучний, річевий, до глибини сягаючий суд, що не дає ся отуманити позором і софістикою, не дає ся спутати пересудам і з минувшини перенятим поглядам; вкінци дар ясного і міцного вислову і зручність у льогічно-стилістичнім подаваню своїх думок.

Для того всего, кажуть, є наука мертвих бесід і довша лектура старинної літератури способом першої ваги. Докази меньше більше такі. Вже сама наука чужої бесіди є знаменитим способом вправи в говореню і думаню; граматичні, а з ними й льогічні категорії виступають тут для ученика як би щось нове, чуже, обективне. Перевід із одной бесіди на другу змушує до бистрої уваги на форму і значіне, змушує до шуканя і стосованя вислову до думки. Се діє ся тим основнійше, чим дальша і більше чужа бесіда. Старі бесіди отже мають в тій ціли більше значіне чим новійші; вони змушують до цілковитого понеханя механічного говореня і мисленя, вони змушують до свідомого вибору слів, форм вислову і думок. Новочасні бесіди надто близько з собою посвоичені, вони вирости на спільнім ґрунті християнства, старини, германства. В формах вислову і засобі слів вони собі часто так

близькі, що можливий чисто механічний переклад. За те в старих бесідах форми, складня, засіб слів так своєрідні, що потреба відразу ясного і свідомого думання і уважання, щоб перевести хоч би найпростіші речення. Ба, щораз більше показуєся неможливість перекладення, лише вжити в спосіб думки і вислову веде тут до розуміння і до розумного відтворення (Nachbildung)*). До того долучуєся ще й та обставина, що ми в старинних писателях маємо артистів вислову і майстрів обсервації та розуміння річей. Вжити ся в їх світ думок то значить дістати в руки ключ до горожанства у світі думок взагалі. Вкінці ще одна користь: бесіда старини скінчена і незмінна; відносини духового світа обмежені і дають ся обхопити оком; великі писателі стоять перед нами з не надто великим числом не надто великих творів і один на другого вказує (beziehen sich auf einander): в тім обмеженім і в собі замкненім світі може вже й ученик так освоїти ся, що зможе порушати ся в нім із деякою самостійністю. Тут може навчити ся працювати, може складати малі розвідки з обмеженого матеріялу, розвідки про язикові явища або про річеві і особисті відносини. Возьмім групу римських шкільних авторів: Цезар, Тацит, Лівій, Ціцерон, Вергіль, Гораций. В тім вузкім круаї всюди видко нитки зносин і реляцій сюди й туди, вже семак-осьмак може до того дійти, щоб бачити сей кавалок історичного життя — а як важний він! обнимає час, коли на сході встає християнство, а на півночі германство як раз починає стикати ся з старинною культурою — як одну цілість, щоб розуміти публичні і приватні, літературні і наукові зносини і взаємини. Де можливо щось подібного на новочаснім полі? Се точка, на яку передусім раз-ураз вказує Оскар Егер: історично думати і науково працювати, то є те, чого ученик учить ся в гімназії через науку бесід і літератури старинних народів.

Друга точка — то гуманна освіта. Можна її означити як широке і глибоке розумінє для людських річей, як живий і свободний інтерес для всіх великих справ людськості; а з тим лучили би ся як етичні моменти: свободність від малодушности (von Kleinem und Kleinlichen Sinn), щира прихильність (Hingebung) для величних і духових інтересів, живе співчутє для всего, що прав-

*) Гарні спостереження про сю сторону науки старинних язиків подав Р. Sauer в письмі: Die Kunst des Übersetzens (1894).

диве і добре і гарне. Чоловік із таким внутрішнім складом був би чоловіком у повнім і правдивім значіно слова.

І що до того, кажуть, нема ліпшого образуючого способу понад пильне студійоване старинних писателів; що йно в їх товаристві підносить ся дух до гуманности, до висшої чоловічности. Се бесіда, що її від днів старого гуманізму аж до нині все і все повторюють. Підстава її така: досконалих людей, правдиву людськість маємо первісно лише в старині. Так думав ренесанс; в порівнаню з „середновічним варварством“ старинні — то одинокі правдиві люди; і тому почало ся тоді стремління стати такими, якими були старинні, бодай в поетичнім відтворюваню (імітованю, *Anempfindung*). І так само думав новий гуманізм 18 віку, лише що він посунув ся від Римлян до Греків; супроти знидіння людської натури в двірсько-французькій гальянтерії, або в хоробливім і невольничім пієтизмі і церковнім православію видів Гете і його час незіпсутий первозвір людської істоти в Греках; простота і сила, сила і краса у них так звязані, як ніде инде. І ся істота народа проявляє ся в його літературі. Де штука і природа так злучені в єдність як у Гомера і Софокля? Всі найглубші проблеми душі людської порушені у них в найпростійшій формі; самовільність, штучність, зманероване, викривлене — се для них зовсім незвісні річі; великі і глибокі гадки виходять із їх уст як щось, що само собою розуміє ся, що однако можливе. Має молодіж, як хоче Плятон, виростати у сфері і огляданю того, що чисте і досконале, то ми не можемо її провадити де инде, як лиш у той світ. Вглублюючи ся старанно в душу великих людей і великих писателів витворюємо в собі несвідомо взагалі міру для оцінюваня людських справ, і те, що на разі виповняє лиш наш погляд, переходить опісля також в настрої і волю.

Рівночасно образує ся на тих творах також смак для літературного вислову, змісл для простоти-краси; для естетичного так само як для етично-думаного образования нема ліпшої школи як Греки. А до того ще одно. Якраз ті твори були заравом вихідними точками цілої дальшої літератури західно-європейського світа. Хто читав Гомера і трагіків, той знає початки епосу і драми; звідси веде безпереривна стежка до Вергілія і Горація, до Шекспіра і Гете; для них усіх перша підстава історичного розуміння що до змісту й форми в пізнаню таятих їх попередників. А подібне значіне мають Геродот і Тукидид, Плятон і Демостен; виходячи від

найпершої форми історіографії, філософії, бесідництва найлекше дійти до розуміння дальших стадій розвою; а кінець-кінцем усе розумінє духових справ можливе лиш як розумінє історичне.

Отже язиково-льоґічне вишколенє, естетично-літературне образованє, змісл для пониманя єдности духово-історичного житя, вкінці етично-гуманний дух — се все пливе для ученика, як зиск із клясичної науки. І тому є клясицизм неможливою до усуненя підставою всякої висшої осьвіти.

Я готов признати все, що в такий спосіб підносять як ціну образуючої вартости старини. Я також пересвідчений, що багато її почитателів висловлює лишє свій найглубший досьвід, визнаючи через те, що завдячують найліпшу частину власного образования старинним писателям. Тільки я хотїв би додати два обмеженя тим увагам: перше, що вислід клясичної науки не являє ся правильно і конечно, а по друге, що формальне і гуманне образованє не осягає ся виключно клясицизмом, навпаки, нині маємо такі елементи науки, при котрих, як на нині, деякі натури навіть більше можуть осягнути

Поза те і я думаю, що гуманістичне образованє мусить лишити ся найпершою метою загальної осьвіти, і що та осьвіта вповні означена старими словами (Merkworte) *sapere et fieri**), або формулкою Йоганнеса Штурма: *sapiens atque eloquens pietas***). Розумінє людських справ і відносин, сполучене з гуманним світоглядом (*sapientia*), побожне чутє пошани (*Ehrfurcht*) супроти того, що понад людьми (*pietas*), а вкінці здібність представляти свої думки в відповіднім і міцнім вислові (*eloquentia*) — то три перші головні точки загально-людського образования. І я думаю, що в тім згляді більше дає язиково-літературна наука, чим математично-природнича, і що через те загально образуюча наука мусить свою точку ваги мати в гуманістичних предметах, а до них має прийти очевидно й математика й природонисє як доповненє, не меньше потрібне для наукового пізнаня, як для розвязок практичних житевих задач. І я думаю, що наука старинних язиків і їх літератури в тім згляді може мати

*) розуміти і говорити.

***) мудра і краснорічиза побожність; Joh. Sturm (1507—1589) славний гуманіст і учитель. Його пляну гімназійальної науки придержувало ся багато шкіл XVI і XVII в., а навіть *Ratio studiorum* Сьєзітів.

дуже велику вартість. Нерівнобіжність (Incommensurabilität) старих бесід супроти нових, що має своє жерело в відмінности способу думаня і світа понять, годить ся безперечно до того, щоб увільнити розум від пут вислову. Студійоване початків усе дуже влекшує історичне орієнтоване. Вкінці грецька література має учителів мудрости і чесноти, доброго смаку і стилю, таких що належать до перших майстрів усіх часів: багатство думок і повага настрою, народний характер і простота вислову дають їх поетам рівно не смертєльну вартість, як їх філософам бистрий дар обсерваційний, ясний і простий розум, чистий змісл правди і безглядне та безінтересовне висловлюванє гадок. Я зовсім розумію, як такий Фрідріх Якобі міг уважати собі найкрасшою задачею житя (beneidenswert), впроваджувати молодіж з її отвертими очима і вразливим умом до того світа, показувати їй значіне тих творів, заострювати її чутє для правдивої краси і міцної своєрідности бесіди, щоб її через те раз на все забезпечити перед подивом низької блискотливости (gemeiner Geputztheit), надутої високопарности (gespreizter Vornehmthuererei), рафінованої погоні за ефектами (Effekthascherei), патетичної ніби геніяльности (aufgeregter Geistreichigkeit) і чим там ще модні писателі дня осягають хвилеві успіхи.

Але візьмім тепер річи, так як вони є. Чи се, що клясицизм міг би і повинен би дати, осягає ся правильно, так що лиш нещасні виемки, яких не можна класти в вину системови, не здобувають його овочів? Погляд на дійсність бурить у страшний спосіб ілюзію добродушних ентузіастів. Як стоїть діло з sapere et fari у великої части тих, що скінчили свій довголітній клясичний курс матурою, про се з небажаною точністю дає виясненє спосіб переводженя дальших літ на університеті, а рівнож форма і зміст письменних і усних відповідей при неоднім державнім іспиті. Скарги на лїнивство і брак усякого висшого заінтересованя у досить значної части наших студентів прецінь, на жаль, аж надто оправдані; часто при тім чути скаргу, що вони не в силі навіть простої звязи гадок різко поняти, так що по найбільшій части систематичні виклади треба диктувати. Та коли правники нарікають на брак лєогічної бистроти, скажуть ся заступники медицини і наук природних на нездібність до бистрої зміслової обсервації; з фізичним оком притупило ся у них і душеве над книгами і папером. Скарги може не рідко й переборщені

і нераз може і дѣ ся, що професор власну незручність до науцання переносить на слухачів; але щоб ми мали причину хвалити ся „формальним образоваєм“ наших студентів і учених, я про те зовсім не вірю: лишить ся таки при тім, що як дар язикового вислову, так і здібність розуміння і провірювання думок оказує ся часто дуже нерозвиненою, ба нерідко аж до стиду остає по заду за розвитом тих здібностей у людей без гімназьяльного і академічного образования: а се доказ на те, що є ще иньші дороги до образования, як клясична гімназия або також на те, що тут більше значить природа як школа.

Що-ж до образования літературно-естетичного смаку тих, що перейшли клясичну науку, то бою ся, що ми ще меньше маємо причини, величати ся успіхами. Непевність суду богатых „образованих“ у літературних річах так велика, що її смак не виключає навіть річей зовсім низьких і заулкових (Pöbelhafte). Кавалки (Rührprossen), як Dr. Claus, виставлювали й виставлюють ще нині всі сцени Німеччини, вони одушевляють ще нині всіх образованих Німців; а в сьому році (т. зн. 1897) виставляють театри німецької столиці безглузду париську шмату (witzloses Machwerk), якою є Madame Sans Gêne, обчислену на найнижші інстинкти безідейної (geschmacklos) публики, вже по кількисот разів перед переповненими саями. Хто-ж наповняє театри? То не робітники і ледви чи й маломіщане, ті йдуть на дешеві вистави Шіллера і Шекспіра; то буржуазия з міста й села, то ті самі, що в своїй молодости побирали „клясичне образование“, люде зі свідочтвами матуральними і посьвідченнями права однорічної військової служби: без сорому (Ergötzen) сидять зі своїми жінками і доньками і регочуть ся (wiehern = іржуть) з радости при позах акторок, що, навіть дтя кляунів у цирку були б надто неприличні (gemein).

А що ж етично-гуманне образование? Чи знаходимо ми з правила або бодай переважно у „інтелігентів“ живу участь і глибоке розумінє для великих справ людськості, свободність від малих пристрастей і низької самолюбности? Вони самі певно склонні до того, уважати се річю, що сама собою розуміє ся. Я однак бою ся, що неупереджений обсерватор, який з далека прийшов би в наше народне житє, не думав би так певно. А може навіть сказав би так: негуманна зарозумілість, що зверхнім блиском (Prunksucht) і різкістю (Schneidigkeit) старає ся слабшим від себе показати свою висність (Vornehmheit), вузький і безсердечний, в пе-

ресудах клясових слутаний дух кастовий, що хвалить ся своєю „благонадежністю“ (gute Gesinnung), криклива, повна фраз і заско-рузлости національна нижа (bornierter Nationaldünkel), що на-зиває себе патріотизмом, — всі ті найприкрийші появи часу на-ходять ся не у низших верстов, лише в першій мірі у „інтелігентів“, отже у тих, що в теорії були учениками Плятона і Софокля. Звичайно не у всіх і не у більшости їх, але прецінь ті явища дуже розширені в тій сфері, що плаває на поверхні німецького житя. За те, — може говорив би той чужинець дальше — у „малих“ людей подибуємо попри природну добродушність і смирну привітливість часто також живий змісл для висших справ, сильну охоту до духового образования, а у поодиноких навіть пристрасне посввяченє для ідеальних цілій, сполучене із значною силою поно-сити жертви задля тих цілій і видержувати противности. Хоч в но-вім людівім руху є й неедин нечистий елемент, ненависть і твер-дість супроти всіх, хто думає інакше, фантастична манія великості і фальшиве мучеництво, то прецінь се певне, що живе співчутє для добра люду й людськості, що правдивий ідеалізм сьвітогляду й діла зовсім не представляє ся яко переважний вислід „клясич-ного образования“. І так прийшли-б ми й тут на те саме: що при-рода і жите більше може й робить як школа.

Зрештою як би гуманне образование й чутє було вислідом шкільної і наукової праці над старими бесідами і творами літера-турними, то мусіло-б всно передовсім бути в тих, що своє жите переводять серед того занятя, тобто у фільольогів. А чи хто, що знає жите і людей, буде того передовсім тут шукати? Чи жите в сфері духовій і вічній, чи піднесеє серця понад всяку нікчем-ність і мізерність, чи свобода душі від пороженчі (Eitelkeit), пе-речливости о рацию (Rechthaberei) і иньших вад (Untugenden) обмеженого і малодушного (kleinlich) чоловіка тут головно у себе дома? Я. Грім, здає ся, не був того певний; він каже навіть раз, що жадна иньша наука не так зарозуміла, горда, сварлива (streitsüchtig) і немилосерна як фільольогія (Kleine Schriften I. 236). А Гете висловлює ся подібно раз у листі до Кнебеля (з р. 1808).

Я лишаю на боці те, чи таке твердженє має загальне зна-чінє; що однак дразливших літературних спорів, ідкійшого гань-бленя противників, злорадіснійшого (schadenfroher) виказу-ваня їх помилок нема нігде в такій степені, як між клясичними

філософами, винявши хіба може ще між християнськими теологами; про се мабуть нема сумніву у знавців історії наук. Й. М. Зайлер (Sailer, Werke, том 39, ст. 343) каже раз так: „Коли дух правди вселить ся в людське серце, то робить його отвертим до гори, а замкненим із долини, тихим і смирним у собі, лагідним і привітним на зверх“. Коли духа правди, що прецінь є zarazом також духом гуманности, пізнати по тих овочах, то є деякі причини до сумніву про те, чи він найлюбійше місце найшов собі в серцях філософів, від часів італійського гуманізму аж до Фр. Августа Вольфа і його учеників. Певно, між ними були й є такі люде; але майже мож сказати: не задля, лиш мимо їх філософії. Ся обставина, що в літературі субективний момент більшу ролю грає, як у математиці і науках природних, викликає, здає ся, й більшу дразливість; вона переносить ся на наукове занятє літературне, розвязка філософічних питань часто надто злучена з субективними поняттями вартости і почутєм смаку, так що легко перече не погляду стає zarazом осудом про вартість особи автора. До того нема елемента умірковуючого, що лежить для наук природничих і філософії в безмежности їх задачі. Всество (Universum) згинає серце до покори (Ehrfurcht) перед безконечністю і таємничостою і до згідливости зі співробітником*).

Я не маю наміру ображати. Але супроти ненастанно повторюваного твердження: з „клясицизмом гімназियाльним“ вяже ся гуманне образованє і ідеальний світогляд і почутє краси та величности і що ще там иньше, — здавало ся мені потрібним вказати раз і „негативні інстанції“. Я зовсім не хочу звалювати всіх браків в образованю нашої інтелігенції на клясицизм наших гімназий; але величати його безмірно, немов би спасенє душі, спасенє людськости зависіло від його дальшого істнованя, до того висліді, як мені видить ся, не дають права. Я зовсім не вірю,

*) Що однак і тут любов правди і поважанє добросовісного ближнього більше зависять від загального характеру чоловіка ніж від предмету, про який бесіда, показує горяча полеміка, яка що йно вивязала ся між філософами, природниками, істориками й теологами по причині Геккельових »Загадок світа«. (Die Welträtsel, Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie. Von Ernst Haeckel 4 Aufl 1900). Що ані Геккель ані його сподвижники з поміж природників не грішать теж надміром обективности, се мож видіти хоч би зі статі Паульзена п. з. „Ernst Haeckel als Philosoph“ (Preussische Jahrbücher за липень 1900 р.), а також в його-ж книжці: „Philosophia militans. Gegen Klerikalismus und Naturalismus. Abhandlungen“. Berlin 1901 (ціна 2 марки).

мов би та доля, що посідає німецький нарід з ідеалізму і наукового зміслу, з формального і гуманного образования, основувала ся на „клясицизмі“, так щоб з його усуненем мусіла завмерти. Я не вірю взагалі, що ті річі зависять виключно від школи, а ще менше, що вони зависять від шкільних предметів. Взагалі всего ждати від наукового материялу, то грубий материялізм. „Der Mensch ist, was er isst“*) — се так само неправда у сфері духовій, як і фізичній. На скільки школа впливає на спосіб думаня і почуваня, то се діє ся не стільки через науковий материял, скільки через особистість учителя. Гарний „материял“ — то ще мало, а головна річ учитель; цїнить він свою річ, вносить радість і видний успіх (Gelingen) до школи, то й розвиває ся в ній науковий змісл; а є він до того совісним, правдолюбним і щирим чоловіком, то росте коло него й ідеальний настрій молодіжи; але коли він порожний і неприродний (affektiert), хитрий і честолюбний (streberisch), надутий і все хоче поставити на своїм, то може собі проповідати євангелиє й ангельськими язиками, воно лишть ся мертвечиною. Духове й моральне образование — то не мокра глина, як казав Лягард (Lagarde)**), яку перший ліпший робітник „може ліпити“ на першу ліпшу стїну. Лиш те можна сказати, що різні предмети дають у різній мірі спосібність до особистого впливу учителя; література і релігія більше як каліграфія і математика, хоч тиха точність (Zucht) зручного й совісного учителя може й на тих годинах зробити багато.

Як же стоїть справа в тім згляді з клясичними предметами? Чи вони дають учителеви для особистого впливу на думку і чуте учеників вїймково корисну нагоду? Цевно, вони сами про себе дуже до того надають ся. Лектура старинних поетів, філософів, істориків, бесїдників веде до познайомленя зі всіми людсько-обичаясними річами і відносинами, найближшими так само як і найглубшими. І тут буде мати теж своє значіне й те, що віддалене, чужина, дає вїймково корисну нагоду до поучуючого обговорю-

*) Чоловік є тим, що їсть.

***) Paul Anton de Lagarde (1827—1891), знаменитий орієнталіст, професор університету в Гетиндзі. Побіч величезної маси фахових праць видав також дуже цікаві і варті читаня „Deutsche Schriften“, в яких говорить про відносини німецької держави до теології, церкви й релігії, про сучасне становище Німеччини, про устрій шкільництва і релігію будуччини — всею з бистрим політичним розумом і горячим патріотизмом.

ваня. Але тепер возьмім знов річи не як би вони могли бути, але так як вони в дійсности є: чи не стає тут брак знаня бесіди, головно в греці, часто дуже прикро в дорозі річево-філософічному трактованю? Умовою повної хосенности клясичної науки є те, щоб ученик висшої гімназії справді міг читати авторів, і то читати у властивім значіню того слова, а не лиш слябізувати, „препарувати“. Так думали про сю справу основателі нової гімназії Süvern, Schulze, Thiersch. Найвизраźніше висловив се Тірш: в низших клясах треба вчити бесід, щоб опісля в висших клясах мож було читати, так читати, як читають ся книжки в бесідах новочасних, задля змісту і літературної форми. З натиском працювали учителі, щоб учеників допровадити до плавного читаня; форсовна наука граматики в низших клясах мала вести до тої цілі, а в висших клясах мала помагати также часто форсовна приватна лектура. Та се не жадна тайна, що вислід далеко не відповідав ожиданиям. При корисних обставинах наближав ся не один ученик до тої цілі, але пересічне число учеників оставало далеко в заді поза жаданем, головно в греці.

Що від того часу відносини не поліпшили ся, се видить кождий: старинні бесіди стратили на значіню, як у світі взагалі, так і в гімназії, а надто зменьшено їм число годин. Наслідок того був лиш один можливий, що легкість і певність у читаню ще більше впала. Під натиском настрою публики обмежено граматичну науку: гуманістичну, не граматичну науку наказують нині учителеви з гори. І певно, вона мусить бути метою; але граматика лишає ся умовою. Чим більше обмежена граматична наука, тим прикрійша мусить бути непевність в елементах при лектурі в висших клясах. Се точка, яку справедливо акцентує Кауер: без певного граматичного розуміня тут нічого не осягнеш; тут наперед буква, потім дух. Не знає осьмак букви, ну, то мусить її вчити ся, а нема на те осібних годин, то треба ужити на се годин Софокля, Плятона, Ціцерона і Горация. Наслідок такий, що ті години стають ще багато пустійші і безхосеннійші, як перед тим були, або радше, знов так пусті, як були в 16 і 17 віці, коли то на тих авторах учено граматики 12—16 лїтвих хлопців. Тоді, що правда, не жадано від шкільної науки нічого більше крім знаня азика. Студійоване авторів, передовсім грецьких, а головно філософів мало прийти на університеті. Нині знає цілий світ, що більшість наших учеників бере до рук грецьких авторів остатній раз при матурі.

А коли так, коли наука греки так і губить ся в терню граматичних і лексикальних корчів, а при значнім зменшеню годин для латини й тут те терне почне гнеть показувати ся, то клясична лектура щораз більше буде тратити здатність, зводити учителя й учеників до тих свободних взаємин між ними і писателем, що одні обіцяють розвій духово-морального образования. Для малих хлопців — то й силабізоване в чужій бесіді є доброю вправою як язикових так і льогічних здібностей. Для 18—20 літних учеників уже не так. Певно, рефлексія над бесідою і уживанєм її, се сама по собі річ, що їй не мож відмовити ані образууючої вартости ані інтересу; але може можна би сказати: вона має для звичайного чоловіка, який не має наміру обрати собі бесіду предметом своїх наукових студій, прецінь лише другорядне значіне; властивий інтерес прецінь нормально звернений на зміст, на гадки; і то якраз в молодечих літах. Хлопець учить ся, що задає йому учитель, дозрілий чоловік роздумує навіть радо над бесідою, стилем і формою літературних творів; але молодець бажає дійти до річи. Його інтерес переважно материяльний і мож сказати філософічний; він хоче знати, які думки можна і мусить ся мати про свѣт і людей; читати думки і осуджувати думки, туди звернена його думка. Коли його довший час примушують відмовляти сего собі, коли йому зміст подають лиш у гомеопатичних дозах, у формі стрічок, які він має переробити з тільки а тільки авторів, то з'являє ся у него напружений і пригноблений настрій. Коли змушують його — а ще недавно так діяло ся — уважати автора передовсім садком вокабул, з якого він має збирати слова і звороти побіч граматичних і стилістичних обсерваций для ужитку при будучих іспитах і виробах, то може якраз поветати тупоумна привичка бачити всюди лише слова, а на змісл, що криє ся в словах, зовсім не звертати уваги. Поява *stuporis paedagogici**, яку Ернесті** завважав у давних княжих школах (*Fürstenschulen*), є конечним вислідом чисто формалістичної науки, і є простим противенством формального образования, що прецінь передовсім лежить у стремліню і силі — шукати думок і розуміти їх, обсуджувати їх і творити нові з них. Тепер показало ся лихо і його всюди поборюють.

* — педагогічного затуманення.

** — Johan August Ernesti (1707—1781) славний філолог і теолог, званий німецьким Цицероном.

Та чи можна його цілковито усунути з наших гімназій? Ледви, як довго в них мозольне читанє на стрічки грає так важну ролю аж до найвисших клас. І я бою ся, що се буде тревати доти, доки люде не перестануть гонити за маревом утраквістичної одноцільної школи.

То була-б одна сторона справи; наука класичних язиків зовсім не провадить у правилі до тої ціли, яка має бути осягнена в підготовляючій ученій школі, тобто до гуманістичного образования. Я додаю ще кілька уваг про другу сторону: класицизм не є вже одинокою дорогою до гуманістичної освіти; нині маємо научні способи, що і в школі можуть дати в богатых разях те саме, що класицизм, або навіть, при нинішнім стані річей, і більше. Передовсім тут важна наука німецького язика і иньших новочасних.

Отже що до формального образования, то я міг би сказати: для молодих людей в віці 14—20 літ я не знаю ліпшої справи як читати в цілости менші і більші твори і уявляти собі зовсім ясно їх зміст і хід думок у докладній і різкій диспозиції; потім порівнувати й оцінювати різні представлення фактичного стану річей і різні погляди на справу, означити (feststellen), доказати і підстави осуду по обох боках, винайти причини ріжниць і зазначити власне становище до них. Що до того письма старинних авторів дають знамениту нагоду, я вже сказав; але щоб читати більші партії історичних, філософічних і риторичних писателів, до того потребує ученик за багато часу. Нема сумніву, що він при німецьких або також англійських і французьких писателях далеко лекше дійде до того. І коли він при тім привикне читати з пером у руді, не щоб виписувати слівця, лише щоб зазначити зміст кількома реченнями, щоб нотувати факти і гадки, то думаю, що тим способом він дуже багато буде мати користи і для свого духового образования і для своїх будучих наукових студий. Бо-ж прецінь університетські студії, бодай в науках про прояви людського духа, всюди ставляють у першій лінії таку задачу: з богатых книжок зібрати різні факти і погляди, прослідити їх під зглядом їх згідливости, виробити собі погляд на вартість різних реляцій і поглядів, вислідити їх походженє і підставу, і виробити собі тим способом погляд на справу, опертий на підставах і історично з'орієнтований. Я на вірю, щоб нинішня наука гімназьяльна давала в тім напрямі все, що повинна-б дати. Дуже часто видко, що та здібність, здібність до синоптичного видженя

(*σύνοψις*), яка по думці Плятона одна робить із чоловіка філософа, дуже нерозвинена у студентів перших літ студій університетських. Я думаю, що часто цілорічна блуканина і мізерний вислід академічних студій взагалі має у неодного в тім своє жерело, що він із гімназії не виніс жадного приготування до такої роботи, а на університеті ніхто йому до неї не показав дороги.

(Далі буде).

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Статі про Шевченка. В додаток до статі «Шевченкові роковини і російська преса» згадаємо ще статю «Памяти Т. Г. Шевченка» в ч. 43 «Сибирского Листка» (в Тобольську). Автор статі д. Павло Грабовський розглядає діяльність Шевченка в зв'язку з діяльністю попередників його і сучасним рухом на Україні російській й галицькій і справедливо надає Шевченковому впливови величезну вагу в культурній історії України. В гарній статі д. Грабовського особливо прикро читати про Кирило-Методієвське товариство, що «Костомаров и другие книжные члены братства присоединили еще нѣсколько пунктов в духѣ московскаго (sic) славянофильства, слишком консервативных (?) и шовинистических» (!?). Як відомо, програма Кирило-Методієвського братства тим найпаче й відрізнялась від московських славянофілів, що замість московської гегемонії вона вимагала волі і однакових прав усім славянським націям, на підставі федеративній, а просьвіту й свободу (знесення кріпацтва) ставила першою умовою державного устрою. Де-ж тут «консерватизм» та «шовінізм», за які докоряє Костомарову д. Грабовський? Програмі Кирило-Методієвського братства можна закинути утопічність (для тих часів), тільки не консерватизм, а тим паче — шовінізм. Навіть російські письменники (напр. Пипін) не знаходять у благородних змаганнях братчиків ні на макове зерно шовінізму і завжди ставлять програму їх як зразок того, як треба рішати славянське питання...

С. Є.

Заборона Шевченкових вечериць у Косові. Вечериці в честь Шевченка, що відбувають ся рік-річно по всіх усядах України-Руси, де тільки збереть ся хоч би й невеличка громадка інтелігентних поклонників великого поета, стали таким національним нашим святом, що його обходять навіть ученики по школах у Галичині, ба навіть у Росії не збороняють тепер його обходити. Хто-ж супроти того подумав би, що в культурній державі, Австрії, в чисто руській повіті, в ХХ століттю, найде ся такий начальник повіта, що схоче заборонювати вечериці Шевченка? А прецінь стало ся се в Косові, де староста Сабат, gente Ruthenus, natione Moscovito-Polonus, заборонив їх дня 11 серпня, засланяючись... пошестью. Тимчасом ми сконстатували на місці, що крім виборової пошести, яка тільки донеде поволеньки стала показувати ся, ніякої иншої не було, що причини до заборони не було протє також найменшої. Отсей факт зазначуємо для потомків на вічну память, аби знали, що нема більшого ворога для нації понад — ренегата!

В.

Чи будуть в Росії часописи українською мовою? Іван Левіцький з Київів удав ся до «Главного Управления по делам печати» з проханням дозволити йому видавати в Київі місячник українською мовою «Промінь». Місячник міститиме беллетристику і поезію, літературні огляди, бібліографію і хроніку. Д. Рабошапка з Київів просить дозволу видавати літературну тижневу часопись „Дніпро“. Дозволу видавати часопись двома мовами

(російською й українською) просить також один Українець із Риги. Певне всі ті заходи спіткас та сама доля, що й херсонський «Степ», — міністер внутрішніх справ заборонив його. С. Є.

Повість із нашого життя в англійській літературі. The Suprem Crime by Dorothea Gerard (Madame Longard de Longarle) — New York, Thomas Y. Crowell et Comp. 1901. — Це повний заголовок одної з найновітших повістей англійської письменнички Дороти Джірард. «The Suprem Crime» (читаєся: «Ди сопрім крайм», а значить: «Найбільший злочин») цікава для нас тим, що тема взята з життя руського духовенства в Галичині.

Лондонський місячник «Contemporary Review» за май сего року подає нам вістку про сю повість. Бібліографічний відділ англійських часописів по-при повний заголовок подає звичайно зміст та критику, все в кількох словах. На скільки собі пригадую, було в тім місячнику менше-більше так: Тема взята з життя австрійських Русинів (Ruthenians); історія повісти не правдоподібна, та все таки дуже цікава, бо авторка показує знамените знанє людей і природно малює околиці, в яких приходилось їй жити; стиль реалістичний, характери ясні. — Сю характеристику я навіть умисно, бо вона при своїй короткості досить вірна і надрукована також на окладинці книжки (се американський звичай), що є великою вигодою для купуючої публіки.

Зміст книжки такий: Григорій Петров, учитель, заявляє о. Никодимови, своєму душпастиреви, що радби мати його найстарішу доньку, панну Зиновію, за жінку. О. Никодим навіть чути не хоче, щоби його дочка стала женою сільського учителя; се сором для його стану і родини. Але з другої сторони йому жаль такого молодця, як Петров, якого пізнав добре і уважав за відповідного мужа для Зені. Тому подає Петрову проєкт, аби став священником; коштами не потребує клопотати ся, бо в тім уже його голова, а по чотирох літах, вернувши окінченням богословом, має вільний вибір між доньками (крім панни Зені має о. Никодим ще дві підростаючі донечки — Василю і Параску). Петров вагає ся, але описля пристає. По чотирох роках вергає окінченням кандидатом духовного стану і своїми любовними почуваннями ушасливляє панну Василю, якої за той час не бачив. Родина не має нічого проти того і вінчанє

за плечима. Та в передоденє вінчаня Василя умирає в наслідок отруї, а людські язики винять у тім злочині Зиновію. Майже повдвоїлий Петров — за намовою свояка, учителя — звертає ся знов до Зиновії. Хоч запримітив зміну в родині о. Мостевича, але нічого більше не знає, ані не догадував ся. Зиновія стає жінкою Петрова і той невагом стає священником і обнімає душпастирство. Житє молодого подружжя зачало ся прекрасно, але якесь чудне відношенє людей і знайомих до Зиновії збуджує в Петрові підозрінє. Він зачинає слідити і поволі довідус ся про те, про що людські язики вже давно плескали. В тім майже певне його Іполіт Яревич, медик, син сусідного священника, що не крив ся зі своїми любовними почуваннями для Зені. Радість, яка запанувала в домі Петрова по причині уродин першого потомка, використала Зеня, щоб успокоїти мужа в підозрінях. Та се не тревало довго. Петров сповідав одного умираючого поважного громадянина на смерть, а той висповідав ся з якогось тяжкого злочину. Се закаламутило Петрову спокій і житє наново й на завєгди. Навіть Зенина присяга для ствердженя невинности в церкві на Євангеліє, до якої Петров примусив Зиновію, зістала без успіху. Нарешті Зеня заживає розчину з сірничюк, щоби на ложу смерти по раз останній вивнити недовірка-мужа про свою невинність в убійстві сестри. По смерті Зиновії буває служниця Мостевичів Ганя в судовім слідстві оповідає, що Василя отруїла ся сама порошками, по які Ганя ходила до ворожки, щоби перед шлюбом знищити приц на лиці.

«The Suprem Crime» обіймає 28 глав і епілог на 300 сторонах друку; крім того додані: образок і кінцева нотка для поясненя подружжя священників у руській церкві.

Ціла повість написана цікаво і ефективно справді, читає ся гладко, а своїми описами віє на читача якимсь рідним духом. Однак знанє людської натури у авторки годі назвати знаменитим. Дорота Джірард, видко, довний час жила на руській землі (річ діє ся в Коломиїщині), але не між Русинами. Тому то й її знанє можна поділити на таке, яке вона знає з досвіду, і таке, про яке лише чула; перше змальованє місяцями живо і майже реально, друге викликує усмішку (прим. оповіданє о. Никодима про похорон, про шематизм попадаюк між питом-

цями), хіба для Англичанина буде се »ундерфудл«. Письменничка не знає, здає ся, також нашої бесіди, або знає дуже мало, бо деякі вирази транскрибує польщиною (прим. »serkwie«, »wódka«). Однак мимо того повість цікава. На мене, признаю ся, зробила навіть миле вражінє, коли я зважив, що її писала Англичанка, підчас коли повісти тих братніх Поляків, що писали дещо коли про нас, такі тенденційно ворожі і зраджують незнанє нас та наших справ. *Ант. Гончевський.*

Переклади українських творів. П. Грабовський в »Сибирской Жизни« помістив переклад поезії Кониського »Ратай«, а в »Сибирекому Листку« (ч. 43) з Шевченка »Як би ви знали, паничі« та »Заповіт« (в статі »Пам'яті Т. Г. Шевченка«). С. Є.

Ів. Білоусов, той самий, що здавна перекладає Шевченка на російську мову і видав торік у Москві повнітій і повний (звісно, в цензурних межах) переклад Шевченкового »Кобзаря«, надрукував у ч. 7-ім 1901 року »Журнала для всіх« свій переклад Грінченкових віршів: Мы рано проснулись и вziali ся за дѣло; Заря еще въ небѣ спала... *А. Кр.*

Дозволено цензурою: Вік т. П (українська проза від Квітки кінчаючи Ів. Франком); т. Ш (від Грінченка й до останніх часів) ще в цензурі. С. Є.

Біблія в українському перекладі. Як відомо, покійний П. Куліш присвятив останні роки свого життя майже виключно перекладови біблії на українську мову. При перекладі захопила його й смерть не дозволивши йому докінчити роботу. На просьбу деяких людей довів до кінця переклад Іван Нечуй Левицький. Коли рукопис був готовий, звернула ся вдова по П. Кулішу до цензури з проською, дозволити їй надрукувати біблію. Духовна цензура не згодила ся на те. Тоді звернув ся др. І. Пулюй до англійського бі-

блійного товариства з запитом, чи воно не купило би і не видало біблії в українським перекладі. Як тепер довідуємо ся, товариство пристало на пропозицію др. Пулюя і почне небавом друк, якого буде доглядати др. Пулюй. Так отже небавом будемо мати першу повну українську біблію, що з певного боку буде дуже корисною для нас річю. *В.*

Назви улиц у Полтаві. Недавно була вибрана комісія в Полтаві для поназивання улиц нової дільниці города. Комісія представила відповідний реферат городській думі, яка затвердила між иньшими такі назви улиц: Запорожська, Кочубейська, Шевченківська, Іскри, Куліша, Квітки, Костомарова, Петра Могилы, Сквороди, Кобзарівська, Гайдамацька, Гетьманська, Хмельницького і ин. В Галичині, як відомо, Поляки уважали-б домагання поназивання деяких улиц руськими історичними іменами — що найменше посяганем на їх права (от так!) так, як уважають тим самим руські написи на табличках із назвами улиц, через що доси їх ніде не можна було добити ся з віткою Коломиї... Ми готові дожити колісь часу, в якім Поляки аж через Росію будуть довідувати ся, що можна Русинам у Галичині дозволити, а що ні... *В.*

Бібліотека Макса Міллера в Японії. Недавно померший професор окефордського університета Макс Міллер полишив по собі досить велику бібліотеку, що складаєть ся з майже 13.000 томів і має в тім числі багато санскритських манускриптів. Сю бібліотеку закупив тепер японський барон Івасакі з наміром, подарувати її університетській бібліотеці в Токіо. *В.*

Петиція Грузинів. Грузинська шляхта з Кутаїса обернула ся до вищого уряду з петицією, щоб у середніх школах у Грузії науку грузинської мови й письменства зроблено обовязковою. С. Є.

II. Нові книжки.

Др. В. Щурат: Вибрані оди Горация. Перемишль, 1901, ст. 1—33 вел. 8-ки. Про сю книжку в »Літ.-Наук. Вістнику« (VII, ст. 8) вже була згадка, тай то дуже прихильна. Тимчасом невимовний жаль обгоргає дущу, коли читаєш оці переклади. В. Щурат — здавна ві-

домий у нас, як талановитий ліричний поет, що відзначаєть ся щирим художницьким смаком і естетичністю. Вірш у нього — гармонійний, музикальний, а се-ж у поезії дуже важна річ. Мова його — гарна, а вже-ж для України вона особливо принадна ще й через те,

що своєю лексикою і наголосами дуже зближаєть ся до української. Тепер, як бачимо, д. Щурат узяв ся перекладати Горация. Можна було б сподівати ся, що він дасть що-небудь таке саме гарне, як його-ж таки переклад «Пісні про Роланда», — аж ні! Во перекладач забавжав тримати ся того самого метру, який є в латинському первописі. Певна річ, що талан д. Щурата зміг зробити навіть із такої штучованої роботи щось не зовсім погане; але загальне вражіння, яке зостаєт ся в читача, коли він прочитає всю книжку і загортає її, то — велике невдоволення і тягота на серці: на що талановитий поет марнує свій час на невдячні епокубратції, на віршовану еквілібристику? Латинський метричний розмір, скоро його прикласти до нашої тонічної мови, дає деревляни, дубові, необлесані вірші. Правда, др. Щурат міг би міні завважити, що великі німецькі майстри слова (напр. граф Плятен) часом користували ся клясичною версифікацією, дарма, що німецька мова так само, як наша, є не метрична, а тонічна. Тільки-ж не треба забувати, що в німецькій мові є багато складних слів, що мають два наголоси: один — головний, другий — другорядний; і отож приміром, німецьке слово *Anmuth*, в якому чуєт ся наголос не тільки на *An*, але й на *muth*, може більше-менше відповідати двом довгим латинським складам. А в тім, навіть у німецькій мові латинські метри показують ся чимсь ненормальним, протиприродним, і Гайне мав чимале право називати Плятенову версифікацію ходінням по канатові. А вже-ж іще гірше читають ся латинські і грецькі розміри в мові руській, за винятком хіба гексаметра. Може кому вони й сподобають ся, але мабуть тільки тому, хто рівночасно матиме на думці або й перед очима латинський первопис; тільки-ж, коли казати правду, то таким людям зовсім не треба перекладів, — їм краще читати самий первопис. Ні! коли хто хоче перекладати клясичних поетів на нашу мову і має при тім на оці мету поетичну, а не фільольогічні фокуси або курйози, той нехай передовсім подивить ся на зміст тих поезій, які він думає перекладати, і завдасть собі питання: Який би розмір дібрали собі для віршів такого змісту оті клясичні поети, коли-б вони були жили за наших часів, писали по руськи і бажали викликати в руських читачах таке саме вражіння, яке вони викликали в су-

часних їм латинських читачах? Адже можна сказати напевне, що коли-б Гораций писав по руськи і бажав справити на теперішню руську публіку таке саме вражіння, яке він справляв латинськими віршами на тодішню латинську публіку, то вже-ж би він був писав не асклепіядським і не сапфічним віршом, що впаде в зуби у руського читача, а писав би собі любієнько такими, наприклад, розмірами, які є в Щуратових «Моїх листах» та в *Lux in tenebris*. Ми-б дуже бажали, щоб д. Щурат перекладав Горация ще й далі, але щоб перекладав його не сапфічним метром, тільки своїм власним любим музикальним віршем, — і будемо ми тоді читати Щуратового Горация так само охоче, як охоче читаємо його *Lux in tenebris*. Нехай відстрашуючим прикладом буде для д. Щурата славнозвісний російський лірик Фет. Він (навіть роблячи деякі уступки на користь законам російської мови) захтів був перекладати Горация складом, підхожим до латинського. Ну, дак ніхто й не читав тих Фетових перекладів, бо нікому немає охоти переламувати свого язика об ту рубану прозу або січку. А за те яку славу одразу придбала собі «Римская элегия» акад. Хведора Корша, що за два роки видержала й два видання! Якими популярними зробили ся, наприклад, Кагулові вірші в перекладі Коршевим:

Плачьте, боги притврьхъ затѣи!

Плачьте, боги веселаго сада!

Умеръ милой моей воробей,

Воробей, моей милой отрада.

Спробуйтеж прочитати по отаких віршах які-небудь вірші Щуратового Горация. Возьмімо один із на й к р щ и х — перший:

Меденате, царів внуче від прадіда,

Ти зашто моя й скарбе солодкий мій!

Є такі, що їм в смак возом збивати пил Олімпійський; — жарким в скорості ко-

[лесом...

На нашу думку, се не поезія, а не-смачне акробатство, негідне широкого поета, за якого ми досі знали Василя Щурата.

А Кримський.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, 1901, Jänner-April, Heft II N. 6. St. 32, vel. 8°. Ціна 30 сот. Зміст: General-Versammlung. — Sitzungen des Ausschusses. — Sitzungen der Sectionen (M Hruševskij — Kondakov's Arbeiten aus der Geschichte der altruthenischen Kunst. V. Domanyčkij — Beiträge zur

Geschichte der Aufstände Nalyvajko's M. Hruševskij — Chronologie der Ereignisse in der Halič'er Vohhynis-hen Chronik. S. Tomašivskij — Historya ruchów hajdamackich von F. Rawita Gawroński. I. Stešenko — Alexej Storozenko, Beiträge zur Charakteristik seiner litterarischen Thätigkeit. K. Studynskij — Briefe von Maksymovuč, Kopitar und Hanka an Dionys Zubryckij. I. Franko — Presbyter Johann, der Kumane Ivan Smera und die Entdeckung von Tibet. V. Hnatjuk — Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Streitfrage über die Nationalität der West-Ruthenen) — Sitzungen der Commissionen. — Weitere Institute, welche ihre Publicationen mit denen der Gesellschaft austauschen. — Neue Publicationen.

Олександр Катренко. Пан Природа і інші нариси. (Белтрестична Бібліотека. Ч. 34). Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. Львів, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 104, 8^о. Ціна 1.40 К. Зміст: 1) Пан Природа. Ст. 3—31. — 2) Завірюха. Ст. 32—47. — 3) Мандрівник. Ст. 47—56. — 4) Дві сестри. Ст. 57—66. — 5) Мати й син. Ст. 67—77. — 6) Петро Кислий. Ст. 78—88. — 7) Лісовий дід. Ст. 89—99.

Уіліям Шекспір. Багацько галасу з нечевля. Переклад П. А. Куліша. Видання з передмовою і поясненнями дра Ів. Франка. (Белтрестична Бібліотека. Ч. 35). У Львові, 1901. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XII+106, 8^о. Ціна 1.60 коп.

Данило Млака (Ізидор Воробкевич). Над Прутом. Збірник поезій. (Белтрестична Бібліотека. Ч. 37). У Львові, 1901. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 132, 8^о. Ціна 1.60 коп.

Каміль Флямарион. Небо. Переклад З. Мірної. (Наукова бібліотека. Ч. 6). У Львові, 1901. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 156, 8^о+6 таблиць рисунків. Ціна 2.00 К.

Ол. П. Стороженко. Причинки до характеристики його творчости. Написав Іван Стешенко. Львів, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 46 вел. 8^о. Ціна 40 сот. (Відбитка з XLIII т. Записок).

Про жите і діяльність Олександра Кониського, оповів Іван Франко. (Видавництво Товариства «Просвіта». Ч. 253).

Коштом і заходом Товариства «Просвіта». Львів, 1901. З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8^о. Ціна 25 сот.

Марія Слободізна. І хтож вона була. Оповідання. (Видавництво акад. товариства «Молода Україна». Ч. 4). Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Рускої Ради». Ст. 204, 8^о. Ціна 1 кор. Зміст: 1) І хтож вона була. Ст. 4—45. — 2) Пращанне. Ст. 47—68. — 3) Хвилі туги. Ст. 69—92. — 4) Поезиз молодих її літ. Ст. 93—132. — 5) Штука. Ст. 133—202.

Антін Крушельницький. Серце. (Видавництво акад. товариства «Молода Україна». Ч. 5). Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Рускої Ради». Ст. 160, 8^о. Ціна 1 кор. Зміст: 1) Серце. Ст. 5—16. — 2) Перед від'їздом. Ст. 19—26. — 3) Останній раз. Ст. 29—37. — 4) Грішниця. Ст. 41—44. — 5) Слобна зімка. Ст. 47—52. — 6) Слухай svojого пана. Ст. 55—59. — 7) У переддень. Ст. 63—69. — 8) На порозі злітти. Ст. 73—79. — 9) У родичів. Ст. 83—91. — 10) Перший день. Ст. 95—98. — 11) На андісній. Ст. 101—117. — 12) У пітьмі ночі. Ст. 121—125. — 13) Нерви. Ст. 125—158.

Е. Чикаленко. Розмова про селське хазяйство. 4-та книжка. Виноград. Зь малюнками. (Благотворительное общество изданія общепользнихъ и дешевыхъ книгъ. Ч. 9). С.-Петербург, 1901. Электро-Типографія Н. Я. Стойковой. Ст. 40, вел. 8^о. Ціна 5 коп.

Сергій Вагановъ. Розмова про сухоты на рогатій худоби. (Яка се хвороба и якъ видъ неи боронити). (Благотворительное общество изданія общепользнихъ и дешевыхъ книгъ. Ч. 10). С.-Петербург, 1901. Типографія Училища Глухонемыхъ. Ст. 32, 8^о. Ціна 3 коп.

П. О. Кулишъ. Выговщина. Историчне оповидання. Зь портретомъ Выговського. (Благотворительное общество изданія общепользнихъ и дешевыхъ книгъ. Ч. 11). С.-Петербург, 1901. Типографія Училища Глухонемыхъ. Ст. 26, 8^о. Ціна 2 коп.

И. Стешенко. Степови Мотивы. Київ, 1901. Тип. С. А. Спільоти. Ст. 68, 8^о. Ціна 30 коп.

Горить! Оповідане Марка Мурави. (Видавництво Товариства «Просвіта». Ч. 254). Коштом і заходом Товариства «Просвіта». Львів, 1901. З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 8^о. Ціна 40 сот.

Хрунїяда, написав Гриць Щипавна. Интерпелляция дра Коса і тов. в справі

конфіскації «Новомодного Сльвіаника». (Часть доходу призначена автором на дохід «Руського людського Університета»). У Львові. 1901. Накладом редакції «Свободи». З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 16^о. Ціна 16 сот.

Історія руско-католицької церкви на Русі вільд первісних апостольських часів до 1104 року зь додатком найновітших р'шень властей політичних вь справ' руско і римско-кат. обряда вь Галичині. Опрацював о. Яків Зробек, рускій парох вь Вертець. (Чистий дохід призначив автор на ціль будови мурованої церкви вь Вертець). Жовква, 1901. Печатня ОО. Василян. Ст. 58, 8^о. — Автор отсеї брошури — працюючий чоловік і се дуже гарно з його боку, що й він «забираєть ся з иньшими хвалити Бога». На жаль мусимо тут зазначити, що апарат, із яким він приступає до роботи, незвичайно слабенький. Для удокументованя отсеї гадки вистає навести хочби отсі слова зі вступу... «Задача моя єсть подати за бл. п. Пресвященым Дрь Пелешемь рускій єспільности «Історію руско-кат. Церкви», а се вь тій цілї, щоби кождїй зь насъ свідомий чоловік знавь, що вонь не Уніята, але коренний католик» і далі: «Хто називає насъ галицьких Русинів Уніятами, робить намъ таку услугу, як сей, що каже, будьто бы Русинів відкривъ доперва графъ Стадїонъ» (ст. 7). Поперед усього писати історію руської церкви — хочби навіть популярну — на підставі праці Пелеша і не узгляднювати великого числа новітших праць із того поля, головно російських, се значить працювати безкорисно, бо така праця згине безслідно, зовсім незамічена. Далі: при таким обмеженім числі жерел автор не має змоги контролювати прав-

дивість поданих фактів, тому й наводить їх зовсім безкритично так, як там деє їх вичитав. Се й показуєть ся дуже виразно на першім випуску праці о. Зробека, де він усякі оповіданя про Аскольда і Діра та иньших ніби перших руських князів приймає за добру монету, хоч тут уже й «Історія України-Руси» проф. Грушевського вказала би йому що иньше. Надто автор стає відразу на фальшивім становищі, тракуючи історію як математичну задачу і бажаючи доказати те, чого не годен доказати. Як можна уділити, що Русини (най буде тільки галицькі) були все уніятами, або по термінології автора «коренними» католиками, від коли приймили християнство? Що-ж значить ті розпорядки константинопольских патріархів, вислани на Русь і вивопновані Русинами? Що значить залежність єпископів, монастирів і церковних брацтв від тих самих патріархів? Що значить у такому разі ціла столітня комедія з прийманем унії в Галичині і на що її хотів хтось приймати, коли вона була непотрібна і Русини були вже католиками? Що значить боротьба за унію на Угорській Русі? Чому там переходило ся й доси значне число останків православя, яких у Галичині нема вже? Що автор хоче досягнути доказуванем такої неможливої річі і чому назва «уніята» така шкідлива для Русинів? Отсе питання, що насувають ся самі собою по прочитаню самого вступу. Автор повинен би забрати ся вперед до ґрунтового перестудіюваня предмету, заким приступити до дальшого писаня своєї «Історії», коли справді хоче прислужити ся нею бодай своїм товаришам по званю. Також на мову повинен більше уважати, бо тут вона дуже сороката. **В.**

III. З газет і журналів.

Lud, organ Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie. В часі польської вистави у Львові завязало ся фольклорне товариство, що поставило собі за задачу досліджувати народи, які живуть у Галичині, і результати з дослідів оголошувати в окремім органі, названім «Lud». Поминувши те, яку вартість має «Lud» для фахових людей, поминувши те, що він не знає і не хоче нічого знати

про руські виданя з поля фольклору, хоч се в першій лінії повинно його інтересувати вже для того самого, що вони виходять у Львові, розтягає він свої досліді і на Русинів, але зовсім в иньшій напрямі, як повинен. От що пише член заряду Товариства, Здзярський, у варшавській «Wisle», подаючи справозданє з «Ludu»: «Uznanie, jakie Towarzystwo otrzymało od Zjazdu historyków i na

wystawie przyrodniczo-lekarskiej, nie przeszkadzało wcale temu, że Sejm kraj. udzielił T-stwu tylko 100 zł. subwencji, podczas gdy równocześnie komisji etnograficznej T-stwa im. Szewczenki dał 1000 zł. na ten sam cel. Ciekawą będzie to kiedyś dokument dla historyki naszej kultury, jak społeczeństwo popierało naukę! (Wisła, 1901, т. 4. ст. 516). Те саме було подане також у «Людi» в загальним річним справозданю з діяльности товариства. А щож воно значить? Чи львівський сойм став може українофільським і почав форигувати нараз Русинів проти Поляків? Найдiльше покаже се отих кілька чисел. У краєвiм бюджетi на 1901 р. є VII рубрика видатків на просьвітні ціли в сумi 7,137.706 корон. Ми не будемо переходити всіх позицій сеї суми, призначеної в великій мiри на опущене Русинів, вкажемо лише дещо: Академія краківська дістає 61.000 корон на свої ціли, польська школа штук красних у Кракові 14.009, Товариство штук кра-

євських у Кракові 1.000 к., разом 76.000 к.; Наукове Товариство імени Шевченка на подібні ціли дістає 9.000 к. а д. Злзирского коле ще те, що з того 2.000 призначено етнографічній комісії, коли «Тов-у Ludoznawczemu» лише 200 к. Чому одначе він нічого не згадує про етнографічну комісію при краківській Академії? Так само розділюють ся вські субвенції на руські і польські ціли. Польські товариства Oświaty ludowej дістають 6.000 к., Macierz polska 10.000 к., Wydawnictwo dzielek ludowych 2.000 к., разом 18.000 к., а Просьвіта з подібними цілями дістає 6.000 к., тай то ще з каганцем; на польську школу в Бялiй визначають ся 11.200 к., а на руську у Львові (виділову женську) 3.200 к.; на польські театри: в Кракові 16.000 к. + 15.000 к., у Львові 48.400 + 33.696, разом 113.096 к., а на руський театр 14.500 к. І так ad infinitum. Чиж може бути супроти того ще щось несправедливіше від подібних висловів Здзярского? В.

IV. Персоналія.

Десяті роковини смерти Зінківського.
Часопiсь «Кіевская Газета» (т. 156) в десяти роковини смерти Трохима Зінківського надрукувала про його статью д. В. Мировця, де докладно переказано життєпис небижчика. Ширша статья про небижчика була у «Вольни», належить вона Василеві Кравченку. С. С.

Некрологи.

В половині минулого місяця помер у Штокгольмі славний дослідник північного бігуна і подорожник Ерік Норденшільд (Nils Adolf Erik Nordenskjöld). Небижчик родив ся 18 падолиста 1832 р. в Гельсінґфорсі (в Фінляндії). З фаху був геолог і як такий брав участь у подорожі Тореля до Шпіцберген 1858 і 1861 р., а 1864 і 1868 проводив сам подорожі в ту саму сторону. В 1870 р. обіхав західне побережжє Гренлядї, а в 1872 вибрав ся знов на Шпіцберген, де й муєв зимувати. В 1875 р. переїхав він на маштовім яхті «Röven» т. зв. «ледову пивницю», себто Карийське Море, аж до вливу Єнісея, звідки з частиною експедиції вернув через Петербург до Швеції, коли Кельман із яхтом поплив домів тою самою дорогою, якою приплив туди. Відвідавши 1876 р. свi-

тову виставу в Філядельфї вибрав ся Норденшільд із кінцем липня в нову подорож північним морем на пароплаві «Ymer», добив ся до 70 степеня північної ширини Єнісеєм, почім вернув до Кап Нордкін. Та тепер зваяв ся він на небувалу доси річ: постановив переплисти Сибірське море здовк і дістати ся ним до заливу Берінґа. Дня 4 липня 1878 р. виплив він із двома кораблями «Vega» і «Lena» з Готенбурґа, переплив Карийське море і вже 27 серпня станув при устю Лени. Тут експедиція розділила ся: корабель «Lena» поплив горі Леною до Якуцька, а Норденшільд із «Веґою» поплив далі Сибірським морем. Недалеко проливу Берінґа корабель замерз і експедиція муєла тут зимувати. Вона простояла на місці 193 дни, а що в Европі не було ніяких вісток про неї, висловлювано вже загально погляд, що вона пропала. Тимчасом 18 липня 1879 розпочав корабель дальшу дорогу, прибув 2 вересня до Йокогами, а 24 цвітня 1880 р. через Суєз прибув до Неаляр коло Штокгольму, де учасникам експедиції зроблено ведичау овацією. Норденшільда, як і його опікуна, Оскара Діксона, що видав на сю експедицію 120.000 корон, підніс ко-

роль до шляхоцького стану, а ріжні наукові товариства іменували їх своїми почесними членами. В 1883 р. вибрав ся Норденшільд, знов коптом Діксона, в нову подорож до Гренляндії, в часі якої добив ся на 230 кілометрів до середини краю санками та лижками; землі без льоду, яка була метою подорожі — не найшов одначе. В останніх літах займав ся Норденшільд особливо історично-картографічними студіями і опублікував цілий ряд розвідок і описів своїх подорожій. Брав також діяльну участь у політичнім життю своєї батьківщини. **В.**

Дня 11 серпня помер в Неаполі визначний італійський політик Франческо Крієпі. Він уродив ся 1819 року в Рібері на Сицилії, студіював право і по укінченню студій в Палермі отворив адвокатську канцелярію в Неаполі. Свою політичну кар'єру почав як скрайній революціонер. Він брав участь у революції в Палермі 1848 р. а в 1849 р. був послом і шефом секції в воєннім міністерстві революційного правительства. Коли революція впадала, Крієпі втік до Піємонту, та вигнаний звідти 1853 р. виїхав через Мальгу до Англії, де злучив ся з Маццінім. В 1859 р. вернув назад до Італії, зорганізував разом із Гарібальдім експедицію до Сицилії і брав сам у ній участь. В 1861 р. вибрали Крієпія до італійського парламенту, де він став провідником монархічної лівниці. В 1876 р. вибрано його президентом палати послів. В інтересі конституційного міністерства і Італії об'їхав він Европу в 1877 р. і конференсував між иньшим із Бісмарком. Коли міністерство Нікотери впадало, покликано Крієпія на міністра внутрішніх справ 1877 (12 грудня), але в наслідок денунціяції на нього по причині бігамії мусів уже 1878 в марці уступити, хоч процес висликаний у тій справі випав для Крієпія корисно, бо його увільнено тому, що подружжє справді не було важне з причини якоїсь помилки. Та впливу свого в парламенті Крієпі не стратив, а 1887 р. був покликаний до кабінету Депретіса на міністра внутрішніх справ; колиж Депретіс умер, він був іменованій міністром президентом і заграничних справ. Крієпі був прихильником потрійного союзу і відвідував кілька разів Бісмарка, а 1888 і Кальнокого. До Франції відносив ся неприхильно і через те дочекав ся навіть атентату на себе 1889 р., в часі якого був зранений в шпо каменем. Бажаючи поправити фінанси Італії, старав ся за-

вести деякі ошадности, а рівночасно і нові податки — але тоді злучила ся проти нього правниця з великою частиною лівниці і Крієпі мусів 31 січня 1891 р. уступити. По упадку міністерства Дзіолітого, економітованого грошевиими аферами, покликано в останне Крієпія на чоло правительства 10 грудня 1893. По страшній поразці Італійців під Адуою Абіссинцями мусів Крієпі 5 марта 1896 р. знов уступити і від тоді не виступав уже в політичнім життю. Найтємнішою стороною урядованя Крієпія були його зносини з Banca Romana, за які ще 23 марта 1898 мусів вислухати нагани від парламентарної комісії, та мафія, що хотіла в справі банку усунути невиндігних свідків, а між ними і сенатора Нотарбартолі, з за чого власне тепер має відбутися величезний процес у Медіолані. Крієпі був також співробітником і оснугателем ріжних газет. В 1846 р. оснугав він у Палермі »Apostolato«, в 1859 »Prescuratore«, також у Палермі, а найважнійше »Riforma-y«, що була опися органом його політики. Крім того опублікував він цілий ряд брошур, із яких особливо належить піднести одну, »Repubblica e Monarchia«, (1852) звернену проти радикальної партії і політики Маццінія. Важна також його брошура »Politica del governo del re«, видана 1880 р. В 1890 р. виїхав в Римі збірка його писань п. н. »Scritti e discorsi politici 1849—1890«. **В.**

Йоганнес Шмід, один із корифей новочасної філльології, професор берлінського університету і член берлінської Академії Наук, умер 4 липня 6. р. Вроджений у Пренцляві д. 29 липня 1843 він кінчив університет з разу в Бонні, а від осені 1862 р. в Єні під проводом звісного славіста Шляйхера, з яким заприятнив ся дуже щиро і якому завдячував основне пізнанє славянських і балтійських язиків. В початку 1865 вступив Шмід зі своєю першою більшою працею на тему задану йому Шляйхером: »Корінь ак у індогерманськім«. Здобувши на її підставі докторський диплом він переніс ся до Берліна, де під проводом Альбрехта Вебера заглудив ся в студіюване санскрита та зенда. Д. 29 липня, 25 літ від роду, він габлітував ся в Бонні, де протягом п'ятого літ викладав граматику грецької, латинської і иньших староіталійських, санскритської, ітоської, литовської і церковно-славянської мови. Тут видав він також першу часть своєї многоважної праці »Zur Geschichte des indo-

germanischen Vocalismus»: друга часть тої праці, розпочата ще в Бонні, була скінчена 1875 р. в Грацу, куди запрошено його на університет. Ще перед тим, 1872 р. виголосив він на з'їзді німецьких фільологів у Лпшеку свій славний реферат «Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen». Сей реферат зробив Шмідове імя безсмертним у історії новочасної фільології. В противенстві до Шляйхера, який посвоячене індоєвропейських язиків уявляв у формі родового дерева, Шмід виказав, що між поодинокими галузями того дерева нема таких різких меж, якіб повинні бути по Шляйхеровій теорії. Коли прим. грецька мова має багато спільного з італоськими наріччями та з кельтською мовою, то з другого боку в противенстві до сих язиків має багато спільного зі санскритом та зендом. Так само славяно-литовські язики займають посереднє становище між санскритом і зендом, а германськими язиками. Одним словом, усюди бачимо неперервані переходи з одного язика в другий; поодинокі язики входять один у один, як огнива ланцюга. Коли-б хотіти показати на конкретнім образі ступні сваяцтва поодиноких індоєвропейських язиків, то замість родового дерева краще буде уявити собі поверхнність води, на якій жменя кинених каменів ворухить хвилі, що концентрично розходять ся кожда від свого осередка, один круг пересікає другий і всі хвилі слабнуть в міру віддалення від осередків. У первісній індоєвропейщині не було різких язикових границь, а тільки місцеві діалектичні

відміни, що степенували ся ледво значно. Різкі язикові ріжніці, які знаходимо в історичних часах, повстали таким способом, що одно якесь племя, яке говорило одним діалектом, здобуло собі політичну, культурну, церковну чи яку иньшу перевагу над найближніми сусідами, накинulo їм свій діалект, і так сказати абсорбувало, вссало в себе їх місцеві говори, переробило їх по своїому і таким способом витворило прірву там, де перед тим було неперерване пасмо дрібних відмін. Отся теорія держить ся й доси в науці, хоча не можна сказати, щоб вона усувала всі трудности питання і хоча вона очевидячки переносить події обсервовані в наших часах на давню запертку минувшину. Та про те вона хоч може не вся ще правда, таки найблизша правди. Дальше жите Шмїда заповнене невтомною науковою і вчительською працею, звязане від 1876 р. з Берліном. Великого числа його монографій, головню з обсягу індоєвропейського вокалізму, не вчислємо тут; для спеціалістів вони довго ще лишать ся многоцінним надбанням новочасної науки. Як чоловік і вчитель був Йоганнес Шмід простий, отвертий, хоч пруським звичаєм трохи маломовний і замкнений в собі; численні ученики з різних країв не тільки поважали, але й любили його, бо й він трактував їх не як підвладних, але як товаришів при улюбленій роботі, інтересував ся їх поступами і руководив зі щирим співчутєм їх першими кроками на науковім полі.

I. Ф.

V. З науки і штуки.

Наукова екскурзия Д. Яворницького.

Професор Московського університета, Д. Яворницький, вибрав ся на наукову екскурзию в давні землі Запорозців із наміром приладження відповідного реферата на археологічний з'їзд у Харкові. Йому товаришать студент Морозовський, маляр Стромєнко, гімназист Ваганенко і влаетитель дїбр Малинка. Екскурзия має оглянути найбільше замітні місця з історичного і археологічного боку, описати їх і поздіймати з них видл. В.

Програма для збирання дїточих забавок і матеріялів до дїточих забавок. Недавно оголосила Полтавська помічна

комісія для урядження української етнографічної вистави в часі археологічного з'їзду в Харкові програму для збирання дїточих забавок і матеріялів до забав, яку передрукуюємо й ми отут у надії, що найдуть ся люди, які схотять зайняти ся сею справою тим більше, що вона не вимагає ані багато часу, ані трудів і великих коштів. Як матеріяли так і лекції забавок просимо пересилати під адресою: Наукове Товариство ім. Шевченка, Львів, ул. Чарнецького, 26. До кожної забавки треба приліпшити карточку з її назвою і з коротеньким описом уживання.

Програма для збирання діточих забавок і матеріялів до діточих забав. **A. Забавки.** I. 1) Забавки, якими забавляють маленьких дітей (грудних). 2) Предмети, якими бавлять ся діти (патички, камінці, глина, пісок, трава і ин.). 3) Забавки, які роблять для себе самі діти (яляки, пилки, коники і ин.). Зібрати колекцію з поясненнями. II. Зібрати ріжні музичні інструменти, що на них грають діти (сопілки, гармонійки, трубки, свиставки, скрипочки). III. Зібрати всі прилади, яких уживають діти при ловлі ріжних звірят (сильця, вудки, приманки, самоласи і ин.); як ловлять їх, гадини і ин. Описати, як роблять усі прилади і як їх уживають. IV. 1) Зібрати всякі самодільні діточі вироби: млинки, вози, домки, човни і ин.. 2) Зібрати діточі звізди при колядках і описати, чим вони відрізняють ся від звізд, які носять дорослі. V. Зібрати діточе оружє: шаблі, піки, луки, самостріли, праці і ин. VI. Які забавки і предмети переховали ся здавна, а які вводять ся тепер? VII. Які забавки куцують найчастійше для дітей і в кого? **Б. Забави і гри.** VIII. Описати розповсюднені гри і забави літом і зимою. IX. При яких забавах бавлять ся разом дівчата і хлопці, а при яких окремо? X. 1) Які прилади уживають ся при спільних забахах. Опис забави в пилку, кічку, іку, пташка, папорню і ин. Описати зимові забави, як роблене снігових баб, гір, совганки і ин. 2) Зібрати діточі лижви, пилки, горобці і ин. 3) Як покують ся писанками (крашанками) на Великдень? Коли можна, поробити рисунки і фотографії ігор і забав. XI. Діточі колядки, пісні, записати діточі пословиці, приказки, скороговорки, числене при забахах. XII. Кілько треба учасників для описуваної забави? XIII. Чи є які діточі товариства? Коли є, то які правила в них обовязують? Як діти розсуджують сварки і погані поступки товаришів? XIV. Як відбивають ся на діточих забахах заняття і рукомета дорослих?

Артистичне турне Лисенка. Звісний наш композитор, Микола Лисенко, уряджує з кінцем сього року артистичну прогульку зі своїм хором по більших містах Росії. Починаючи Варшавою буде він концертувати в Петербурзі, Москві, Пльдаві, Харкові і ин. Хор Лисенка складаєть ся з 50 осіб, між ними з кількох солістів; репертуар буде обіймати понад сотку номерів. **В.**

Ориенталістика на університеті в Берліні. В семінари для ориентальних мов на берл. університеті брало участь у літнім півроці 1901 р. 116 слухачів (в зимі 171). З того було: 60 правників, 23 студентів філософії, учителів і учених, 9 купців, приватних осіб і урядників, 2 почтовці, 12 офіцерів, 1 медик, 5 теологів і 4 техніки. 8 студентів були чужинці. Вписало ся також 3 жінчині, з того і Німка і Англичанка студіювали новогреччину, а Американка реалії. До поодиноких відділів ходило: до Китайського 21 слухачів, російського 20, арабського 15, на реалії 14, турецького 13, Суагелі 12, новогрещього 5, япанського і перського по 4, Гаусса 2. Крім того були на університеті ще окремі курси для купців з колоніяльного і конвулярного права, торговельної політики і т. д. Як видять читачі, то не кождий університет приносить однакову освіту, хоч усі вони повинні стояти на однім рівні. Львів, приміром, хоч далеко ближше оріенту від Берліна, навіть не чув ніколи про ориенталістику. Та чого бігати по львівським університеті за ориенталістикою, коли там доси не викладають ні славістики, ні германських (крім німецької), ні романських мов! Вправді є лекторати французької і англійської мови — але що се значить проти катедр, поосаджуваних на інших університетах самими фаховими ученими робітниками? І як не має бути Галичина для заходу Пів-Азіїю? **В.**

Міжнародна визичка рукописів. Заснований перед двома роками союз наукових інституцій постановив собі за задачу перевести в діло кілька дуже важних проєктів. Побіч розвязки ріжних наукових проблем роздумувано також над способом улекшування наукових дослідів, до чого належить між иньшим також взаємне визичуване рукописів. Був звичай доси, що заграничних рукописів або не можна було визичувати, або коли й визичувано, то тільки до університетських бібліотек і то за посередництвом міністерств заграничних справ. Тепер ся справа на стілько має поєунути ся наперед, що рукописи можна буде визичувати також через академії. Кожда академія, що зичить рукопис, має з'обовязати ся переховувати його як найстараннійше, стерегти його перед всяким можливим, навіть найменшим ушкодженням, кожде ушкодження направити на свій кошт і старати ся про його безпечний зворот. Не можна буде одначе визичувати рукописи

великої вартости (приміром Манасейський співаник у Гайдельбергу, codex aureus у Трір і ин.), великої ваги, понищені рукописи, що легко можуть зовсім згубити

ся, та врешті такі, яких зміст не дозволює на далеку висилку. Союз має звернути ся до урядів різних держав із просьбою, аби затвердив ті постанови. В.

VI. Із суспільного життя.

Русини в Станіславській гімназії. Станіславська гімназія дала руським послан соймовим безпосередню причину до виходу з сойму в останній каденції, тому вже з тої причини варта їй ближше придивити ся. З початком шкільного року 1900/1 вписало ся до гімназії в Станіславові 654 публичних учеників і 11 приватистів, разом 665. Протягом року виступило 61 публ. і 5 прив., разом 66. Лишило ся з кінцем року 593 публ. і 6 приватистів, значить виступило 10%. При класифікації дістало: першу класу з відзначенем 26, першу класу 392+2, другу 62+1, третю 49+1, не класифіковано 1 прив., поправки дістали 64+1. Коли додамо число учеників з другою і третьою класою до тих, що виступили, то отримаємо дуже поважну цифру 172+7, що становить майже третину загального числа учеників! Стільки пересіяти через решето в однім році, то трохи за багато. Кілько при тім потерпіло Русинів, не можемо подати, бо урядова статистика дирекції сього не вказує. Придивім ся тепер числу Русинів у гімназії. Їх усіх було 157 (се число сходить ся може перший раз із числом греко-католиків, яких звичайно було все більше). В поодиноких класах було Русинів: I—36, II—28, III—36, IV—20, V—14, VI—10, VII—6, VIII—7. Як із того видно, в перших трьох класах було стільки учеників, що вони могли творити окремі руські паралельки (нормальне число класи вносить 25); в четвертій класі не багато бракувало до нормального числа і ми певні, що як би з початком року відокремлено низшу гімназію як паралельну руську, те число збільшило би ся значно. З тих чисел належить витягнути нам конвенції. З числа руських гімназій виходить, що ми тоді можемо дістати нову гімназію, коли найновіша зроста від першої поступенно до восьмої класи. Значить, ми можемо дійти до 10 гімназій заледви в 80 літах, а що доси маємо ледви четверту, то на нові шість треба-б

було нам чекати понад 60 літ. Правда, й то добре, але трошки за довго. Ми мусимо темпо розвою наших гімназій трошки приспішити, а зробити се можна таким чином. Крім поступенно оснований гімназій в таких місяцях, де їх доси нема (прим. Чортків, Заліщики, Городенка, Косів і ин.), ми повинні жадати отворення на разі паралельних клас, а потім окремих гімназій руських у таких місяцях, де є польські гімназії і де число учеників Русинів у класі перевищує 25. Паралельні класи належить робити не починаючи першою і потім ідучи поволі до восьмої, але у всіх класах гімназії нараз, де до того є відповідне число учеників. Тоді скоротить ся значно час доповнювання гімназій, майже о половину, і збільшить ся відразу число гімназій руських, бо майже в кожній гімназії східної Галичини буде можна отворити в нижніх класах паралельки. Зміна викладав мови не може тут стояти на перешкоді, як не стояла Полякам, коли вони одного року заводили у всіх класах викладаву мову польську в місте німецької. Учителів Русинів не забраке також, коли їх постягає ся з польських гімназій, та коли уряд визначить відповідне число стипендій на підготовлене учительських кандидатів. Інакше годі нам буде коли дійти до ціли. В.

Фреквенція жінок на німецьких університетах. В літнім півроці 1901 р. вписало ся на німецькі (державні) університети 726 жінок. На поодинокі університети припадало з того: Монахів 26 слухачок, Вірцбург 28, Ерланген 4, Фрайбург 12, Гайдельберг 9 (крім того 40 конспітанток), Штрасбург 20 госпітанток (18 на філософічнім, 2 на медич. відділі), Тьбінген 4, Гесен 11, Марбург 6, Бон 78, Гетінген 33, Липськ 69, Галле 4, Берлін 303, Кіль 9, Вроцлав 42, Кенігсберг 21. На швайцарських німецьких університетах було: Берн 364 (з того 222 з поза Швайцарії), Цюріх 131, Базель 5 жінок імматрикульованих. В.

Від Адміністрації. На адресах сеї книжки зазначаємо, кілько хто винен до кінця року і просимо як найскорше повирівнувати рахунки.

2 ps

M6692

1901/
/9

[Faint purple ink smudges]